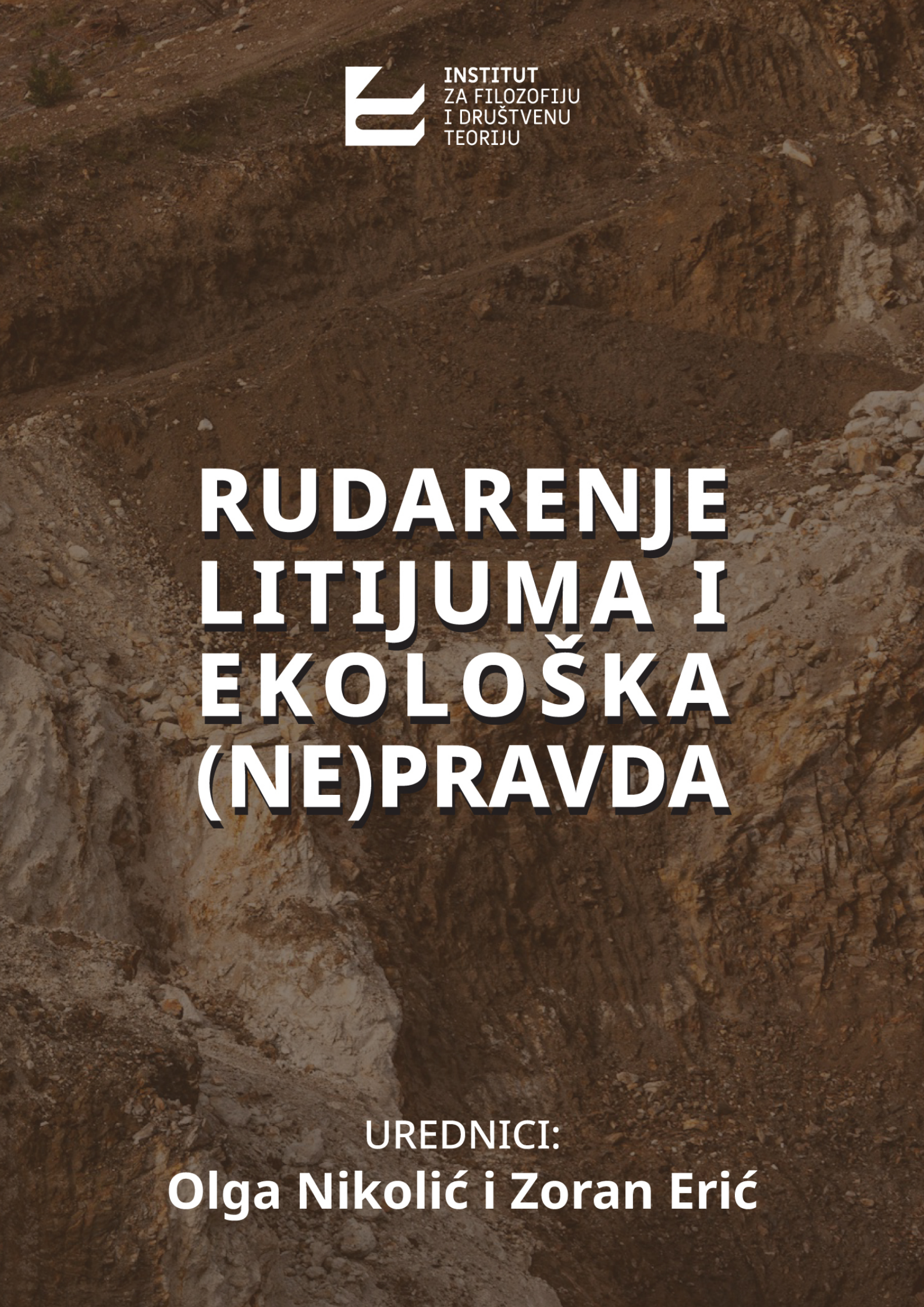

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU
TEORIJU

RUDARENJE LITIJUMA I EKOLOŠKA (NE)PRAVDA

UREDNICI:
Olga Nikolić i Zoran Erić

Rudarenje litijuma i ekološka (ne)pravda

Urednici:
Olga Nikolić i Zoran Erić

Prevod:
Nevena Manić

Grafički dizajn:
Jelena Novaković

Izdavač:
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu

Za izdavača:
Gazela Pudar Draško

Mesto i godina izdanja:
Beograd 2025

ISBN 978-86-6190-025-9

Ovaj zbornik realizovan je uz podršku Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada broj 451-03-136/2025-03/ 200025.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU
TEORIJU

RUDARENJE LITIJUMA I EKOLOŠKA (NE)PRAVDA

UREDNICI:
Olga Nikolić i Zoran Erić

BEOGRAD 2025

SADRŽAJ

Uvod: ekološka pravda kao globalni izazov
Olga Nikolić i Zoran Erić 5

Globalne mreže solidarnosti u borbi protiv ekstraktivizma
Zoran Erić 9

Skriveni trošak litijumske groznice
Ingo Gentes, Horhe Roulends i Pablo Policer.....18

Cena zelene energije: voda, litijum i teritorijalni sukobi u Argentini
Veronika Zukareli Freire 28

Može li se prevazići ekstraktivistička logika? Osporena ekspanzija čileanske litijumske granice
Kristijan Flores Fernandez 34

Osporavanje neizbežnosti zelene tranzicije i tkanje drugačije budućnosti u Barozu
Mariana Rikito 43

Možemo li se izvući iz klimatske krize rudarenjem?
Zašto i kako se suprotstaviti ekstraktivizmu
Nina Đukanović 53

Promena sistema ili prosto promena motora?
mirko nikolić 62

Narativi na društvenim mrežama o eksploataciji litijuma u Srbiji
Ivana Stepanović 69

Otpornost zajednice i borba protiv projekta Jadar
Aleksandra Bulatović 76

Dve teze o projektu Jadar
Aleksandar Pavlović 85

Biografije 92

Olga Nikolić i Zoran Erić
Institut za filozofiiju i društvenu teoriju

UVOD: EKOLOŠKA PRAVDA KAO GLOBALNI IZAZOV

Ova publikacija je nastala u okviru projekta „Ekološka (ne)pravda: projekat Jadar i litijumska groznica" (Environmental (In)justice: Project Jadar and Lithium Frenzy), kao deo međunarodne inicijative „Globalna pravda i humanističke prakse" (Global Justice and Humanities Practices) Konzorcijuma humanističkih centara i instituta (CHCI). Cilj inicijative bio je da istraži na koje načine humanističke i društvene nauke mogu da odgovore na globalne izazove, povezujući teorijsko promišljanje sa konkretnim društvenim problemima.[1] Projekat je sproveo istraživački tim Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu u saradnji sa zainteresovanim istraživačima iz zemlje i inostranstva. Istraživački fokus bio je usmeren na vezu između rudarenja litijuma, ekološke degradacije, raseljavanja zajednica i nedemokratskih obrazaca upravljanja, sa posebnim naglaskom na kontroverzni projekat Jadar u Srbiji.

Kroz ovaj projekat razmatrali smo širi kontekst litijumske „groznice" koja je zahvatila mnoge zemlje sveta u pokušaju da obezbede ključne resurse za tzv. zelenu tranziciju. U pitanju je proces koji se često predstavlja kao korak ka održivoj budućnosti, ali koji u praksi obnavlja stare obrasce eksploatacije i nejednakosti. Kao što tekstovi sabrani u ovoj publikaciji pokazuju, ideja o „zelenoj tranziciji" često prikriva činjenicu da se teret te tranzicije prebacuje na one koji su najmanje doprineli ekološkoj krizi, dok koristi uglavnom ubiraju ekonomski razvijene, bogate zemlje kao i multinacionalne korporacije.

U okviru projekta su održane dve radionice: interna radionica na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju i međunarodni vebinar „Rudarenje litijuma i ekološka (ne)pravda" (Lithium Mining and Environmental (In)justice), na kojem su učestvovali domaći i međunarodni stručnjaci.[2] Cilj je bio da se razmene iskustva iz različitih konteksta, prepozna-

1 Više o ciljevima inicijative, kao i sve uključene projekte možete videti na: Global Justice and Humanities Practices | Consortium of Humanities Centers and Institutes.

2 Videti: https://youtu.be/uH-jYo0vKCc.

ju zajednički problemi i istaknu specifičnosti lokalnih borbi. Diskusije su pokazale da je litijum, iako se predstavlja kao „metal budućnosti" i spada u prioritete predloga novog zakona Evropske unije o „kritičnim sirovinama", ujedno i simbol brojnih društvenih, etičkih i političkih dilema koje prate globalnu zelenu tranziciju.

Radovi prikupljeni u ovoj publikaciji proistekli su iz tih susreta i predstavljaju doprinos kako akademskoj, tako i široj javnoj debati o ekološkoj pravdi, održivosti i budućnosti zajednica pogođenih ekstraktivističkim projektima. U prvom delu publikacije, nakon uvodnog teksta koji ukazuje na globalni problem ekstraktivizma i neophodnost prevazilaženja kapitalističke logike koja do njega dovodi, čitaoci će imati priliku da se upoznaju sa problemima eksploatacije litijuma u Čileu, Argentini, Portugaliji i Nemačkoj. Drugi deo publikacije posvećen je projektu Jadar i širokom otporu građana Srbije i lokalnog stanovništva tom projektu. Publikacija u digitalnom formatu, na srpskom i na engleskom jeziku, besplatno je dostupna putem sajtova CHCI i Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, kako bi bila pristupačna istraživačima, studentima, novinarima, aktivistima i svim zainteresovanim građanima.

Ekstraktivizam i (ne)pravda

Globalni pokret za ekološku pravdu iznedrio je brojne premise koje određuju okvire delovanja stanovništva ugroženog ekstraktivističkim projektima i drugim vidovima nepravdi kojima su izloženi. Kao osnovna prava, pokret ističe etičko, uravnoteženo i odgovorno korišćenje zemljišta i obnovljivih resursa, i protivi se destruktivnim ekstraktivističkim projektima multinacionalnih korporacija, represiji i eksploataciji zemalja, naroda i kultura i drugih oblika života. Štetne posledice ubrzanog ekonomskog razvoja i industrijalizacije poput zagađenja voda, vazduha ili zemljišta, ne trpe na isti način ili u istoj meri svi segmenti stanovništva. Na poseban način mogu se razmatrati klasne, rasne ili rodne nejednakosti u kontekstu ekološke problematike. Borba za osnaživanje i samopoštovanje marginalizovanih, obespravljenih i rasno ili rodno obeleženih pozicija najugroženijih društvenih grupacija, povezana s borbom za zaštitu životne sredine, pokazuje da pokret za ekološku pravdu zbližava ciljeve ekološke i društvene pravde. Problem ekološke pravde može se zato jedino razmatrati analizom čvrstih veza između klimatskih promena i razvoja kapitalizma, ubrzane industrijalizacije, kao i nasleđa kolonijalne politike.

Rudarenje litijuma danas se odvija u okviru globalne trke za resursima neophodnim za električna vozila, baterije i obnovljive izvore energije. Međutim, iako je cilj smanjenje emisija ugljen-dioksida, sredstva koja se koriste često ponavljaju logiku kolonijalne i neokolonijalne pljačke. Ekološki rizici i društvene posledice gomilaju se na račun lokalnog stanovništva, dok ekonomski benefiti odlaze globalnim centrima moći. U tim procesima posebno je problematično odsustvo demokratske kontrole i javne debate. U mnogim slučajevima, uključujući i projekat Jadar, odluke se donose iza zatvorenih vrata, bez istinske participacije lokalnih zajednica. Kada se „nacionalni interes" definiše netransparentno i bez mogućnosti javnog osporavanja, eksproprijacija i raseljavanje postaju oblik strukturalne nepravde i političke dominacije, čak i kada su formalno zakoniti.

Kao što pokazuju studije predstavljene u ovoj knjizi, ovakvi projekti često se sprovode uz derogiranje ekoloških propisa, smanjenje rudnih renti i poreza, korupciju i klijentelističke prakse, što dovodi do uništavanja ekosistema i pogoršanja kvaliteta života lokalnog stanovništva. Umesto obećanog razvoja, ekstraktivizam u mnogim slučajevima proizvodi siromaštvo, društvenu fragmentaciju i nasilje. U praksi se pokazuje da u postojećim političko-ekonomskim okvirima oni koji najmanje doprinose klimatskoj krizi plaćaju najvišu cenu. Lokalnim i nacionalnim zajednicama koje obezbeđuju sirove resurse izmiče opipljiva korist, ali trpe posledice zagađenja, prinudnog raseljavanja i brisanja tradicije.

Ove asimetrije moći odražavaju dublje protivrečnosti u samom pojmu zelene tranzicije – „zelene" za koga i pod kojim uslovima? Ukoliko se nastavi logika brze industrijske ekspanzije bez učešća građana, ne može se govoriti o istinski održivom i pravednom razvoju.

U Srbiji je planirani projekat Jadar postao simbol sukoba između obećanog ekonomskog prosperiteta i realnih društvenih i ekoloških rizika. Stručnjaci upozoravaju na zagađenje površinskih i podzemnih voda, degradaciju poljoprivrednog zemljišta, narušavanje biodiverziteta i ugrožavanje tradicionalnih načina života.

Ova situacija otkriva dublju dilemu održivog razvoja: kako pomiriti ekonomske interese sa pravom lokalnih zajednica na očuvanje životnog prostora i odlučivanje o sopstvenoj budućnosti? Projekat Jadar nije izuzetak, već ilustracija šireg obrasca samokolonizacije, u kojem političke elite nerazvijenih zemalja, pod izgovorom razvoja, ustupaju prirodne resurse globalnim korporacijama i nasilno guše

građanski otpor. Ipak, kroz organizovanu borbu, lokalne zajednice u dolini Jadra pokazale su visok stepen otpornosti i solidarnosti, čime su postale deo globalnog pokreta za ekološku pravdu.

Zaključak: ka novim paradigmama

S obzirom na razmere ekoloških katastrofa i društvenih tenzija koje prate ekstraktivizam, postavlja se pitanje: kako dalje? Potrebna je sistemska promena – prelazak ka postekstraktivističkim ekonomijama, razvijanje alternativnih modela zasnovanih na održivosti, zajedništvu i participaciji. To podrazumeva i promenu načina na koji posmatramo prirodu – ne kao resurs koji treba iscrpeti, već kao zajednički svet u kojem i ljudi, ali i druga živa bića i ekosistemi imaju pravo na opstanak. Potrebni su nam novi etički okviri za promišljanje odnosa čoveka i prirode, kao i vizije pravednijih društava zasnovanih na principima ekološke pravde, u kojima se odluke donose transparentno i uz uvažavanje lokalnih zajednica.

Zoran Erić
Institut za filozofiiju i društvenu teoriju

GLOBALNE MREŽE SOLIDARNOSTI U BORBI PROTIV EKSTRAKTIVIZMA

Uvod

U uvodnom razmatranju čitavog niza problema koji proističu iz analize globalnih modela ekstraktivizma, s posebnim osvrtom na rudarenje litijuma, odmah se nameće nekoliko ključih pitanja koja ćemo osvetliti u ovom tekstu.

Kako metodološki pristupiti diskursu ekstraktivizma? Da li je uzročno-posledično povezan i zavisan od imperijalizma, (neo)kolonijalizma i globalnog kapitalizma? Da li su strateški i ekonomski (ne nužno tehnološki) pristupi eksploatisanju i crpljenju litijuma specifični za svako veće nalazište na različitim geografskim širinama i dužinama: u slanoj pustinji Atakama u Čileu, pustinji Salinas Grandes u Argentini, „projektima" Barozo u Portugaliji, ili Jadar u Srbiji? Da li možemo nešto da naučimo od svih slučajeva borbi lokalnih zajednica i aktivista protiv ekološke nepravde koja se nanosi stanovništvu i zemlji, živom i neživom svetu? I konačno, da li postoji potencijal za globalno umrežavanje, solidarnost i pravljenje zajedničkih frontova protiv ekoloških katastrofa koje ovi projekti neminovno proizvode ili bi proizvodili u budućnosti ukoliko se ne spreče?

Ekstraktivizam kao diskurs

Podsetimo na početku da se termin *extractivismo* (ekstraktivizam) javlja sedamdesetih godina XX veka u Latinskoj Americi da bi u najširem smislu označio crpljenje i prisvajanje velikih količina resursa iz njihovih prirodnih nalazišta i to prevashodno za potrebe izvoza. Prve formulacije ekstraktivizma kao diskursa iznedrila su dva autora: Alberto Akosta, ekvadorski ekonomista, profesor i bivši ministar energetike i rudarstva u toj zemlji, kao i urugvajski biolog Eduardo Gudinas. Obojica na sličan način definišu ekstraktivizam kao vrstu vađenja prirodnih resursa, velikog obima ili visokog intenziteta, ističući da je zapravo u pitanju mehanizam kolonijalne i potom neokolonijalne pljačke i pris-

vajanja resursa neophodnih za razvoj i prosperitet globalnog Severa, dok zemlje koje nude resurse imaju malo ekonomske koristi od takve politike.[1]

Analizirajući genealogiju diskursa u Ekvadoru, američka autorka Tea Riofrankos pronalazi tragove njegovog razvoja u delovanju starosedelaca i ekoloških aktivista u periodu neoliberalne vlade devedesetih godina XX veka. Ključni trenutak koji Riofrankos identifikuje su protesti 2005-2006, kada je došlo do koegzistencije dve različite kritike crpljenja nafte, fenomena koje autorka naziva *resursnim radikalizmima*.[2] Prvi i preovlađujući bio je radikalni resursni nacionalizam, dok je drugi, retrospektivno nazvan proto-anti-ekstraktivizam, uglavnom artikulisao borbu starosedelačkih zajednica za svoju dobrobit,[3] a kasnije je kristalizovan kroz pojam i diskurs *extractivismo* (ekstraktivizam). U slučaju Latinske Amerike, došlo je do rasprave da li emancipacija leži u posebnom obliku ekonomskog razvoja ili u alternativama paradigmama razvoja koje su ukorenjene u odnosima kolonijalnosti. Riofrankos tako iznosi tezu o ekstraktivizmu kao centralnom terminu koji objedinjuje *emski* diskurs[4] koji artikulišu situirani akteri koji promišljaju i kritikuju istorijski specifične režime upravljanja resursima.[5]

Današnje shvatanje ekstraktivizma kao diskursa transformisalo se i proširilo izvan fokusa na vađenje prirodnih resursa. Novija istraživanja se tako bave ispitivanjem proširenog koncepta ekstraktivizma i njegovog „ogranskog" odnosa prema finansijalizaciji, da bi se sistematičnije odredile ključne odlike funkcionisanja aktuelnog globalnog ekstraktivističkog kapitalizma izvan uvreženih podela sektora po sirovinama.[6] Takođe, iako se ekstraktivizam prvenstveno posmatrao kao model kolonijalnog eksploatisanja siromašnih zemalja globalnog Juga, taj fenomen je oduvek postojao i postepeno eskalira na global-

---

1 Acosta, A. (2013). "Extractivism and Neoextractivism: Two Sides of the Same Curse". U: Lang, M., Fernando, L. & Buxton N. (eds.), *Beyond Development: Alternative Visions from Latin America*, Amsterdam: Transnational Institute & Quito: Fundación Rosa Luxemburg, 63.

2 Riofrancos, T. (2017). "Extractivismo Unearthed: A Genealogy of a Radical Discourse", *Cultural Studies* 31(2-3): 277-306. Glavni zahtevi bili su proterivanje stranih naftnih kompanija, nacionalizacija nafte i usmeravanje prihoda od nafte ka zadovoljavanju društvenih potreba.

3 Uključujući teritorijalni suverenitet i integritet, samoopredeljenje i njihova kolektivna prava nad resursima i kontrolom, kao i veto na ekstraktivističke projekte koji bi zagadili i uticali na prirodnu sredinu.

4 Termin iz oblasti antropologije koji označava pristup proučavanju ili opisu određenog jezika ili kulture u smislu njegovih unutrašnjih elemenata i njihovog funkcionisanja, a ne bilo koje postojeće spoljašnje šeme; dakle iznutra, onako kako ga proizvode sami akteri koji ga koriste.

5 Riofrancos, T. (2017). *op.cit*., 280-284.

6 Gago, V. & Mezzadra, S. (2017). . "A Critique of the Extractive Operations of Capital: Toward an Expanded Concept of Extractivism." *Rethinking Marxism* 29(4): 577.

nom Severu[7] i time poprima planetarni značaj iznedrujući nove sintagme poput *totalnog ekstraktivizma*.[8] Konačno, procesi ekstraktivističke prakse su apstrahovani i primenjeni na potpuno nove sektore, od digitalne i intelektualne sfere sve do finansija i globalne ekonomije.[9] Kao zajednički imenitelj svih modaliteta ekstraktivizma, nameće se zaključak da su konstituisani kroz nejednakosti, koje stvaraju i produbljuju monopolima nad resursima u posedu malog broja korisnika akumuliranog bogatstva, nauštrb velikog broja ljudi koji osećaju posledice nepravde nanete njihovoj životnoj sredini.[10]

Nove globalne hegemone borbe

U novoj geopolitičkoj konstelaciji nastaloj nakon drugog perioda *velikog ubrzanja*[11] početkom XXI veka, dolazi do još veće konkurencije u borbi ekonomskih sila za resurse koji su neophodni za njihov dalji industrijski i tehnološki razvoj. Proširujući neravnotežu koristi i tereta ekstraktivizma na čitavu biosferu, klimatske posledice bogatstva industrijski razvijenog Severa sada najgore osećaju osiromašene zemlje globalnog Juga.[12] Te procese pospešuju globalne ekonomske i političke strukture i finansijski sistem, koji se zasnivaju na različitim mehanizmima regulisanja odliva prirodnih i ljudskih resursa na relaciji Jug-Sever (rentijerstvo, kreditorsko-dužnički odnosi, trgovinske subvencije, deregulacije tarifa radne snage, itd.) da bi se omogućila politika ekstraktivizma. Međutim, kompleksnost geopolitičkih odnosa i načina na koji globalni ekstraktivizam funkcioniše uvodi iznijansirane dinamike novih kolonijalnih odnosa i nove destinacije i puteve resursa na globalnom tržištu.[13]

U talasu ekonomskog neokolonijalizma i globalnog ekstraktivizma sve značajniju poziciju zauzima Kina čija strategija podrazumeva velike količine zajmova ekonomski nerazvijenim zemljama podsaharske Afrike, Latinske Amerike ali i na evropskoj poluperiferiji, Zapadnom Balkanu,

---

7 Primer je invazivna tehnologija „frekinga" za vađenje prirodnog gasa u SAD-u.

8 Dunlap, A. & Jakobsen, J. (2020). *The Violent Technologies of Extraction: Political Ecology, Critical Agrarian Studies and the Capitalist Worldeater*. London & New York: Palgrave Macmillan, 5.

9 Chagnon, C. W. et al. (2022). "From Extractivism to Global Extractivism: The Evolution of an Organizing Concept", *The Journal of Peasant Studies*, 49(4): 761, 768.

10 Ye, J., van der Ploeg, J. D., Schneider, S. & Shanin, T. (2019). "The Incursions of Extractivism: Moving From Dispersed Places to Global Capitalism." *The Journal of Peasant Studies*, 47(1): 155–183.

11 „Veliko ubrzanje" (*Great Acceleration*) označava naglo povećanje širokog delokruga ljudskih aktivnosti koje u velikoj meri utiču na sistem planete i narušavanje njenog ekosistema.

12 Willow, A. J. (2019). *ExtrACTIVISM: Culture and Power in Natural Resource Disputes*. London & New York: Routledge, 22.

13 Chagnon, C. W. at. all (2022). *op.cit.*, 768. Primer je ekspanzija ekstraktivizma na Arktiku, kao i povećanje eksploatacije sirovina na globalnom Severu za potrebe kineskog tržišta.

da bi ih dovele u položaj zavisnosti i kontrole nad ekstrakcijom resursa i omogućile svojim kompanijama da izgrade infrastrukturu za ekstraktivističke projekte. U tom kontekstu svedočimo *drugom otimanju* Afrike, gde mnoge multinacionalne ali i nacionalne korporacije (iz SAD, Australije, Kine, Južne Afrike i bogatih evropskih zemalja) – novi globalni *omnivori resursa* – pljačkaju zemlje bogate resursima, ali siromašne u zakonskim regulacijama, i rastrgnute i podeljene građanskim ratovima.[14]

Karakteristično je da su se u brojnim zemljama Afrike usled borbe za kontrolu prirodnih bogatstava i pohlepe za profitom, rasplamsali sukobi okarakterisani kao *ratovi za resurse*.[15] Drugi efekat novih hegemonih borbi za preostale resurse je proces *samokolonijalizacije* u kome se ekonomski siromašne, ali resursima bogate zemlje, međusobno takmiče u privlačenju stranih investicija i kompanija čije će tehnologije sprovesti u delo ekstraktivističku politiku. Ekocidi koje će zemlja i lokalno stanovništvo trpeti od ovih akcija, kao i brojni protesti ekoloških i građanskih aktivista, ne predstavljaju prepreku takvim ekonomsko-finasijskim savezima u borbi za izvore energije i profit.

Državni okviri koji podupiru ekstraktivizam

Da bi obezbedili povoljne uslove za privlačenje investicija, globalno sve prisutniji autoritarni režimi, ne prezaju od različitih koruptivnih radnji, potpune deregulacije zakonskih okvira i klijentelizma, što sve utiče na dodatno slabljenje demokratskih potencijala i dehomogenizaciju društvenih veza. Brojni mehanizmi koji pospešuju i podstiču ekstraktivističke projekte podrazumevaju: ubrzano izdavanje dozvola za crpljenje resursa uz zanemarivanje ekoloških propisa, snižavanje stope rudnih renti, smanjenje poreza, nemaran odnos prema radnoj snazi uz odobravanje nebezbednih i nehigijenskih uslova za rad, itd.

Takva „fleksibilna" politika i povlađivanje globalnim kompanijama, kršenje ljudskih prava lokalnog stanovništva ali i prava prirode, često dovodi do velikih teritorijalnih promena gde se usled koncesija za rudarenje otkupljuju ili prinudno raseljavaju lokalne poljoprivredne zajednice, čak i zaštićena starosedelačka područja kao što je to slučaj u Latinskoj Americi.[16]

---

14 Nixon, R. (2011). *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge, MA / London: Harvard University Press, 21.

15 Ikelegbe, A. (2005). "The Economy of Conflict in the Oil Rich Niger Delta Region of Nigeria", *Nordic Journal of African Studies* 14(2): 209.

16 Acosta, A. (2013). *op.cit*., 63-64.

Umesto političkom propagandom obećanog prosperiteta i ekonomskog razvoja, ekstraktivizam proizvodi upravo suprotne efekte – široko rasprostranjeno siromaštvo i društvene tenzije koje za posledicu imaju različite vidove nasilja i kriminala u zajednicama i regijama izloženim takvim projektima. Dva ključna i uzajamno povezana društveno-ekonomska problema koji nastaju u takvim zemljama postaju *ekonomije enklava* i *deteritorijalizacija države.* Državna ekonomija koja se zasniva na izvozu resursa i ekstraktivizmu funkcioniše po principu stvaranja ekstraktivnih enklava: rudarskih, ali i drugih sektora koji su izolovani i neintegrisani u ostale segmente nacionalne privrede i društva, već u potpunosti povezani sa globalnim tržištem i zavisni od spoljašnjeg kapitala i tehnologija.[17] Drugi aspekt je da upravo zbog veze i zavisnosti sa transnacionalnim kapitalom i korporacijama, političke oligarhije njima prepuštaju kontrolu rudarskih ili drugih enklava, dakle delegiraju im značajan deo svojih društvenih obaveza, što dovodi do složenog procesa *deteritorijalizacije države.* Posledica povlačenja države je da se favorizuju interesi globalnih kompanija, ali i klijentelistička politika korumpiranih vlastodržaca, što donosi više štete nego koristi nacionalnim i lokalnim razvojnim planovima.

Projekat Jadar

Mehanizmi funkcionisanja samokolonijalizujućih, deregulisanih država, mogu se posmatrati na primeru projekta Jadar i saradnje države s multinacionalnom kompanijom Rio Tinto u Srbiji. Još od 2004. kompanija, i njena lokalna podružnica Rio Sava, osnovana 2001, dobila je koncesije države da vrši geološka istraživanja. Tom prilikom je otkriven novi mineral bogat litijumom i borom i nazvan jadarit,[18] po dolini reke Jadar gde je pronađen. Aktuelna vlast učinila je sve da ubrza proces, i pospeši zakonske okvire da bi kompanija Rio Tinto nesmetano mogla da obavi sve pripremne radnje[19] za dobijanje dozvole za eksploataciju litijuma i bora u dolini Jadra. Već član 1. aktuelnog Zakona o eksproprijaciji uvodi u suštinu problema: „Nepokretnosti se mogu eksproprisati ili se svojina na njima može ograničiti samo u javnom interesu utvrđenom na osnovu zakona, uz naknadu koja ne može biti niža od

17 Gudynas, E. (2018). *op.cit.*, 69.

18 Jadarit je beo, praškasti, neradioaktivni mineral, litijum natrijum bor silikat-hidroksid, koji od korisnih komponenti sadrži litijum i bor. Priznat je kao novi mineral u novembru 2006.

19 Potpisivanje Memoranduma o razumevanju Vlade Srbije i kompanije Rio Tinto 2017. godine uz formiranje radne grupe za implementaciju projekta „Jadar" stvorilo je povoljan politički ambijent, a kompanija je nastavila i sa međunarodnim političkim lobiranjem, kao i kupovinom zemljišta. Pripremne radnje uključuju i studiju o proceni uticaja na životnu sredinu koja je i dalje predmet stručnih polemika i nije prošla formalno-pravne procedure dobijanja dozvole kompanije za rudarenje.

tržišne."[20] Za vlast u Srbiji, „javni interes" zapravo je identičan interesu „mister Ču-Ču-a" u filmu Serđa Leonea „Bilo jednom na divljem zapadu" čiji revolveraši rasteruju vlasnike zemlje koji stoje na putu gradnje transkontinentalne pruge. Minimalna rudna renta države od 4 % kompaniji Rio Tinto, uz slobodu da ubere ostatak prihoda, pokupi sve resurse uz složene hemijske i tehnološke procese eksploatacije litijuma, i time proizvede veliko zagađenje vazduha, voda i zemljišta, predstavlja se kao „javni interes", važniji od očuvanja zdravlja ljudi, zaštite životne sredine, i konačno plodnog zemljišta koje ima veliki poljoprivredni potencijal. U skupštini Srbije 2021. usvojene su izmene i dopune Zakona o eksproprijaciji koji je izazvao eskalaciju ekoloških protesta. Međutim, te legislative su samo „zakonski paravan" koji služi da se ubrzaju veliki infrastrukturalni projekti, jer kompanija Rio Tinto i po postojećem Zakonu o rudarstvu i geološkim istraživanjima[21] može nesmetano da sprovodi eksproprijaciju, što je po advokatu Milošu Igiću već uradila kineska kompanija Ziđin u Boru otvaranjem rudnika bakra i zlata „Čukaru Peki".[22] Igić ističe da je proces eksproprijacije već zaživeo u praksi početkom 2020. kada je kao „leks specijalis" uveden Zakon o posebnim postupcima radi realizacije projekata izgradnje i rekonstrukcije linijskih infrastrukturnih objekata od posebnog značaja za Republiku Srbiju,[23] te da se 90 % eksproprijacija već sprovodi po tom zakonu.

Ovakvi *ad hoc* doneti zakonodavni okviri ukazuju da se Srbija kao i mnoge druge samokolonizujuće države ne rukovodi dugoročnim planiranjem i strategijama održivog razvoja koje bi štitile životnu sredinu. Naprotiv, brojnim politički nametnutim odlukama koje ne uvažavaju ekološke standarde doprinosi se zagađenju čistih i pitkih voda koje postaju sve značajniji resurs, zarad kratkoročnih finansijskih interesa privilegovanih društvenih grupacija i stranih kompanija. Uloga države zapravo je da predstavlja „interfejs" između lokalne poluperiferne subvarijante kapitalizma i prirodnih bogatstava. Pri tome, zajednička odlika svih samokolonizujućih država je da neodgovornom raspolaganju resursima pridodaju političko nasilje i represivno gušenje svakog vida građanskog otpora ekoloških aktivista ekstraktivističim projektima, uz kriminalizovanje njihovih vinovnika, a sve pod izgovorom kočenja razvoja i ekonomskog rasta.[24]

20 Videti: Zakon o eksproprijaciji.

21 Videti: Zakon o rudarstvu i geološkim istraživanjima.

22 BBC News (5.12.2021). Srbija i politika: Šta treba da znate o izmenama Zakona o eksproprijaciji. Kineska kompanija, ali i država promovišu ovaj projekat kao „prvi zeleni rudnik u Srbiji".

23 Videti: Zakon o posebnim postupcima radi realizacije projekata izgradnje i rekonstrukcije linijskih infrastrukturnih objekata od posebnog značaja za Republiku Srbiju.

24 Acosta, A. (2013). *op.cit*., 68-75.

Aktivistički pokreti

Politika ekstraktivizma ostavlja višestruke nesagledive posledice po životnu sredinu, različite ekosisteme, živi i neživi svet, i posebno zajednice ekploatisane na rasnoj ili rodnoj osnovi, uključujući i starosedelačko stanovništvo. Kao neposredni i najočigledniji efekti ekstraktivizma na prirodu i životno okruženje izdvajaju se: nestanak prirodnih područja, smanjenje biodiverziteta deforestacijom, kontaminacija zemljišta, vode i vazduha toksičnim materijalima, pogoršanje stanja zemljišta, gubitak vodnih tokova, itd. S druge strane, ekstraktivizam proizvodi raznovrsne društvene otiske poput raseljavanja lokalnih zajednica, raznovrsne koruptivne i kriminogene radnje i krijumčarenje resursa, kao i eroziju starosedelačkih pogleda na svet. Kao reakcija na sve ove posledice ekstraktivističkih politika, brojne aktivističke inicijative na različitim geografskim širinama i dužinama stvorile su temelje mreže globalnog pokreta za ekološku pravdu. Međutim, i pre nego što se taj termin i diskurs pojavio, nužno je da se istaknu brojni primeri borbe za očuvanje životne sredine širom globalnog Juga ali i Severa, i snažni glasovi pojedinaca i grupa koje su se usprotivile eksploatatorskim ekstraktivističkim projektima. Još šezdesetih godina XX veka starosedelački Navaho narod suprotstavio se multinacionalnoj energetskoj korporaciji Peabody Coal, vlasnicima rudnika uglja na teritoriji njihovog rezervata u SAD. Njihova borba protiv kolonizujuće ekstraktivne politike, zasnovane na crpljenu resursa pod izgovorom ekonomskog „razvoja" i napretka, bio je pokušaj da se sačuva od potpunog urušavanja starosedelački način života i odnos prema zemlji. Pokreti protiv ekoloških nepravdi koji su usledili širom sveta, poput onih u Delti Nigera, Čipko u Indijskim Himalajima, ili Zeleni pojas u Keniji, postali su simboli otpora lokalnih zajednica. Oni su ključni u stvaranju novih saveza na osi jug-jug i jug-sever i daju širu vidljivost i rezonanciju svakom od lokalnih slučajeva *sporog nasilja*.[25] Takvi pokušaji otpora dali su podsticaj brojnim potonjim pokretima za ekološku pravdu koji su se globalno razvijali krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina XX veka.[26]

Naglašavajući neophodnost aktivističkog angažmana lokalnog stanovništva protiv ekstrakcije, u literaturi se pojavljuju i novi termini kao

25 Nixon, R. (2011). *op. cit.*, 24, 36-37.

26 Powell, D. E. (2017). "Toward Transition? Challenging Extractivism and the Politics of the Inevitable on the Navajo Nation". U: Jalbert, K. et al. (eds.), *ExtrACTION: Impacts, Engagements, and Alternative Futures*. London & New York: Routledge, 215.

označitelji strategija otpora kao što su to esktrAKCIJA[27] i ekstrAKTIVIZAM[28]. Aktivistički otpor ekstraktivističkim projektima pomogao je da se mnogobrojne lokalne zajednice osnaže i artikulišu ciljeve svoje borbe. Međutim, čest slučaj u borbi za zaštitu životne sredine i dalje je da ekološki pokreti širom sveta ostaju u granicama specifično lokalnih ekoloških problema.[29] Za razliku od ranijih aktivističkih pobuna koje su bile lokalno ograničene i time lakše ugušene, nove strategije zasnovane su na sinergiji sa lokalnim zajednicama, ali i globalnom umrežavanju, i praćene su širokim kampanjama koje ukazuju na kršenje međunarodno ustanovljenih ljudskih prava i neophodnost odgovornog upravljanja životnom sredinom.[30]

Usled drastičnih posledica ekstraktivizma, jedan od najsloženijih zadataka zato je osmišljavanje i sprovođenje strategije koja će dovesti do postekstraktivističke ekonomije, i razvoja pravednijih društvenih odnosa izvan antropocentričkog pogleda na prirodu kao resurs. Alternativni vidovi ekonomija po kojima ekonomski kapital ne bi smeo u potpunosti da zameni prirodni kapital, trebalo bi da otvore puteve za nove paradigme organizovanja društava zasnovanih na ekološkoj pravdi, zajedništvu i aktivnoj participaciji u kojima će ekstraktivizam biti potisnut.[31]

Zaključak – strategije otpora

Pitanje je da li je danas moguće formiranje nadnacionalne konstelacije sa emancipatorskim, anti-imperijalističkim i anti-kolonijalnim potencijalom, bez pritajenih ekonomskih interesa. Pokret nestvrstanih koji je od početka šezdesetih godina XX veka okupio dve trećine država sveta, iznedrio je ideje da su barijere za saradnju između siromašnih i razvijenih zemalja nepremostive. Platforma 77 (G77) nesvrstanih zemalja tada je uspostavljena da bi se preduzele akcije ka rešavanju problema ekonomske nejednakosti u svetu. Lateralno povezivanje i ekonomska saradnja zemalja „trećeg sveta" kroz G77 predstavljala je

27 Jalbert, K. (2017). "Introduction: Confronting Extraction, Taking Action". U: Jalbert, K. et al. (eds.), *ExtrACTION: Impacts, Engagements, and Alternative Futures*. London & New York: Routledge, 1-14.

28 Willow, A. J. (2019). *ExtrACTIVISM: Culture and Power in Natural Resource Disputes*. London & New York: Routledge.

29 Lokalne zajednice iz različitih krajeva sveta, uključujući tu i pojedine ekološke pokrete u Srbiji, bore se tako prevashodno protiv zagađivača njihovih ognjišta. Pri tome, fragmentacija svih malih inicijativa ne doprinosi globalnim mrežama solidarnosti koje se zalažu za sveobuhvatnu promenu društvenih odnosa.

30 Willow, A. J. (2019). *op.cit.*

31 Acosta, A. (2013). *op.cit*., 80-81.

logičnu opciju i opredeljenje unutar Pokreta.[32] Međutim, nedovoljna organizovanost i malo efekata koje je proizveo Pokret, navelo je jednog od lidera, predsednika Tanzanije Džulijusa Njerera, da G77 opiše kao trgovinsku zajednicu siromašnih. Na pretnju koju predstavljaju transnacionalne kompanije, kao i na potrebu za trajnom zaštitom suvereniteta nad prirodnim resursima zemalja članica Pokreta ukazao je još na samom početku sedamdesetih godina XX veka tadašnji predsednik Čilea Salvador Aljende.

Iz rakursa skorašnjih ekoloških pokreta, postavlja se slično pitanje da li postoji potencijal za globalno umrežavanje, solidarnost i pravljenje zajedničkih frontova, naravno ne na državnom nivou. Ideja „environmentalizma siromašnih" španskog ekonomiste Đoana Martineza Alijera i indijskog istoričara Ramačandre Guhe otvara teorijske prostore za osmišljavanje horizontalnih umrežavanja ekološko-aktivističkih inicijativa koje potiču iz zemalja globalnog Juga. Environmentalizam siromašnih za Alijera i Guhu označava društvene pokrete, bliske pristupima ekološke pravde, gde se siromašni bore za odbranu sredstava za život i zajedničkog pristupa prirodnim resursima, koji su ugroženi zbog velikih zahteva tržišta. Konačno, to je i reakcija protiv degradacije životne sredine prouzrokovane nejednakom razmenom i siromaštvom.[33] Ključno za autore je da se globalne ekološke ideje koriste za lokalne borbe koje ih podupiru.[34] Snaga siromašnih svakako nije u zakonskim ili institucionalnim okvirima koji ih sputavaju, kriminalizuju i isteruju sa zemljišta, već *u* planinama, rekama, i svim lokacijama mogućih ekocida gde se moraju voditi bitke za ekološku pravdu.

32 Mates, L. (1970). *Nesvrstanost: teorija i savremena praksa*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 28-29.

33 Guha, R. & Martínez Alier, J. (1997). *Varieties of Environmentalism: Essays North and South.* London: Routledge, 36.

34 Ibid., 41.

Ingo Gentes, Horhe Roulends i Pablo Policer
Alumni, Fraje univerzitet u Berlinu
Škola naprednih studija društvenih nauka (EHESS) u Parizu
Vanredni profesor Odeljenja za političke nauke, Univerzitet u Kalgariju

SKRIVENI TROŠAK LITIJUMSKE GROZNICE

Uvod

U globalnom zamahu ka dekarbonizaciji i obnovljivoj energiji, litijum je postao kamen-temeljac zelene tranzicije. U svom Scenariju održivog razvoja (SOR), Međunarodna agencija za energiju (MAE) procenjuje da će se potražnja za litijumom do 2040. godine uvećati 42 puta u odnosu na 2020. godinu.[1] Litijum se pre svega koristi u baterijama za električna vozila (EV) i sistemima za skladištenje energije velikih razmera, te se smatra čistom i održivom alternativom fosilnim gorivima. Međutim, iza ovog obećanja krije se paradoks: prelazak sa nafte i uglja ne smanjuje ekstraktivizam, već ga preoblikuje, pa čak i proširuje. Zalaganje za održivu energiju zahteva razumevanje punog obima i uticaja novih lanaca snabdevanja koji se pojavljuju, kao i razvijanje novih mehanizama upravljanja prilagođenih njima.

Kako potražnja za kritičnim mineralima poput litijuma, kobalta i nikla naglo raste, velika eksploatacija resursa se proširila na ekološki osetljive regione. Hitna potreba za litijumom, naročito u južnoameričkom litijumskom trouglu, ukazuje na zabrinjavajuću stvarnost da nagli razvoj eksploatacije litijuma ugrožava kako bezbednost vode tako i prava starosedelačkih naroda, čime se ukazuje eksploatatorska priroda „zelenih" energetskih inicijativa. U međuvremenu, u industrijalizovanim zemljama poput Nemačke, jurnjava ka elektrifikaciji saobraćaja pokrenula je novu zavisnost od lanaca snabdevanja, kao i regulatorne izazove, pa su tako dodatno učvršćeni ekstraktivistički modeli.

1 Baterije koje sadrže litijum sve se češće koriste. Godine 2020. širom sveta je iskopano 82.500 tona litijuma; ova cifra se više nego udvostručila i dostigla 180.000 tona u 2023. godini. Za više detalja videti: IEA (2024). Global Critical Minerals Outlook 2024. Licence: CC BY 4.0.; Quarks (3.12.2024). Was du über E-Auto-Akkus wissen solltest.

Navedeni problem razmatramo kroz dve studije slučaja:
(i) Pustinja Atakama (Čile) – Jedno od najvećih svetskih ležišta litijuma, gde su rudarske operacije izazvale nestašicu vode, društveno-ekološke konflikte i otpor starosedelačkih naroda.
(ii) Teslina gigafabrika u Grinhajdeu (Nemačka) – Značajan proizvodni pogon za električna vozila koji je pokrenuo zabrinutost zbog bezbednosti vode, regulatornih praznina i lokalnog protivljenja industrijskom širenju.

Ova dva slučaja ne predstavljaju samo ključne tačke na početku i na kraju novonastalog lanca snabdevanja litijumom, već su međusobno duboko povezani. Prema procenama Instituta Fraunhofer ISI, očekuje se da godišnji kapacitet Nemačke za proizvodnju baterija do 2030. godine dostigne gotovo 400 gigavat-sati, što je dovoljno za napajanje približno 6,5 miliona automobila pri sadašnjim nivoima potrošnje.[2] Trenutno 72% nemačkog uvoza litijum-karbonata potiče iz Čilea, gde se celokupna masa iskopava iz slane pustinje Atakama, na severu zemlje.[3]

Upravljanje u novoj zelenoj ekonomiji

Kako se ubrzava globalna tranzicija ka tehnologijama sa niskim emisijama ugljenika, predmet istraživanja sve više postaju strukture upravljanja koje podupiru ovu promenu. Teorijski, zelena ekonomija obećava da će razdvojiti ekonomski rast od štete po životnu sredinu. Međutim, u praksi njena primena često ponavlja ekstraktivističku logiku, dajući prednost industrijskoj ekspanziji nad zaštitom životne sredine i marginalizujući lokalne zajednice u procesima donošenja odluka. Ovaj odeljak razmatra dimenzije upravljanja u lancu snabdevanja litijumom kroz komparativnu prizmu, sa akcentom na regulatorne okvire koji doprinose teritorijalnim nejednakostima, kako u zonama eksploatacije, tako i u industrijskim centrima. Odeljak je grupisan u tri dela: prvo, analiziraće se nedostaci nacionalnih i međunarodnih okvira upravljanja u Čileu i Nemačkoj; potom, ispitaće se asimetrična raspodela moći i učešća duž lanca snabdevanja;

2 Deutschland.de (21.2.2024). Germany Ramps Up Battery Production.

3 dw.com (12.3.2024). Alemania y el riesgo de depender de materias primas críticas. Kina postaje sve značajniji dobavljač litijuma. 49% nemačkog uvoza litijuma i proizvoda koji sadrže litijum potiče iz Kine. Iako Kina čini samo 11% svetskih rezervi litijuma i 18% svetske rudarske proizvodnje litijuma, zemlja ima gotovo monopol na svetskom tržištu prerađenih litijumskih proizvoda. Kineske kompanije snabdevaju 80% svetskih baterijskih ćelija i proizvode skoro 60% svih baterija za električna vozila, kako su navele nemačke konsultantske kuće za strategiju. Roland Roland Berger & BDI (11.11.2024). Wege aus der Abhängigkeit: Wie Deutschland die Rohstoffe für eine zukunftsfähige Wirtschaft sichert, 19.

naposletku, predlaže se participativno upravljanje kao alternativni model sposoban da uskladi ekološki integritet sa demokratskim legitimitetom. Zajedno, ove analize kritički ispituju osnovnu pretpostavku da je zelena ekonomija po svojoj prirodi pravedna, i umesto toga tvrde da smislena energetska tranzicija zahteva duboku transformaciju načina na koji se donose ekološke odluke, kao i ko ih donosi.

Poređenje eksploatacije litijuma u čileanskoj pustinji Atakama i proizvodnje električnih vozila u Grinhajdeu u Nemačkoj otkriva kakva je politička ekologija resursnih granica u globalnoj energetskoj tranziciji. Premda su oba lokaliteta ključna za lanac snabdevanja litijum-jonskim baterijama, njihovo regulatorno i ekološko upravljanje nailazi na oštri jaz, ilustrujući dva različita modela odnosa države i tržišta u zelenoj ekonomiji. U Atakami, eksploatacija litijuma funkcioniše po principu politike koja daje prioritet pravima privatne svojine i ekonomskom učinku, gde država Čile, uprkos formalnoj kontroli nad rezervama litijuma, uglavnom izlazi u susret interesima multinacionalnih rudarskih kompanija. Čile je neobičan čak i među proizvođačima litijuma jer ima visoko privatizovan sistem prava na vodu. Nasuprot tome, Grinhajde predstavlja lokalitet visokotehnološke industrijske ekspanzije koji je smešten u strogo regulisano evropsko političko okruženje, gde su korporativne aktivnosti izložene izraženijoj javnoj kontroli i proceduralnim preprekama. Ova suprotnost razotkriva geografsku asimetriju u globalnom ekološkom upravljanju, jer zone eksploatacije prolaze kroz blažu regulativu kako bi se obezbedio rad industrijskih centara koji podležu strogom ekološkom nadzoru.

Tabela: Komparativno upravljanje u pustinji Atakama (Čile) naspram gigafabrike u Grinhajdeu (Nemačka)

Faktor	Pustinja Atakama	Teslina gigafabrika u Grinhajdeu
Pozicija u lancu snabdevanja	Zona eksploatacije (sirovi litijum iz slanih voda)	Proizvodnja za krajnju upotrebu (električna vozila na baterije)

Faktor	Pustinja Atakama	Teslina gigafabrika u Grinhajdeu
Pravni model i model upravljanja	Zakon o vodama (1981): potpuna privatizacija prava na vodu; Slabo sprovođenje ekoloških propisa; Nacionalna strategija za litijum (2023): podstiče učešće, ali nije obavezujuća	Zakon o lancu snabdevanja (2023): obavezna korporativna dužna pažnja; WHG i Okvirna direktiva EU o vodama: snažno regulatorno okruženje; Ustavna zaštita javnih voda
Mehanizmi učešća	Konsultacije sa grupama starosedelačkog stanovništva često simbolične; Nema pravno obavezujuće SPI saglasnosti (slobodne, predašnje i informisane); Protesti (npr. blokada Tokonaa, 2024); Ekološke pritužbe od strane CPA	Tri runde javnih rasprava; Lokalni glasači odbili proširenje (2024); Rezultat poništen političkom intervencijom; Kampanje civilnog društva: Stop Tesla, Dreht Tesla den Hahn ab
Ekološke bojazni	Ozbiljna oskudica vode u pustinji Atakama; Eksploatacija slanih voda izaziva sleganje tla (Delgado et al., 2024); Slana voda se pravno ne smatra „vodom” - izuzeta je iz Zakona o vodama	Fabrika u zoni zaštite voda; Otkriveno zagađenje (fenil-hlorid); Velika industrijska potrošnja vode (1,4 mil. m^3/godišnje); Krčenje šuma i narušavanje staništa
Korporativni uticaj	Dominiraju SQM i Albe-marle; Slana voda definisana kao ne-voda kako bi se izbegla regulativa; Država izlazi u susret kor-porativnim interesima	Tesla je dobila 19+ privremenih izuzeća; Ubrzana odobrenja pod političkim pritiskom; Ekonomska korist (projekat donosi 40.000 radnih mesta) predstavljena kao važnija od rizika

Faktor	Pustinja Atakama	Teslina gigafabrika u Grinhajdeu
Uticaj na lokalne zajednice	Kultura Atakamena i ekosistemi ugroženi; Ograničeno deljenje koristi; Masovni otpor u porastu	Zabrinutost zbog pitke vode u oblasti Berlina; Lokalno nepoverenje zbog zaobilaženja zakonskog glasanja; Pravne pritužbe od nevladinih organizacija i građanskih koalicija
Regulatorne praznine	Nema pravnog zahteva za prava na korišćenje slanih voda; Nedostatak transparentnosti u procenama uticaja na životnu sredinu; Fragmentisano sprovođenje ekoloških propisa	Opozicione stranke dovode u pitanje procesni integritet; Regulatorna izuzeća omogućila izgradnju u zaštićenim zonama; Civilno društvo preispituje naučni nadzor
Ključna asimetrija	Globalni Jug: Slabe zaštite, duboki uticaj na životnu sredinu, proceduralno učešće; Lokalne zajednice snose ekološke/društvene troškove	Globalni Sever: Jači zakoni, značajnije učešće, ali potkopano sprovođenje; Koristi imaju multinacionalne kompanije
Predložena promena u upravljanju	Višestranačka veća za upravljanje; Pravno obavezujuća saglasnost starosedelačkog stanovništva; Adaptivno praćenje zasnovano na nauci	Potreba za doslednim sprovođenjem ekološke zaštite; Transparentno donošenje odluka; Uključivanje civilnog društva i lokalnih vlasti

Štaviše, politička ekologija lanca snabdevanja litijumom razotkriva koliko je ekološko upravljanje neskladno. Iako eksploatacija litijuma u Čileu ima ozbiljne dugoročne ekološke posledice, regulativa ostaje blaga i usmerena na eksploataciju, što je rezultat geopolitičkih pri-

tisaka da se očuva globalna sigurnost snabdevanja. S druge strane, Grinhajde, mada ima znatno manji ekološki otisak, biva izložen nesrazmerno jakoj regulatornoj kontroli i otporu lokalnog ekološkog aktivizma i čvršćih institucionalnih zaštitnih mehanizama. Ovakva dinamika odražava širu zakonitost prema kojoj resursne periferije na globalnom Jugu snose ekološki teret eksploatacije bez većeg uticaja na odlučivanje, dok industrijski centri na globalnom Severu imaju znatno veću kontrolu nad proizvodnim procesima uz strogu regulativu. Razumevanje ove neravnoteže neophodno je za kritičko sagledavanje političke ekonomije lanca snabdevanja litijumom, ne kao pukog kretanja materijala, već kao duboko neujednačene političko-ekološke stvarnosti u kojoj regulatorni sistemi određuju ko profitira od prelaska na obnovljivu energiju, a ko za to plaća cenu.

Glavni izazov u upravljanju jeste nedostatak obavezujućih međunarodnih sporazuma koji regulišu eksploataciju litijuma i prava na vodu. Premda su EU i Nemačka uvele propise o lancima snabdevanja, ove mere su usmerene na ublažavanje rizika, a ne na suštinsku reformu. U stvarnosti, upravljanje resursima oslikava izrazitu asimetriju: multinacionalne korporacije i industrijalizovane države ubiraju koristi od eksploatacije litijuma, dok pogođene zajednice ostaju uglavnom isključene iz procesa donošenja odluka.

U Čileu, Nacionalna strategija za litijum (2023)[4] zamišljena je kao povećanje državne kontrole nad litijumskim resursima, sa namerom da se uskrati moć privatnim korporacijama. Bez obzira na to što strategija promoviše učešće zajednica i održive metode eksploatacije, starosedelačke zajednice u slanoj pustinji Atakama ostaju krajnje skeptične. Lokalne grupe izrazile su snažno protivljenje, tvrdeći da su bile isključene iz procesa donošenja odluka. Njihov otpor ukazuje na neuspeh odozgo nametnutih modela upravljanja koji konsultacije tretiraju kao proceduralnu formalnost, a ne kao mehanizam stvarnog deljenja moći.

Nalik tome, u Nemačkoj je proces odobrenja Tesline gigafabrike u Grinhajdeu pokrenuo zabrinutost u pogledu upravljanja. Nemačka vlada promovisala je projekat kao kamen-temeljac zelene tranzicije, pozivajući se na privatne investicije vredne milijarde evra, hiljade novih radnih mesta i tehnološki napredak. Međutim, ubrzani proces odobrenja marginalizovao je ekološke zabrinutosti lokalnog stanovništva, naročito u vezi sa potrošnjom vode i krčenjem šuma.

4 Glob.cl (2024). National Lithium Strategy.

Tesla je, u duhu moćne globalne korporacije, uticala na donošenje političkih odluka na više nivoa, predstavljajući gigafabriku kao neophodnu za ubrzavanje energetske tranzicije, dok je umanjivala značaj lokalnih ekoloških zabrinutosti. U međuvremenu, grupe otpora poput Bürgerinitiative Grünheide organizovale su proteste, podnele pravne pritužbe i pokrenule kampanje podizanja javne svesti pod sloganom „Zaustavite Teslu! Sačuvajmo našu pitku vodu!" Ekološke organizacije takođe su pokrenule pravne postupke, tvrdeći da Teslina potrošnja vode (1,4 miliona kubnih metara godišnje) ugrožava regionalnu bezbednost vode.[5]

Studija Lajbnicovog instituta za prostorno-društvena istraživanja iz 2023. godine[6] pokazala je da je procesu odobrenja nedostajala transparentnost, naročito zbog jakog političkog pritiska. Studija je naglasila da površne procedure učešća potkopavaju poverenje u demokratske institucije i smanjuju mogućnost javnog prihvatanja velikih industrijskih projekata. Slučaj Tesle pokazuje da postoje praznine čak i u strogo regulisanom političkom okruženju kakvo je nemačko. Iako je moguće ubrzati projekte, ograničavanje javnog učešća ne samo da podstiče proceduralne sukobe već i produbljuje nepoverenje u demokratsko upravljanje.

I čileanska strategija za litijum i slučaj Tesline gigafabrike pokazuju sistemske neuspehe ne samo u globalnoj raspodeli rizika i koristi kroz lanac snabdevanja litijumom, već i u participativnom upravljanju. U oba slučaja proceduralni okviri za uključivanje zajednica bili su površni ili selektivno primenjivani, što je stvorilo nerešene tenzije: u Grinhajdeu je javni otpor doveo do lokalnog glasanja na kojem su odbačeni Teslini planovi za proširenje. Bez obzira na javno neslaganje, naposletku je zahvaljujući političkom pritisku ipak obezbeđeno odobrenje za izmenjeni predlog. Slično tome, u Čileu su starosedelačke zajednice osporavale legitimnost strategije za litijum, smatrajući da su vladine konsultacije bile nedovoljne i neobavezujuće. Ali, ni ovi protesti nisu značajnije promenili prakse eksploatacije. Ovakvi proceduralni propusti narušavaju poverenje u demokratsko upravljanje i pojačavaju otpor prema velikim industrijskim projektima. Delotvornija strategija upravljanja podrazumevala bi pokušaje široke i informisane saglasnosti, umesto oslanjanja na površne konsultacije.

---

5 Metzner, T. Tagesspiegel PNN (17.2.2023). Neue Klage wegen Tesla-Genehmigung : Nabu und Grüne Liga sehen Verfahrensfehler.

6 Kühn, M. (2023). "Planning Conflicts and Participation: The Gigafactory Tesla". *Spatial Research and Planning* 81(5): 538–556.

Otvaranje mogućnosti za participativno upravljanje

Ne postoji razlog zašto ekstraktivni sektor, uključujući i eksploataciju litijuma, ne bi mogao da pređe na participativno upravljanje. Eksploatacija litijuma po svojoj prirodi je složena, utiče na vodne resurse, ekosisteme i prava starosedelačkih naroda na zemlju, što je čini idealnim kandidatom za model upravljanja koji daje prioritet lokalnom učešću i prilagodljivom upravljanju. Umesto da se oslanja na korporativnu samoregulativu i slab državni nadzor, upravljanje litijumom moglo bi da sledi ove principe:

- Formiranje pravno obavezujućih višestranačkih veća za upravljanje koja uključuju starosedelačke zajednice, lokalne vlasti, ekološke grupe i predstavnike industrije.
- Uspostavljanje transparentnih mehanizama donošenja odluka u kojima pogođene zajednice imaju stvaran uticaj na projekte eksploatacije pre nego što se izdaju dozvole.
- Razvijanje prilagodljivih sistema praćenja zasnovanih na nauci koji omogućavaju korekcije na osnovu lokalnih ekoloških i društvenih uslova.

Delotvorno upravljanje ne podrazumeva otklanjanje sukoba, već upravljanje njima kroz inkluzivne i prilagodljive institucije. U sektorima visokog rizika participativno upravljanje već je postalo norma: nema razloga zašto eksploatacija litijuma, jedna od ključnih industrija zelene tranzicije, treba da ostane izuzetak. Ipak, umesto da prekine sa ekstraktivističkim obrascima upravljanja, eksploatacija litijuma često se nastavlja pod narativom održivosti koji prikriva duboke asimetrije moći. Strukture upravljanja koje oblikuju eksploataciju litijuma u Atakami i proizvodnju električnih vozila u Grinhajdeu predstavljaju primer teritorijalnih nejednakosti ugrađenih u zelenu ekonomiju. Regulatorni režimi ne samo da reaguju na ekološke zabrinutosti, već i aktivno oblikuju raspodelu ekološkog rizika i ekonomskih mogućnosti. Da bi upravljanje litijumom bilo u skladu sa načelima održivosti, neophodno je da se prihvate participativne, višeslojne strukture koje su se na drugim mestima već pokazale delotvorne.

Istinski održiva zelena ekonomija zahteva korenito preispitivanje upravljanja. Modeli rukovođeni korporacijama, koji daju prednost brzoj industrijskoj ekspanziji naspram stvarnog učešća građana, u osnovi su neodrživi. Umesto toga, upravljanje mora da uključi zajednice od samog početka, uz pravne mehanizme koji daju moć pogođenom stanovništvu i obezbeđuju obavezno lokalno odobrenje. Navedeni

pristup ne znači tek formalno uključivanje ili ispravljanje pređašnjih nepravdi, već donošenje boljih odluka u svetu koji se brzo menja. Bez ovih suštinskih promena, zelena ekonomija će ponoviti istu ekstraktivističku logiku koju navodno treba da prevaziđe.

Prevazilaženje kapitalističkog ekstraktivizma?

Globalni zamah ka elektrifikaciji i dekarbonizaciji pozicionirao je litijum kao kamen-temeljac energetske tranzicije. Ipak, umesto da označi raskid sa eksploatatorskom dinamikom industrijskog kapitalizma zasnovanog na fosilnim gorivima, lanac snabdevanja litijumom često reprodukuje iste ekstraktivističke obrasce pod novim, „zelenim" plaštom.

Centralni paradoks ove tranzicije je sledeći: mada je litijum neophodan za smanjenje globalnih emisija ugljenika, njegova eksploatacija prebacuje ekološku štetu na ekološki osetljive i politički marginalizovane oblasti. Zajednice na globalnom Jugu, a posebno starosedelačko stanovništvo, snose najveći teret ovih posledica, dok industrijalizovane ekonomije uživaju koristi od „čistih" tehnologija. Takvu asimetriju održavaju sistemi upravljanja koji prioritet daju ekonomskom rastu i korporativnim interesima umesto participativnom učešću zajednica u odlučivanju i ekološkoj pravdi.

Premda regulatorni okviri poput čileanske Nacionalne strategije za litijum i nemačkog Zakona o lancu snabdevanja[7] imaju za cilj da se pozabave pitanjima održivosti, u praksi oni ne ispunjavaju očekivanja. Oba slučaja pokazuju kako se konsultacije često tretiraju kao proceduralna formalnost, a ne kao sredstvo za deljenje moći i odgovornosti. Kao posledica toga, pogođene zajednice ostaju isključene iz strukture i oblikovanja odluka koje strahovito menjaju njihovu životnu sredinu i izvore prihoda.

Da bi se sprečilo da zelena tranzicija postane novo poglavlje u dugoj istoriji nepravdi nanetih potražnjom za resursima, upravljanje mora biti iznova osmišljeno. Zapravo, zahteva se prelazak sa dobrovoljnih korporativnih obaveza i državno-centralističkih modela na participativno, višeslojno upravljanje utemeljeno u obavezujućoj saglasnosti zajednica, naučnoj transparentnosti i osnaživanju lokalnog stanovništva.

7 Bundesministeriums der Justiz & Bundesamts für Justiz (16.07.2021). Gesetz über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten zur Vermeidung von Menschenrechtsverletzungen in Lieferketten.

Kao što su drugi sektori pokazali (od zdravstva do upravljanja katastrofama), inkluzivne i prilagodljive institucije nisu samo moguće već su i delotvornije u upravljanju složenim sistemima.

Zelena ekonomija ne sme ponovo da podlegne istom onom sistemu koji navodno treba da zameni. Istinski pravedna energetska tranzicija ne podrazumeva samo prelazak na energiju sa nižim emisijama ugljenika, već i demokratizaciju upravljanja resursima i pravedniju raspodelu ekoloških rizika i koristi. Bez datih strukturnih promena, litijumska groznica može doneti čistije tehnologije, ali će ostaviti iste posledice: po ekosistem, zajednice i demokratske institucije.

Veronika Zukareli Freire
Maks Plank institut za geoantropologiju (Jena, Nemačka)
Regionalni institut za društvena istraživanja (IRES)
– Univerzitet Katamarka/CONICET (Argentina)

CENA ZELENE ENERGIJE: VODA, LITIJUM I TERITORIJALNI SUKOBI U ARGENTINI

Trenutni procvat eksploatacije litijuma u Andima obično se posmatra kroz prizmu tehnološkog optimizma i zelene tranzicije. Ipak, ispod ovih narativa krije se poznati obrazac: produbljivanje kolonijalnog nasleđa pod novim plaštom održivosti. Slučaj Argentine pokazuje kako težnja ka „čistoj energiji" reprodukuje ekstraktivističke nejednakosti, krši prava starosedelačkih i seoskih zajednica, te narušava krhke ekosisteme u ime globalne dekarbonizacije.

Na severu Argentine, ono što na prvi pogled deluje kao prazna bela pustinja zapravo je živi predeo. Duž ovih slanih ravni, koje se lokalno nazivaju *salares*, brojne starosedelačke zajednice žive hiljadama godina. Ubiru so, uzgajaju lame, gaje useve otporne na sušu i prilagođene visokim nadmorskim visinama, i održavaju sofisticirane sisteme vodosnabdevanja. Poslednjih godina ove zajednice zahtevaju slobodnu, unapred informisanu saglasnost za rudarske projekte koji se razvijaju na njihovim teritorijama. Poruka je jasna: ove zemlje nisu prazne, pa o njihovoj budućnosti ne treba odlučivati bez njih (Slika 1).

Uprkos tome, takve teritorije se često predstavljaju kao „zone žrtvovanja", neproduktivne i samim tim beznačajne.[1] Čak i dobronamerni naučni radovi reprodukuju ovakav pogled opisujući „litijumski trougao" Argentine, Bolivije i Čilea kao nenaseljenu pustinju.[2] Ovakav okvir zatire društvenu i ekološku složenost navedenih regiona. Paradoksalno, oni koji najmanje doprinose globalnim emisijama ugljenika sada plaćaju najveću cenu energetske tranzicije, kako kroz posledice klimatskih promena tako i kao dobavljači sirovina namenjenih za

1 Svampa, M. & Viale, E. (2014). *Maldesarrollo: La Argentina del extractivismo y el despojo* (1st ed.). Buenos Aires: Katz Editores.

2 Đorđević, D., Tadić, J.M., Grgur, B. et al. (2024) "The Influence of Exploration Activities of a Potential Lithium Mine to the Environment in Western Serbia." *Sci Rep* 14.

njihovo ublažavanje.[3] Jedna pravedna tranzicija mora da prepozna da Andi nisu prazni prostori, već naseljeni i istorijski oblikovani predeli.

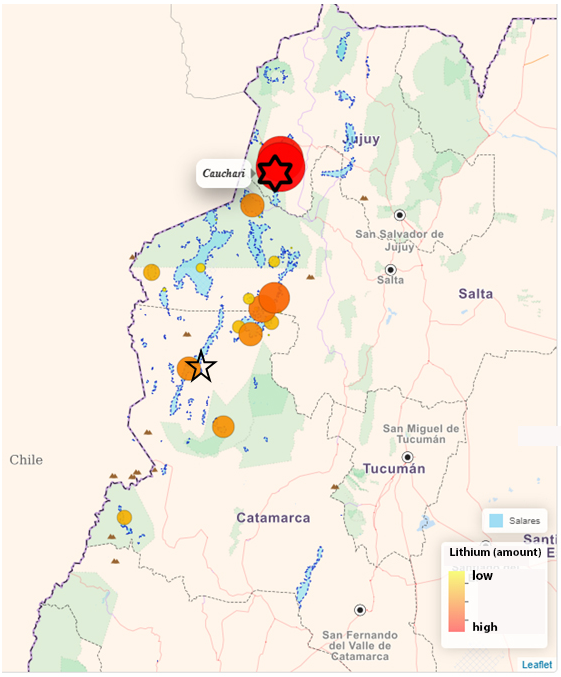
Slika 1. Transparent koji su postavile starosedelačke zajednice u Salinas Grandesu (severozapadna Argentina) protiv eksploatacije litijuma. Trideset osam zajednica zahteva zaštitu prema Konvenciji MOR-a 169 od 2010. godine.[4]

U Argentini se litijum nalazi kako u pegmatitima tako i u slanim ravnicama. Ovo bogatstvo mineralnih resursa opisuje se kao moguć put ka razvoju, ali pod sadašnjim političkim i ekonomskim strukturama lokalno i nacionalno stanovništvo ostaje uskraćeno tih koristi. Zahvaljujući obilju resursa, uporni režim ekološke nepravde, oblikovan i nacionalnim i međunarodnim interesima, ostaje na snazi. Danas je aktivno ili u fazi proširenja osam rudnika litijuma, dok je još četrdeset šest u razvoju.[5] Među njima su projekti koje vode multinacionalne korporacije poput Rio Tinta, koje šire poslovanje prema mestu Salinas Grandes, jednom od najprepoznatljivijih prirodnih čuda Argentine, i ka područjima koja su zakonski zaštićena kao nacionalni parkovi biodiverziteta ili rezervati glečera (Slika 2). Međutim, ove oznake retko predstavljaju prepreku za odobrenje rudarskih aktivnosti.

3 Svampa, M. & Viale, E. (2014). *op. cit.*

4 Delfino, E. (2024). "Salinas Grandes, the Puna that Resists the Arrival of Lithium Mining." *Pulso Ambiental Magazine* 22 – Who Defends the Environment in Argentina?, 6–10. Fundación Ambiente y Recursos Naturales (FARN). Licensed under CC BY-NC-ND.

5 El Servicio Geológico Minero Argentino (SEGEMAR) (2024).

Slika 2. Lokacija projekata eksploatacije litijuma (prilagođeno prema SEGEMAR, Argentina). Zvezdicom je označena lokacija koncesija Rio Tinta. Zelene površine označavaju zaštićena RAMSAR područja i nacionalne parkove

Slane ravnice mogu delovati statično i beživotno, ali su sastavni deo endoreičkih basena, jedinstvenih hidroloških sistema koji povezuju močvare, podzemne vode, padavine i biodiverzitet. Eksploatacija litijuma narušava ove osetljive ravnoteže. Proces isparavanja koji se koristi za odvajanje litijuma iz salamure troši ogromne količine vode. Kako se slani i slatkovodni slojevi mešaju, dolazi do vodenog sloma, što vodi razaranju ekosistema koji zavise od oskudnih resursa slatke vode.[6] U tom smislu, rudarenje litijuma nije samo vađenje minerala, već i vađenje vode.

Tri zemlje koje čine litijumski trougao – Bolivija, Čile i Argentina – usvojile su kontrastne pristupe upravljanju resursima. Bolivija i Čile tretiraju litijum kao strateški nacionalni resurs. Model Bolivije odlikuje snažna državna kontrola, sa ciljem da se izvoze industrijalizovani proizvodi poput baterija, umesto sirove materije. Pre državnog udara 2019. godine, javna preduzeća su razvijala industrijske komplekse sa nemačkim i kineskim partnerima, čiji su projekti prekinuti nakon pomenute političke disrupcije. Uprkos suočavanju sa značajnim ekološkim izazovima, Čile je uspostavio poreske obrasce povezane sa međunarodnim cenama litijuma, pri čemu su prihodi namenjeni istraživanjima, lokalnim zajednicama i industrijalizaciji minerala. Nasuprot tome, Argentina je krenula putem liberalizacije.

6 De la Fuente, A., Meruane, C. & Suárez, F. (2021).“Long-Term Spatiotemporal Variability in High Andean Wetlands in Northern Chile.” *Science of the Total Environment* 756.

Strane kompanije poseduju pune koncesije za eksploataciju i izvoz, dok država zadržava samo oko 1% do 3% vrednosti proizvodnje. Poreski izuzeci, dugoročna fiskalna stabilnost i samoprocenjene izvozne cene dodatno slabe javni nadzor. Procene uticaja na životnu sredinu sprovode upravo kompanije koje traže odobrenje, iz čega izranja ozbiljna sumnja u njihovu nepristrasnost i kvalitet. Ovaj regulatorni okvir odražava širi neoliberalni model koji daje primat privatnoj dobiti nad brigom o životnoj sredini i društvenoj pravdi.

Društveno-ekološke posledice ovih ekstraktivističkih projekata sežu daleko izvan njihovih neposrednih lokaliteta. Narušavajući fundamentalnu hidrološku ravnotežu regiona, rudarenje litijuma utiče kako na divlje životinje tako i na egzistenciju lokalnih zajednica. Tradicionalne delatnosti poput uzgoja lama, ubiranja soli i gajenja andskih useva zavise od dostupnosti vode i stabilnosti močvarnih ekosistema. Istovremeno, same slane ravnice su od izuzetnog naučnog značaja. Primera radi, stanište su retkih živih stromatolita, primitivnih mikroorganizama čiji su preci pre više milijardi godina pomogli oksigenaciju Zemljine atmosfere. Upravo ovi organizmi se sada proučavaju zbog svog potencijala da zarobe atmosferski CO_2, a ipak se njihova staništa uništavaju u ime borbe protiv klimatskih promena.[7]

Arheološka i etnografska istraživanja na Puni i u visokim dolinama severozapadne Argentine otkrivaju kako su ova okruženja vekovima oblikovana ljudskom domišljatošću.[8] Drevne terase, kanali za navodnjavanje i močvare svedoče o dugoj istoriji prilagođavanja i gazdovanja vodom u ekstremnim uslovima. Na mestima poput Kusi Kusija u Huhuju, rečne močvare (špan. *vegas*) spajaju prirodne i veštačke elemente, pa tako formiraju ključna područja pašnjaka i rezervoara. Lokalne zajednice i dalje ih održavaju i proširuju, obezbeđujući biodiverzitet i očuvanje vode (Slika 3). Takve prakse pokazuju oblik upravljanja životnom sredinom koji je ukorenjen u uzajamnosti i brizi, a ne u ekstraktivizmu i akumulaciji. Kada se niska gustina naseljenosti priziva kako bi se opravdalo širenje rudarstva, time se prikriva ogromna ekološka vrednost ovih praksi i zajednica koje ih neguju.

7 Farías, M.E., Rascovan, N., Toneatti, D.M., Albarracín, V.H., Flores, M.R., et al. (2013). "The Discovery of Stromatolites Developing at 3570 m above Sea Level in a High-Altitude Volcanic Lake Socompa, Argentinean Andes". *PLOS ONE* 8(1): e53497.

8 Vaquer, J.M. & Pey, L. (2022). "Towards a Dialogical Archaeology: An Andean Perspective on Hermeneutics, Interpretation and Political Praxis." *Antiquity* 96(385): 179-193.

Slika 3. Poljoprivredni predeli u Kusi Kusiju (andska visoravanska područja severozapadne Argentine) gde močvare neguju starosedelačke zajednice kako bi održale poljoprivredu i uzgoj lama u sušnim okruženjima na 3800 m nadmorske visine. (Autor: V. Zukareli Freire)

Ova andska etika života, često opisivana sintagmom uzajamnog negovanja, izražava ontologiju suživota između ljudi, planina, vode i drugih živih bića. Time nudi radikalno drugačije razumevanje održivosti, ono koje naglašava dijalog, međuzavisnost i kontinuitet. Na primer, u zajednici Orkos Runas (Kusi Kusi, Argentina), poljoprivrednici obnavljaju drevne terase gde se gaje kukuruz, kinoa i krompir na gotovo 4000 metara nadmorske visine. Drugi proizvode tekstil od vune dobijene od sopstvenih lama, koristeći prirodne boje, ili gaje autohtone useve u baštama kod kuće. Ove prakse ne samo da obezbeđuju egzistenciju već i telesno uobličavaju vitalne arhive predačkog znanja, čime održavaju ekološku ravnotežu kroz saradnju sa predelom, a ne dominaciju nad njim.

Uprkos ovim oblicima otpornosti, pritisci se pojačavaju. Nekoliko kompanija koje posluju u severozapadnoj Argentini suočilo se sa žalbama starosedelačkih i seoskih zajednica zbog izrabljivačkih radnih uslova, zagađenja vode i poreske utaje. S tim u vezi, kompanija Livent je kažnjena zbog izvoza sirovih minerala sopstvenim filijalama po sniženim cenama, pa ipak nastavlja da posluje uz minimalan nadzor.

Štaviše, u junu 2023. godine pokrajinska vlada Huhuja reformisala je svoj ustav bez prethodnih konsultacija sa starosedelačkim narodima, ugrožavajući prava na kolektivno vlasništvo nad zemljom i čak zabranjujući javne demonstracije. Među-američka komisija za ljudska prava osudila je prekomerno korišćenje sile protiv mirnih protesta, no represija se nastavlja.

U nacionalnom domenu, Argentina nastavlja da akumulira javni dug pod neoliberalnim administracijama,[9] dok Međunarodni monetarni fond i strane vlade često ističu „bogate prirodne resurse" zemlje kao zalog. Litijum tako postaje simbol protivrečnosti svojstvenih globalnoj energetskoj tranziciji: „zeleno" rešenje izgrađeno na istoj ekstraktivističkoj logici koja je dugo podupirala kolonijalne ekonomije.

Andske visoravni nas podsećaju da prirodni predeli nisu inertne pozadine već vitalni arhivi odnosa čoveka i životne sredine. Oni čuvaju pamćenje dugoročne održivosti zasnovane na uzajamnosti, a ne na iskorišćavanju. Tretirati ove teritorije kao prazne, a njihove stanovnike kao prepreku napretku, znači brisati upravo one prakse i etiku koje bi mogle oblikovati pravedniju i otporniju budućnost. Istinski održiva energetska tranzicija mora početi priznavanjem da su Andi naseljeni: ne samo ljudima, već i istorijama, znanjima i ekologijama, čiji gubitak svet ne može da priušti.

9 Tokom predsedničkog mandata Maurisija Makrija Argentina je pribavila oko 40 milijardi dolara od MMF-a, zaobilazeći zakon koji je podrazumevao procenu ovog zaduživanja kroz glasanje u Kongresu. Tokom 2025. godine, administracija Havijera Milaija pribavila je dodatnih 20 milijardi po istom mehanizmu.

Kristijan Flores Fernandez
Humboldt-Univerzitet u Berlinu

MOŽE LI SE PREVAZIĆI EKSTRAKTIVISTIČKA LOGIKA? OSPORENA EKSPANZIJA ČILEANSKE LITIJUMSKE GRANICE

Uvod

Čile zauzima paradoksalnu poziciju u globalnoj energetskoj tranziciji. Kao drugi svetski proizvođač litijuma sa najvećim trenutno dostupnim rezervama za eksploataciju, zemlja je postala neizostavni deo infrastrukture u zamišljenoj niskougljeničnoj budućnosti. Međutim, rudarenje litijuma ostaje geografski koncentrisano u slanoj pustinji Atakama, gde od osamdesetih godina XX veka dva korporativna giganta, SQM (čileansko-kineski) i Albemarle (američki), izvlače i isparavaju ogromne količine podzemnih voda bogatih mineralima kako bi proizveli litijum u jednoj od najsušnijih oblasti Zemlje.

Izbor progresivne vlade Gabrijela Boriča 2022. godine, koja je proizašla iz čileanskog Društvenog ustanka 2019. sa zahtevima za većom javnom kontrolom nad prirodnim resursima, učinio se kao najava korenitih promena. Nacionalna strategija za litijum (NSL) iz 2023. godine obećavala je ne samo povećanje proizvodnje, već i prevazilaženje onoga što je eksplicitno označeno kao „ekstraktivistička logika". Ovim potezom unapredilo bi se stvaranje proizvodnog lanca koji bi promenio reputaciju nacionalne privrede bazirane na izvozu sirovina. Predsednička retorika bila je ambiciozna: Čile će povratiti globalno vođstvo u litijumu, koje je prethodno izgubljeno u korist Australije 2015. godine, uz istovremeno obezbeđivanje „održivog razvoja" putem tehnoloških inovacija, dodavanja vrednosti i poboljšane zaštite ekosistema i starosedelačkih zajednica.

Ipak, ispod ovih uzvišenih težnji leže duboke protivrečnosti. NSL ima za cilj širenje granice litijuma na približno 69 slanih ravnica i laguna izvan Atakame, otvarajući mnoge od njih za eksploataciju u okviru raznih javno-privatnih partnerstava. Predloženo širenje načinje temeljna pitanja: mogu li navedene transformativne strategije, koje zavise od širenja rudarskih operacija na nove teritorije, zapravo postići praved-

niju eksploataciju, ili one same proizvode još više eksploatacije pod okriljem zelene retorike?

Državna kontrola i privatna akumulacija

NSL uspostavlja trodelni klasifikacioni sistem koji deli slane ravnice na „strateške", „fleksibilne" i „otvorene" kategorije. Strateške slane ravnice, uključujući Atakamu i Marikungu, rezervisane su za kompanije u većinskom državnom vlasništvu, pre svega CODELCO. U okviru ove strukture, CODELCO je stupio u partnerstvo sa SQM-om kako bi upetostručio proizvodnju u Atakami i produžio svoje operacije do 2060. godine. Ključan podatak je da je CODELCO preuzeo projekat kompanije Marikunga pod nazivom Minera Salar Blanco, gde su privatne kompanije dobile ekološku dozvolu 2020. godine, bez pravilnih konsultacija sa starosedelačkim stanovništvom, te je firma stupila u partnerstvo sa Rio Tintom kako bi unapredila ekstraktivne projekte.

„Fleksibilne" slane ravnice podrazumevaju javno-privatna partnerstva predvođena državnim kompanijama uz privatno manjinsko učešće. Kompanije poput Rio Tinta, BYD-a i LG-a stavljene su na užu listu za partnerstva. „Otvorene" slane ravnice dostupne su privatnim kompanijama koje traže posebne ugovore o eksploataciji litijuma (PUEL), pri čemu je šest dobilo prioritet, a vlada forsira ubrzane rokove kako bi zaključila sporazume pre marta 2026. godine.

Ova arhitektura otkriva temeljne protivrečnosti: dok povećava nominalnu državnu kontrolu, NSL istovremeno omogućava dominantnim privatnim korporacijama da eksploatišu nove teritorije litijuma. Uloga države sve je manje neposredna operacija, a sve više postaje olakšica privatnoj akumulaciji kroz partnerstva koja prenose značajnu kontrolu i koristi kapitalu.

Istorijsko razvlašćivanje i prisvajanje slanih voda

Širenje eksploatacije litijuma oslanja se na viševekovne obrasce razvlašćivanja koji oblikuju iscrpljivanje resursa u severnom Čileu. Pravne fikcije poput pojmova *terra nullius* i *aqua nullius* – kojima su zemlje i vode starosedelaca proglašavane praznim i bespravnim – omogućile su niz rudarskih prisvajanja, od šalitre preko bakra do litijuma. Većina ekosistema slanih ravnica sa nalazištima litijuma počiva na teritorijama starosedelačkih zajednica Ajmara, Kečua, Atakamenjo i Kola koje su ih tradicionalno nastanjivale i koristile za stočarstvo, sezonsku ispašu i sakupljanje biljaka. Međutim, kolonijalna i postkolonijalna up-

rava sistematski je poricala ove obrasce korišćenja, svrstavajući te teritorije u „državno vlasništvo”.

Premda čileanski Zakon o starosedelačom stanovništvu iz 1993. godine načelno priznaje kolektivno vlasništvo, njegova primena je bila minimalna. Kako je objasnio jedan pripadnik zajednice Kola: „Tek je nekoliko potoka registrovano kao starosedelačko sredinom devedesetih. Do tada je veći deo zemlje duž tradicionalnih puteva bio privatizovan i dodeljene su rudarske koncesije. Zemljišta su ograđena, putevi izgubljeni, vode presušile. Sve manje ljudi je održavalo tradicionalne prakse”.[1] Ovo postepeno napuštanje, koje ubrzava urbanizaciju i kulturnu asimilaciju, ne može se odvojiti od materijalne infrastrukture rudarskog prisvajanja.

U Salar de Marikungi, fiskalna registracija datira iz 1964. godine uprkos dokumentovanoj upotrebi od strane starosedelačkog stanovništva od sredine XIX veka. Država je dodeljivala trajna prava na vodu privatnim kompanijama, kao i trajne rudarske koncesije koje pokrivaju celokupne površine slanih ravnica. Litijum ovome dodaje novu dimenziju: budući da je slana voda pravno svrstana u minerale, a ne u vode, može biti prisvajana putem rudarskih koncesija čak i u slivovima sa prekomernom eksploatacijom. Ova pravna alhemija, koja integrisane hidrološke sisteme pretvara u odvojive „resurse” podložne različitim vlasničkim režimima, olakšava prisvajanje slane vode, oblik zelenog zauzimanja resursa kojim se prisvajaju podzemne vode bogate mineralima od značaja za održavanje ekosistema slanih ravnica.

Potpisivanjem PUEL-a sa kompanijom CODELCO 2018. godine, odobrena je eksploatacija Marikunge sve do 2057. godine. Međutim, pojačano prisustvo države ne podrazumeva nužno priznavanje starosedelačkog stanovništva. Izjava predsednika Boriča kristalizuje ovu protivrečnost: „Niko ne poseduje svu baštinu naše teritorije, čak ni zajednice koje je naseljavaju, jer ona mora služiti svim Čileancima”.[2] Time su lokalni zahtevi utihnuli spram imperativa nacionalnog razvoja, što eksploataciju oslikava kao opšte dobro.

1 Intervju sa pripadnikom zajednice Kola iz regiona Atakama, septembar 2023.

2 Govor predsednika Gabrijela Boriča u Berlinu pred nemačkim nevladinim organizacijama, 11. jun 2024, Berlin.

Ubrzane konsultacije i veštački pristanak

NSL eksplicitno predviđa obavezne konsultacije sa starosedelačkim stanovništvom pre potpisivanja PUEL-a, pozicionirajući ovaj zahtev kao ključno odstupanje od prethodnih primena. Ipak, u praksi se pokazuje da proceduralna poboljšanja ne otklanjaju suštinska ograničenja koja onemogućavaju stvarno učešće.

Kada su Minera Salar Blanco (MSB) i Simco podneli studije o uticaju na životnu sredinu za projekte litijuma u Marikungi 2018. godine, obe kompanije su tvrdile da njihove aktivnosti neće ometati starosedelačke zajednice Kola (SZK). Kompanija MSB je konsultovala samo udaljene zajednice u Dijego de Almagru koje su podržavale projekat, isključujući „teritorijalne SZK" koje su se protivile eksploataciji. Služba za procenu uticaja na životnu sredinu odobrila je oba projekta 2020. godine uprkos prigovorima. Tek nakon što je Vrhovni sud 2022. godine presudio u korist SZK-a, zahtevajući retroaktivne konsultacije u skladu sa Konvencijom 169 Međunarodne organizacije rada, započeti su formalni procesi. Uprkos tome, čak su se i konsultacije naložene sudskom odlukom pokazale problematičnim, pri čemu su pripadnici izjavljivali da su „rasprave o novim PUEL-ima usmerene na kompenzaciju, a ne na zaustavljanje projekta" i izražavali nepoverenje: „Sa konsultacijama ili bez njih, naše poznavanje teritorije biva isključeno".[3]

Pristup Boričeve administracije predstavlja istovremeno i kontinuitet i promenu. Mada uvodi prethodne konsultacije za deset slanih ravnica, proces ostaje vremenski ograničen. Vlada nastoji da zaključi PUEL-e pre marta 2026. godine, što stvara pritisak za ubrzane konsultacije. Kako su zvanični izvori priznali: „Naša namera je da zatvorimo PUEL-e pre nego što se mandat ove vlade završi".[4] Stručnjaci smatraju ovaj rok „nerealnim s obzirom na vreme potrebno za smislene konsultacije".[5] Uprkos tome, neke konsultacije jesu do danas zaključene, poput onih koje se odnose na produženje sporazuma između kompanija SQM i CODELCO u Salar de Atakami, a koji predviđaju otprilike 150 miliona dolara godišnje za pogođene starosedelačke zajednice.

Određeni akteri smatraju da sadržaj konsultacija dodatno sužava autonomiju. Rasprave su usredsređene na ekonomsku kompenzaciju – procente koristi, fondove za kulturu, obuke – a ne na temeljna pitanja

3 Intervju sa pripadnikom zajednice Likanantaj (narod Atakama) iz regiona Antofagasta, mart 2024.

4 Intervju sa rukovodiocem iz Ministarstva rudarstva, jun 2024.

5 Intervju sa stručnim konsultantom za rudarstvo i zajednice, avgust 2024.

o tome da li eksploatacija uopšte treba da se sprovodi. Kada su predstavnici SZK predložili da „konsultacije treba da daju starosedelačkim grupama pravo da odrede kome se dodeljuju PUEL-i”,[6] vlada je izjavila da to „neće biti predmet konsultacija”.[7] Ovakav okvir često usmerava razgovore ka unapred određenim ishodima. Istovremeno se nude pregovori o uslovima eksploatacije i onemogućava rasprava o samoj eksploataciji.

Ekosistemska žrtva i lažna rešenja

Slane ravnice su složeni hidrogeološki sistemi od suštinskog značaja za očuvanje biodiverziteta u sušnim područjima. Od 69 sistema slanih ravnica koji su identifikovani u NSL-u, samo dvanaest podleže nacionalnoj zaštiti koja pokriva tek 17,8% ukupne površine. Sedam ih je na listi prioritetnih područja za zaštitu prema Ramsarskoj konvenciji, obuhvatajući ključna staništa i endemske vrste poput čileanskih flamingosa. Eksploatacija litijuma ugrožava ove sisteme procesima koji menjaju prehrambene lance, smanjuju vegetaciju i izazivaju dugoročne promene u životnoj sredini (Slika 1).

Slika 1:
Rasprostranjenost slanih ravnica u severnom Čileu. Autorovo objašnjenje, zasnovano na podacima Vlade Čilea (2024) i Sernageomina (2024).

6 Intervju sa pripadnikom zajednice Kola iz regiona Atakama, septembar 2023.
7 Intervju sa rukovodiocem iz Ministarstva rudarstva, jun 2024.

Primera radi, slana ravnica Marikunga je delimično zaštićena u okviru Nacionalnog parka Nevado Tres Kruses, pri čemu je približno 28% pod formalnom zaštitom, dok severna područja ostaju otvorena za eksploataciju. Kada su MSB i Simco podneli procene 2018. godine, njihovi hidrogeološki modeli su tvrdili da ekstrakcija slane vode iz dubokih podzemnih voda neće uticati na plitke podzemne vode koje održavaju močvare. Ipak, zainteresovane strane ukazale su na nedovoljne podatke, a Simco je kasnije priznao da glineni sloj koji navodno izoluje podzemne vode močvara možda ne funkcioniše kao što su tvrdili. Uprkos izraženoj zabrinutosti, dobili su ekološko odobrenje uz planove praćenja, što je reaktivan, a ne preventivan pristup.

Ovim obrascem ponavlja se dinamika iz Atakame, gde su se sporne procene pokazale neadekvatnim, a nedavno nepoštovanje propisa prouzrokovalo je štetu ekosistemu. Kako su predstavnici Agencije za vodu priznali: „U Atakami, koja se eksploatiše od osamdesetih, još uvek ne razumemo u potpunosti kako sistem funkcioniše. Za druge slane ravnice, podaci su još oskudniji. Tvrdnje da će industrijska eksploatacija biti bezazlena graniče se sa naučnom fantastikom".[8]

NSL pokušava da odgovori na kritike uspostavljanjem „Mreže zaštićenih slanih ravnica" koja pokriva 30% površina i propisivanjem tehnologija poput direktne ekstrakcije litijuma (DEL) i ponovnog ubrizgavanja slane vode. Oba mehanizma ipak otkrivaju protivrečnosti. U zaštićenim područjima i dalje je dozvoljena eksploatacija, u slučaju ranije datog odobrenja. DEL i ponovno ubrizgavanje stručnjaci su okarakterisali kao „lažna tehnološka rešenja", napominjući da „ponovno ubrizgavanje služi za obogaćivanje slane vode, što kompanijama omogućava da ekstrahuju više, tvrdeći pritom da ublažavaju posledice. DEL zahteva značajne količine vode i energije, sa nepoznatim dugoročnim efektima".[9] Protivrečnost je postala očigledna onda kada je CODELCO preuzeo MSB-ov projekat Blanco, koji se oslanja na konvencionalnu ekstrakciju slane vode uz isparavanje, a ne na „održive tehnologije" koje NSL navodno propisuje.

Neuspela industrijalizacija i produbljivanje nejednakosti

Obećanje o prevazilaženju ekstraktivizma u velikoj meri počiva na industrijskoj politici, odnosno dodavanju vrednosti kroz proizvodnju baterija i katoda, izgradnji tehnoloških kapaciteta i razvoju proizvodnih veza. Međutim, kompanije kojima su dodeljeni ugovori za proiz-

8 Intervju sa stručnjakom iz Generalne direkcije za vode, oktobar 2023.
9 Intervju sa akademikom koji se specijalizuje za slane ravnice i rudarstvo, mart 2024.

vodnju baterija u Čileu počele su da napuštaju ove projekte, uvidevši koliko su krhke strategije koje zavise od dobrovoljnog učešća privatnog kapitala. Neuspeh u razvoju proizvodnih lanaca vraća Čile na poznate obrasce izvoza sirovina bez dodavanja vrednosti, što predstavlja klasični ekstraktivizam uprkos „zelenoj" etiketi.

Mehanizmi raspodele koristi podstiču stvaranje ekstraktivističkih odnosa i mogu produbiti nejednakosti umesto da ih ublaže. U Atakami, Albemarle izdvaja 3,5% godišnje prodaje (približno 38 miliona dolara u 2023. godini) za osamnaest starosedelačkih zajednica, dok SQM doprinosi sa 10-15 miliona dolara godišnje, što bi prema novom ugovoru između kompanija SQM i CODELCO moglo narasti na 150 miliona godišnje. Ovi sporazumi o „zajedničkoj vrednosti" izazivaju mešovite reakcije zbog toga što zajednice nemaju dovoljnu kontrolu, te postoje unutrašnji sukobi oko raspodele, a ekološke štete i dalje traju.

U Marikungi, projekat Blanco pregovarao je sa tri SZK iz Dijega de Almagre, obavezavši se na 0,3% godišnje prodaje, dok su šire SZK bile isključene. Simco je ponudio sporazume koji su podrazumevali fondove za kulturu, ali su četiri od šest SZK odbile ove uslove, navodeći: „Nismo bili spremni da stavimo cenu na našu zemlju, teritorije i prirodne resurse".[10]

Regionalni kontekst uslovljava produbljivanje ovih protivrečnosti. Region Atakama (gde se nalaze slane ravnice poput Marikunga) treći je u Čileu po doprinosu rudarstva državnom BDP-u, a istovremeno ima drugi najviši stepen višedimenzionalnog siromaštva. Pripadnici lokalnih starosedelačkih zajednica ovako opisuju paradoks: „Ovde u Tjera Amarilji, gde smo okruženi sa osam rudarskih kompanija, nemamo bolnicu ni obrazovne ustanove. Mladi moraju da odlaze. Svakodnevno trpimo posledice po životnu sredinu, vazduh se jedva diše, a prilika je malo. Takva bi mogla biti sudbina i naših slanih ravnica".[11]

Složenost odgovora starosedelačkog stanovništva ne može se svesti na jednostavne narative. Kako je objasnio jedan pripadnik zajednice: „Oni koji ne pregovaraju na kraju ostanu bez ičega. Tako dolaze do zaključka da se protivljenje ne isplati. Upravo oni koji se protive na kraju stradaju".[12] Drugi član je izrazio strateški pragmatizam: „Moramo se postaviti strateški. Ne može se samo reći ne ili da; moramo

10 Intervju sa pripadnikom zajednice Kola iz regiona Atakama, jul 2024.
11 Ibid.
12 Intervju sa pripadnikom zajednice Likanantaj (narod Atakama) iz regiona Antofagasta, mart 2024.

se snalaziti u stvarnosti gde će se ovo verovatno desiti i truditi se da smanjimo štetu i očuvamo našu kulturu".[13] Navedeni stavovi prikazuju dvosmislenu i ograničenu dejstvujuću moć zajednica koje se snalaze u uslovima ekstraktivističkog prisvajanja, bez dovoljne institucionalne moći da ga u potpunosti odbiju (Slika 2).

Slika 2: „Da li pijem litijum? Da li jedem bakar? Zaštitite teritoriju". Intervencija na reklamnom prostoru na ruti između Kalame i San Pedra blizu slane ravnice Atakama u Čileu.

Zaključak

Čileanski slučaj razotkriva duboke tenzije sa kojima se suočavaju periferne zemlje koje obiluju sirovinama, u nastojanju da prednosti zelenih dobara pretvore u razvoj koji bi zaista prevazišao ekstraktivizam. Iako Nacionalna strategija za litijum eksplicitno obećava da će napustiti ekstraktivističku logiku, ona ipak ponavlja ključne obrasce razvlašćivanja, isključivanja, razaranja životne sredine i duboko ukorenjene nejednakosti. NSL predstavlja kontinuitet pod krinkom preokreta: zelene žrtvene zone se umnožavaju pod

13 Intervju sa pripadnikom zajednice Kola iz regiona Atakama, septembar 2023.

parolom održivosti; ubrzane konsultacije podstiču saglasnost oko uslova eksploatacije umesto da otvore pitanje da li do nje uopšte treba da dođe; tehnološka rešenja se prikazuju kao spasonosna dok se odlaže suočavanje sa granicama ekosistema; ambicije industrijske politike propadaju i zemlja se vraća izvozu sirovina; podela koristi nudi novčanu nadoknadu dok fundamentalne asimetrije moći ostaju netaknute. Istovremeno, NSL donosi izvesna poboljšanja: prethodne konsultacije, ma koliko manjkave, podrazumevaju institucionalno priznanje koje ranije nije postojalo; teritorijalno planiranje, ma koliko nedovoljno, predstavlja korak napred; učešće države uspostavlja osnove javne kontrole; ekološki zahtevi postavljaju minimalne standarde. Ova poboljšanja nisu beznačajna, premda su daleko od transformacije.

Izvan Čilea i litijuma, ovaj slučaj otkriva šire obrasce zelenog ekstraktivizma. Dinamike koje su ovde dokumentovane: prisvajanje slane vode kao višeslojno razvlašćivanje, kontrolisano učešće kao veštački pristanak, tehnološka rešenja kao bekstvo od odgovornosti, propala industrijalizacija, javljaju se u litijumskim i drugim navodnim zelenim projektima širom sveta. To pokazuje da ove protivrečnosti nisu specifične za Čile, već predstavljaju strukturne odlike zelenih tranzicija vođenih kapitalističkom akumulacijom. Dok čileanska vlada žuri da potpiše ugovore, čime kompanije odustaju od industrijskih obaveza, ali zadržavaju pravo na eksploataciju, i dok se konsultacije sprovode po ubrzanom postupku, vraćamo se na polazno pitanje: da li širenje eksploatacije može doneti pravedniju eksploataciju ili samo više eksploatacije? Dosadašnja iskustva pokazuju da bez dubinske promene političko-ekonomskih struktura i logike koje podstiču sve veću eksploataciju (promene koja podrazumeva pravu suverenost starosedelačkog stanovništva, radikalni ekološki oprez i alternativne razvojne modele zasnovane na smanjenju rasta, a koji ne počivaju na eksploataciji i izvozu minerala), obećanje o prevazilaženju ekstraktivizma ostaće zauvek nedostižan cilj, legitimacioni govor koji prikriva stare nejednakosti zelenim parolama.

Mariana Rikito
Doktorantkinja i mlađa istraživačica Univerziteta u Amsterdamu
Centar za društvene studije, Univerzitet u Koimbri

OSPORAVANJE NEIZBEŽNOSTI ZELENE TRANZICIJE I TKANJE DRUGAČIJE BUDUĆNOSTI U BAROZU

Evropska unija (EU) je 2019. godine pokrenula svoju „strategiju rasta", odnosno Evropski zeleni sporazum, a novoizabrana predsednica Evropske komisije Ursula fon der Lajen obavezala se da će Evropa do 2050. godine postati prvi klimatski neutralni kontinent. Ova politička strategija predstavljena je kao vizionarski plan za zelenu budućnost, te ne dovodi u pitanje logiku hiperprodukcije i prekomerne potrošnje, štaviše, podržava širenje ekstraktivističke prakse. Centralno mesto u ovom procesu zauzima nagli rast potražnje za takozvanim „kritičnim mineralima" – litijumom, kobaltom, grafitom, bakrom i niklom. Kako bi obezbedila sopstvene zalihe i ojačala geopolitičku autonomiju, EU je 2024. godine usvojila Akt o kritičnim sirovinama (engl. *CRMA*), kojim su uspostavljeni obavezujući ciljevi za rudarenje, preradu i reciklažu sirovina na evropskom tlu. Ovaj akt, koji je prošao najbrži zakonodavni postupak u istoriji EU,[1] omogućava ubrzano odobravanje rudarskih projekata i usmeravanje evropskih fondova ka „strateškim" projektima eksploatacije, prerade i reciklaže, pri čemu se zanemaruje zaštita životne sredine i pravo javnosti na učešće u odlučivanju. Suštinski, potraga za kritičnim sirovinama nije svedena na okvire strateških dokumenata, već se odigrava na konkretnim prostorima, gde su životi zajednica neodvojivi od zemlje koja sada postaje meta eksploatacije. Ove napetosti posebno su vidljive u selu Kovas do Barozo na severu Portugalije. Proteklih osam godina stanovnici pružaju otpor pokušajima otvaranja potencijalno najvećeg rudnika litijuma u Evropi na zemlji njihovih predaka. Tim činom ne samo da osporavaju dominantne politike zelene tranzicije, nego otvaraju i mogućnost osmišljavanja, pa i življenja, budućnosti izvan domena zelenog ekstraktivizma, pokazujući da je moguć i drugačiji odnos prema zemlji i drugačiji put u budućnost.

1 Investigação Europa (25.3.2025). O Jogo das Minas.

Smešteno među planinama, livadama i rekama, selo Kovas do Barozo nalazi se na severu Portugalije, u planinskom kraju Traž-uš-Monteš (Slika 1). Kovas se smatra „biserom" regiona Barozo, jedinog područja u Portugaliji koje je Organizacija Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu (engl. *FAO*) uvrstila u listu svetskog poljoprivrednog nasleđa kao globalno značajan prehrambeni sistem. Priznanje dodeljeno 2018. godine vrednuje predačke poljoprivredne metode i zajedničke prakse stanovnika, uključujući kolektivno vlasništvo i upravljanje zemljištem, poznatim kao baldijosi (port. *baldios*). Njime je afirmisan doprinos ovih praksi očuvanju bogatog bio-kulturnog predela.

Upravo u trenutku kada se u Barozu slavilo održivo korišćenje zemljišta i skladan odnos prema prostoru, stanovnici su saznali da je njihov „mali kutak", kako ga nežno nazivaju, namenjen za ono što bi mogao da bude najveći površinski rudnik litijuma u Evropi. Vest su saznali preko telefona – pozvao ih je iseljenik iz Londona nakon što ju je pročitao u engleskim novinama.

Slika 1. Pogled na Kovas do Barozo sa vidikovca Oljar do Gerejro, 15. jul 2023. Izvor: Mariana Rikito.

U tom trenutku su se upalile sve lampice. Stanovnici se sećaju kako su mesecima ranije predstavnici kompanije kucali na vrata i tražili pristup privatnim i zajedničkim zemljištima za potrebe istraživanja, tvrdeći da već imaju sve neophodne državne dozvole. Stanovnici su prvobitno pristali, ali kada je vest stigla iz Londona i kada su videli ogromnu štetu koju su ta istraživanja prouzrokovala, posumnjali su da se sprema nešto mnogo veće. Uznemireni, počeli su da slažu kockice. Znali su da je portugalska država 2006. godine odobrila koncesiju za eksploataciju kvarca i feldspata („Mina do Barozo"), na površini od 120 hektara, od čega je 16 hektara bilo predmet ugovora o zakupu između kompanije i Odbora za zajednička zemljišta. Međutim, ta eksploatacija nikada nije pokrenuta. Dok su se organizovali, saznali su da je država 2016. godine potpisala aneks kojim je koncesija proširena na 548 hektara, a ugovoru je dodat i litijum. Prava na koncesiju su 2017. godine prešla na Slipstream Resources, zajedničko ulaganje sa Savannah Resources, osnovano upravo radi razvoja projekta eksploatacije litijuma. Savannah Resources je akcionarska firma, registrovana i regulisana na Alternativnom investicionom tržištu Londonske berze (engl. *AIM*), i trenutno poseduje projekat „Mina do Barozo" preko portugalske filijale Savannah Lithium, LDA, koja je u njenom potpunom vlasništvu.

Shvativši razmere pretnje, stanovnici su 2018. godine uspeli da zaustave početne istraživačke radove, a otpor se nastavlja do danas. Od samog početka, moji sagovornici iz Kovasa žale se na oskudnu, pa čak i potpunu odsutnost transparentnosti, osećajući da su njihovi glasovi zanemareni i odbačeni. U junu 2020. godine Savannah Resources je podneo Studiju procene uticaja na životnu sredinu (engl. *EIA*) za proširenje ,,Mine do Barozo", kojom je predviđeno povećanje ustupljene površine na 593 hektara, a Portugalska agencija za životnu sredinu (port. *APA*) ju je dva puta proglasila ,,neusaglašenom". U januaru 2021. godine Monteskola, galicijska nevladina organizacija, zvanično je zatražila od APA pristup svim dokumentima vezanim za ugovor o „Mini do Barozo", uključujući studiju procene uticaja koju je podnela kompanija Savannah, ali je APA ignorisala zahtev. U martu 2021. godine Portugalska komisija za pristup administrativnim dokumentima (engl. *CADA*) izdala je konačno mišljenje kojim se zahteva da APA dostavi dokumenta u roku od deset dana. Čak i tada APA je ignorisala naredbu i nije objavila dokumente. U to vreme podneta je i žalba Ujedinjenim nacijama zbog neadekvatnih javnih konsultacija, koja je četiri godine kasnije, u avgustu 2025. godine, dovela do odluke Komiteta za Arhušku konvenciju UNECE[2] da su portugalske agenci-

2 UNECE (22.8.2025). ACCC/C/2021/186 Portugal.

je prekršile sporazum, čime je potvrđena opravdanost zabrinutosti lokalnog stanovništva u pogledu nedostatka transparentnosti.

Kada je objavljena početna studija procene uticaja na životnu sredinu kompanije Savannah radi javnih konsultacija u aprilu 2021. godine, ogromna većina javnosti izrazila je negativno mišljenje. U junu 2022. godine Komisija za procenu APA kategorički je odbila projekat zbog ,,veoma značajnih i nepovratnih negativnih uticaja" na pejzaž, hidrologiju i ekosisteme.[3] Međutim, Direkcija za energiju i geologiju (engl. *DGEG*) nije podržala ovo mišljenje, navodeći u svom obrazloženju da je ,,litijum mineral koji igra centralnu ulogu u celokupnoj agendi energetske tranzicije i dekarbonizacije privrede, (...) i strateški značaj litijuma je nesporan",[4] što predstavlja primer kako se litijum predstavlja kao neophodan, uprkos svim predviđenim socio-ekološkim uticajima koje je priznala APA. Kontinuirana upotreba termina poput ,,ključan", ,,esencijalan", ,,strateški", ,,kritičan" i ,,imperativ" stvara retoriku neizbežnosti koja okružuje eksploataciju litijuma. Sam koncept ,,kritičnih sirovina" potiče iz vojno-industrijskog kompleksa i precizno reprodukuje njegov ratni etos zasnovan na neodložnosti i bezbednosti. Unutar ove logike, ono što je kritično nije samo važno već vitalno, te se o njemu ne može pregovarati. Kada se jednom označe ovim pojmovima, takve odluke postaju neosporive: reč je o imperativu, a ne o izboru. Diskurs neizbežnosti u krajnjoj liniji sakralizuje ovakve odluke i čini ih neupitnim, posebno zato što su legitimisane epistemološkom hijerarhijom zapadne, odnosno klimatske nauke, nezavisno od ekoloških, humanitarnih i društvenih posledica.[5]

Nakon glasanja DGEG, Savannah je dobila mogućnost da doradi projekat, pa je u martu 2023. godine podnela izmenjenu studiju procene uticaja. U drugoj javnoj konsultaciji zabeležen je rekordan broj od 916 učešća, pri čemu je više od 98% učesnika izrazilo neslaganje sa projektom. Uprkos masovnom javnom protivljenju, APA je 31. maja 2023. godine izdala uslovnu saglasnost za procenu uticaja projekta na životnu sredinu (port. *DIA*). Prema aktuelnom planu, projekat obuhvata četiri površinska kopa, postrojenje za preradu koje bi radilo neprekidno, i nekoliko brana za odlaganje jalovine, na ukupnoj površini od 592 hektara. Najveći kop nalazio bi se na nepunih 500 metara od

3 Parecer da Comissão de Avaliação (June 2022). "Ampliação da Mina do Barroso" (AIA 3353).

4 Ibid., 312.

5 Riquito, M. (2023). "Beyond the Master Narrative of 'Green' Modernity: A Critical Reading of the Energy Transition". *Relações Internacionais* Special Issue: 23–34; Riquito, M. (2022). "Futuro Minado? Não, obrigado!". In: *FU RO.* Vale de Gato, M., Manso, M. & Marques, N. (eds.), Sertã: Casa de Gigante, 98-106.

stambenih objekata. Zagađenje i kontaminacija zemljišta, vazduha i vode, kao i mogući gubitak biodiverziteta i ugrožavanje zaštićenih vrsta predstavljaju najveće strahove lokalnog stanovništva. Međutim, ono što je najvažnije jeste da stanovnici ovaj projekat doživljavaju kao egzistencijalnu pretnju svom načinu života, koji počiva na tradicionalnim tehnikama navodnjavanja i obrade zemlje, malim poljoprivrednim gazdinstvima i zajedničkom korišćenju i upravljanju zemljištem.[6]

Sa dobijenom saglasnošću, Savannah je morala da pripremi izveštaj o usklađenosti sa zahtevima za zaštitu životne sredine (port. RECAPE) i dokaže da može ispuniti propisane uslove, među kojima je i sprovođenje dodatnih istraživačkih bušenja, što je posao koji je prekinut još 2018. godine kada su stanovnici zaustavili prva istraživanja.

Slika 2. Parcela izbrazdana bagerom kompanije, 16. novembar 2023. Izvor: Mariana Rikito.

Kompanija je u julu 2023. godine poslala pisma sedmorici privatnih vlasnika i Veću mesne zajednice, kao i imejl Upravnom odboru za zajedničko zemljište, uz zahtev za dozvolu za šestomesečne

6 Riquito, M. (2025). "Barroso is Not to Be Sold, it is to Be Loved and Defended:" Affective Mobilizations for Land and Life in the Context of Green Extractivism. *Capitalism Nature Socialism* 36(4), 27–51.

istraživačke radove na njihovim parcelama. Svi su odbili. Bez pristupa ovim parcelama, Savannah je u novembru 2023. godine pokušala da stupi na parcelu za koju stanovnici kažu da je baldijos (zajedničko zemljište), a oko čijeg vlasništva se vodi sudski spor (Slika 2). Ljudi su odmah reagovali tako što su se skupili na planinama i blokirali mašinu. Nisu ni slutili da će ta blokada trajati čitavih sedam meseci.[7]

Punih sedam meseci ljudi su čuvali teško pristupačno mesto od bagera kompanije, trpeći kišu i oštru zimsku hladnoću. Smenjivali su se u jutarnjim i popodnevnim dežurstvima, uvek po dvoje, kako niko ne bi morao sam da stražari. Svakoga dana postavljali su svoja tela između buldožera i zemlje koju smatraju svojom: zemlje čije vlasništvo počiva na živom pamćenju, običajima i pričama koje se prenose generacijama, što su upravo one prakse kojima se neprestano gradi legitimnost njihovog vlasništva nad baldijosima. Pretvorili su svoja tela u političku teritoriju, sprečavajući napredovanje mašine vlastitim prisustvom. Međutim, ova politička teritorija nije bila samo mesto otpora rudarstvu, već se delila hrana i piće, pričale priče, igrale karte. U jednom trenutku posadili su čak i baštu, divan gest ponovnog sejanja života u zemlju koja je raskopana bagerom kompanije (Slika 3). Za vreme blokada, kroz međusobnu brigu, zajedništvo i solidarnost, iskristalisao se drugačiji način života na baldijosima i polaganje prava na njih: načini koji su iznova potvrđivali pripadnost, postojanost i prisustvo, omogućavajući obnovu života umesto njegovog razaranja.

Slika 3. Zasejana bašta, 22. mart 2024. Izvor: Mariana Rikito.

7 Riquito, M. & da Montanha, J. *Yes To Life No To Mining* (2024). New Tales from the Barroso Mountains: Usurpations, Intimidations and Resistances.

Kada je kompanija Savannah konačno povukla opremu u maju 2024. godine, svi su odahnuli. Olakšanje, međutim, nije dugo trajalo. U decembru 2024. godine policija je obavestila stanovnike da je na snazi prinudno pravo korišćenja (port. *servidão administrativa*), koje kompaniji daje pristup privatnim i zajedničkim zemljištima u periodu od godinu dana. U februaru 2025. godine ova odluka je suspendovana privremenom sudskom merom (port. *providência cautelar*), ali je posle samo dve nedelje Ministarstvo za zaštitu životne sredine donelo obrazloženu odluku (port. *resolução fundamentada*) u ime nacionalnog interesa, iznova stavljajući na snagu prinudno pravo korišćenja. Od tada kompanija svakodnevno radi na privatnim i zajedničkim zemljištima, istim onim od kojih generacijama žive porodice, bez pristanka zajednice, uz podršku državne vlasti. U januaru 2025. godine kompanija je saopštila da je pokrenula postupak eksproprijacije baldijosa, nazivajući to ,,sasvim uobičajenim korakom" i zanemarujući birokratsko, simboličko, materijalno i epistemološko nasilje koje donosi ekstraktivizam. Osim toga, u martu 2025. godine projekat je dobio,,strateški status" prema Aktu EU o kritičnim sirovinama, što mu omogućava ubrzanu proceduru odobrenja i pristup evropskim fondovima. Ovu klasifikaciju osporavaju lokalne i evropske organizacije,[8] a nedavne odluke Ministarstva za zaštitu životne sredine jasno pokazuju da je eksploatacija litijuma prioritet energetske tranzicije u Portugaliji i EU.

U međuvremenu, gotovo svakodnevno prisustvo policije, privatnog obezbeđenja i novopostavljenih nadzornih kamera stvorilo je u Kovasu atmosferu straha, osmišljenu da spreči bunt i normalizuje pojam kontrole. Ovi mehanizmi nisu sporedni već su sastavni deo ekstraktivističke mašinerije, u okviru koje se reprodukuju poznati obrasci nadzora, zastrašivanja i kriminalizacije koji prate eksploataciju resursa širom sveta. U Kovasu, kao i u mnogim drugim slučajevima ekstraktivizma, korporativna i državna moć deluju zajedno kroz pravne postupke, policijsku represiju i psihološki pritisak kako bi ugušile otpor. Tužbe kompanije protiv aktivista za zaštitu životne sredine primer su ove represivne strategije. Nasuprot portretu Kovasa kao bastiona ljudskih prava i ,,najbolje prakse", njegov slučaj pokazuje kako se represivni aparati države i zakona mogu aktivirati tako da nametnu ekstraktivističke imperative pod zelenom etiketom i uguše glas zajednica koje insistiraju na pravu da same određuju svoju budućnost, nezavisno od nezasitog apetita za rastom.

8 ClientEart (12.6.2025). Request for Internal Review - Covas do Barroso mine.

Upotreba prinudnog prava korišćenja, pokušaji eksproprijacije i angažovanje državne policije prizivaju jezive uspomene na autoritarnu prošlost Portugalije, kada su seljačke zajednice nasilno lišavane svojih baldijosa. Ono što je nekada bilo šiblje i žbunje gde su pasle ovce i koze nasilno je pretvarano u pravilne redove borovih stabala. Ova epizoda nije izuzetak već deo duže istorije oduzimanja, što je samo jedan od mnogih trenutaka kada su baldijosi zauzimani u ime razvoja ili napretka. Ipak, takvi upadi nikada nisu ostajali bez odgovora: generacija za generacijom, planinska stanovništva su s nepokolebljivom odlučnošću štitila svoje zajedničke zemlje.[9]

Kako mi je u intervjuu rekao jedan seljak iz Kovasa: ,,Ljudi se slože kada treba da brane baldijos i upravo zahvaljujući tom stavu baldijos je opstao do danas."

To nasleđe je još uvek živo u Kovasu. Vidi se ne samo u sedmomesečnoj blokadi jedne parcele, koja je postala simbol odbrane celokupnog baldijosa, već još više u otporu koji traje čitavih osam godina. Sada je jasno da oni koji se opiru neće odustati, jer je njihova borba neodvojiva od njihovog samog postojanja: oni su ono što jesu jer su vezani za to mesto. Jedan stanovnik mi je rekao tokom večere: „Mogu da umrem, ali umreću uspravne kičme." Planine, reke, životinje i kamenje nisu puka okolina, već sâmo tkivo života koje oblikuje i održava njihov način života već generacijama. Time rudarski projekat ugrožava kako zemlju tako i mogućnost da ostanu ono što jesu, jer je i najava rudarenja bila dovoljna da izazove dubok afektivni i egzistencijalni jaz u njihovom osećanju pripadnosti ovom mestu.

Iako je ova borba vezana za konkretno mesto, nije njime omeđena. Svesni da potraga za litijumom nije samo nacionalno pitanje već deo globalne reorganizacije ekstraktivističkih zona, stanovnici Kovasa su gradili saveze i uspostavljali veze, učeći zajedno i deleći iskustva sa zajednicama i mestima kojima takođe preti raseljavanje zbog zelenog ekstraktivizma. Od Španije do Srbije, od Ekvadora do Brazila, od Francuske do Finske, zajednice se okupljaju da ospore navodnu ,,zelenu" prirodu i tobožnju neizbežnost eksploatacije litijuma, šireći

9 Castro, I. (2022). "Paiva, Vasco (2020), O despertar das montanhas. As lutas dos agricultores e povos da montanha antes do 25 de Abril". *Revista Crítica de Ciências Sociais* 129: 209–212.; Hespanha, P. (2024). "The Old and New Uses of Communal Lands 1: How to Escape Commodification?" In: Duch-Plana, M. & Pons-Altés, J.M. (eds.), *Social Alternatives in Southern Europe and Latin America: Solidarity, Mutual Aid, and Cooperation in Comparative Perspective (19th-21st Centuries)*. London: Taylor and Francis, 49–72; Hespanha, P. (2017). "O papel dos baldios na revitalização das comunidades rurais". In: Cravidão, F. et al. (eds.), *Espaços e tempos em Geografia: homenagem a António Gama*. Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra, 337–361.

hitan poziv za suočavanje sa paradoksima dominantne zelene tranzicije i za promenu njenog pravca.

Za one koji se protive eksploataciji litijuma u Kovasu, ove translokalne veze su produbile kritiku takozvane zelene tranzicije. Kroz razmenu sa drugim zajednicama shvatili su da je njihova lokalna borba deo šireg sukoba sa protivrečnostima zelenog kapitalizma. Prepoznaju da se u Kovasu ne dešava izolovan slučaj već simptom sistema čije se ekstraktivističke zone šire posvuda. U prilog tome, jedan borac za zaštitu životne sredine rekao je na sastanku sa političkim predstavnikom: ,,Pa zar je naše geslo oduvek bilo: 'ne želimo to ovde, ali hoćemo negde drugde'? Ne! Veoma dobro razumemo šta se dešava, a ono što odbacujemo jeste priča koju pokušavaju da nam prodaju, da moramo da otvorimo rudnike ovde kako ih ne bismo otvarali negde drugde. Ne! Potpuno smo svesni da je u pitanju model u kojem živimo, zar ne? Stalno trošimo sve više i više... Potpuno smo svesni da će rudnici morati da se otvore u Kovasu i na drugim mestima, jer smo potpuno svesni da su resursi ograničeni i da neće trajati večno."

Na osnovu takvog promišljanja ljudi počinju jasnije da shvataju da zelena tranzicija ne prevazilazi niti preispituje produktivizam ili beskonačni ekonomski rast, već ga samo preoblikuje. Tranzicija, onakva kakva je trenutno zamišljena, doživljava se kao ,,apsurd", odnosno kao politika koja produbljuje socio-ekološku štetu, a tvrdi da ublažava klimatske promene. Lokalni stanovnici odbacuju tvrdnju da rudarstvo, a naročito eksploatacija litijuma, može ,,spasiti planetu" ili značajno smanjiti emisije gasova, insistirajući da je to ,,lažno rešenje". Ono što se predstavlja kao ekološki napredak oni vide kao staru priču pod novim imenom: nastavak ekstraktivističke i kapitalističke logike. Ova disonanca ne deluje samo kao licemerje već kao duboka nepravda, jer se stanovnici osećaju zanemareno, ućutkano i naposletku žrtvovano u ime održivosti, dok je upravo njihov način života ono što smatraju zaista održivom praksom.

Opirući se raseljavanju, a u saradnji sa drugim mestima, ljudi iz Kovasa prelaze i brišu granice. Eduar Glisan u knjizi *Poetics of Relation*[10] navodi na ramišljanje da ove granice postaju mesto preobražaja, prostor gde se različitosti susreću i međusobno prožimaju, u relacionim gestovima koji otvaraju mogućnosti za maštanje o alternativnoj budućnosti. Dok dominantna politika dekarbonizacije nameće ,,pogled niotkuda" na užurbanu, hitnu i suženu viziju budućnosti, Kovas do Barozo nas

10 Glissant, É. (1990). *Poétique de la Relation*. Paris: Gallimard.

podseća da budućnost možda već postoji ovde. Ailton Krenak u jednoj od svojih skorašnjih knjiga *Futuro Ancestral*[11] takođe nas podstiče da razmišljamo o predačkoj budućnosti, uz sugestiju da je budućnost ovde, u onome što opstaje, u onome što vredi čuvati i iz čega možemo učiti. Pažljivo posmatrajući i boraveći u ovim mestima koja se opiru dominantnoj agendi zelene tranzicije, možda počinjemo da osećamo da zeleno koje tako žurno tražimo već delom postoji u njihovim praksama, znanjima i načinima življenja i odnosa prema zemlji, te da se druge budućnosti mogu zamisliti iz semena koja su posejale prethodne generacije, a koje neguju sadašnje.

11 Krenak, A. (2022). *Futuro Ancestral.* São Paulo: Companhia das Letras.

Nina Đukanović
Univerzitet u Oksfordu

MOŽEMO LI SE IZVUĆI IZ KLIMATSKE KRIZE RUDARENJEM? ZAŠTO I KAKO SE SUPROTSTAVITI EKSTRAKTIVIZMU[1]

Uvod

Glavne struje klimatskih politika počivaju na uverenju da se dekarbonizacija može postići bez sistemskih promena, tj. unutar postojećeg političkog i privrednog poretka. Zagovornici klimatskih mera dugo su pozivali na samu promenu zapadnjačkog potrošačkog načina života i prihvatanje izvesnih ograničenja kao neophodnih preduslova za „spasavanje planete", ali su na kraju prevagnule sasvim drugačije strategije. Klimatska kriza sada se predstavlja kao poslovna prilika i šansa za inovacije zasnovane na zelenom rastu. Iz ove perspektive, privredni rast ne samo da je usaglašen sa dekarbonizacijom, već se zapravo smatra neophodnim za njeno ostvarivanje. Tehnološka rešenja zaista su zapanjujućom brzinom postala bezbednija, efikasnija i jeftinija, od baterija do solarnih panela. U tom duhu, tehnooptimizam polazi od uverenja da će sama tehnološka inovacija biti dovoljna za rešavanje klimatske krize.[2]

Međutim, kretanja u energetskom sektoru pokazuju da obnovljivi izvori energije, iako čine sve veći udeo u ukupnoj energetskoj proizvodnji, samo delimično nadoknađuju rastuću potražnju za energijom. Udeo fosilnih goriva u proizvodnji energije jeste u posetepenom padu, ali je on daleko od dramatičnog, odnosno apsolutnog smanjenja koje bi bilo neophodno za postizanje klimatskih ciljeva. Proizvodnja energije nastavlja da raste iz svih izvora, uključujući i fosilna goriva: jedini izuzetak je ugalj.[3] Stoga je sam pojam „energetske

1 Ranija verzija ovog teksta objavljena je kao poglavlje na češkom jeziku u knjizi *Vrchol je dno: Politika pro vyčerpané lidi a planetu* (Vrh je dno: Politika za iscrpljene ljude i planetu).

2 Marcos, H. (2025). "Tech Won't Save Us: Climate Crisis, Techno-Optimism, and International Law". *Law, Technology andHumans*, 7(1): 22-46.

3 New Scientist (4.8.2021). How to Understand World Energy Use – in 10 Graphs.

tranzicije" pogrešan: precizniji opis bilo bi „energetsko dodavanje".[4] Na globalnom planu, dekarbonizacija u suštini ne postoji. Tehnooptimizam i zeleni rast ne rešavaju klimatsku krizu, već je naprotiv produbljuju. Pritom, rastuća potražnja za energijom povećava potrebu za takozvanim kritičnim sirovinama (KS) poput litijuma, kobalta, nikla ili retkih metala koji su ključne komponente niskougljeničnih tehnologija.

Postoji duboka neusaglašenost između projektovane potražnje za kritičnim sirovinama i njihove trenutne dostupnosti.[5] Zelena tranzicija zasnovana na tehnološkim rešenjima zahtevala bi neviđen porast rudarske proizvodnje. Evropska komisija procenjuje da bi do 2050. godine potražnja za retkim metalima u EU mogla da poraste sedam puta, a potražnja za litijumom dvadeset jedan put u poređenju sa 2024. godinom.[6] Takođe, KS su ključne za digitalizaciju kao i za vazduhoplovnu i odbrambenu industriju. Kako rastu geopolitičke tenzije, raste i značaj KS, pa samim tim i nastojanja da se kontrolišu rudarska proizvodnja i lanci snabdevanja. Ipak, vađenje ovih sirovina, kao i rudarstvo uopšte uzev, spada u ljudske delatnosti sa najvećim stepenom zagađenja vode, zemljišta i vazduha, kao i širokim ekološkim razaranjem. Rudarenje dovodi i do sukoba sa lokalnim zajednicama, ugrožava njihovo zdravlje i nanosi štetu čitavim ekosistemima.[7] Stoga je rudarski sektor jedan od najvećih emitera gasova staklene bašte, odgovoran za 4–7% globalnih emisija.[8]

Na osnovu toga, vizija zelene tranzicije zasnovane na rastu i ekstraktivizmu je u direktnoj suprotnosti sa pravednom ekološkom tranzicijom. Upravo zajednice pogođene novim talasom rudarskih projekata ukazuju na ove protivrečnosti između navodne dekarbonizacije s jedne strane i nasilja i zagađenja koje doživljavaju s druge strane. Jedan takav primer je Srbija.

4 York, R., & Bell, S. E. (2019). "Energy Transitions or Additions?: Why a Transition from Fossil Fuels Requires more than the Growth of Renewable Energy". *Energy research & social science* 51: 40-43.

5 International Energy Agency (5.5. 2021). Clean Energy Demand for Critical Minerals Set to Soar as the World Pursues Net Zero Goals.

6 European Commission (2024). Critical Raw Materials Act.

7 Conde, M. (2017). "Resistance to Mining. A Review". *Ecological Economics* 132: 80-90.

8 Delevingne L. et al. *McKinsey* (28.1. 2020). Climate Risk and Decarbonization: What Every Mining CEO Needs to Know.

Najveći evropski rudnik litijuma koji neće ugledati svetlo dana

Rat u Ukrajini i rastuća svest o kineskoj dominaciji u niskougljeničnim tehnologijama produbili su zabrinutost zbog materijalne suverenosti, bezbednosti i konkurentnosti EU.[9] Zbog toga je pristup kritičnim sirovinama postao jedan od prioriteta EU, što je i zapečaćeno usvajanjem Evropskog zakona o kritičnim sirovinama (engl. *CRMA*) 2023. godine. Srbija, kao zemlja kandidat za članstvo u EU, u tome je trebalo da odigra ključnu ulogu. Mineral jadarit, otkriven 2004. godine u zapadnom delu zemlje i nazvan po lokalnoj reci Jadar, pokazao se izuzetno bogatim litijumom i boratima.[10] Projekat Jadar, koji vodi Rio Tinto, jedna od najvećih rudarskih korporacija na svetu, predstavljan je istovremeno kao zeleno rešenje za evropski kontinent i kao razvojna prilika za Srbiju.

Početak izgradnje najvećeg rudnika litijuma u Evropi bio je najavljen za 2022. godinu. Projekat je, međutim, naišao na širok otpor koji su predvodili stanovnici Jadra. Oni su odbili da prodaju zemlju, napuste svoje domove ili žive u blizini rudnika. Duboka vezanost lokalne zajednice za domaćinstva i zemlju kao izvor egzistencije, kao i želja da zaštite životnu sredinu od razaranja koje bi rudarenje donelo, pokrenuli su talas protesta širom Srbije i u inostranstvu. Pokret protiv rudarenja litijuma u Srbiji probudilo je pre svega duboko osećanje nepravde. Plodno zemljište bilo bi pretvoreno u rudarski kompleks kako bi evropske elite vozile električna vozila, a multinacionalne korporacije profitirale od eksploatacije prirodnih bogatstava. U jesen 2021. godine desetine hiljada ljudi nedeljama je izlazilo na ulice u gradovima i varošima širom Srbije, svesno blokirajući glavne privredne spojnice – mostove i autoputeve. Nakon višemesečnih protesta, vlada je u januaru 2022. konačno bila primorana da zvanično ukine projekat.

Uprkos ukidanju projekta, bilo je jasno da nacionalna i međunarodna vladajuća elita neće lako odustati od planova za rudarenje litijuma u Srbiji. Već nakon dve i po godine, u julu 2024, srpski politički vrh žurno je obnovio projekat i potpisao Memorandum o razumevanju sa EU o „održivim sirovinama, lancima vrednosti baterija i električnim vozilima". Pored srpskih i evropskih zvaničnika, potpisivanju je prisustvovao i tadašnji nemački kancelar Olaf Šolc, kao i ambasa-

9 Djukanović, N. *AMO* (27.6.2025). Material Dependencies: Competitiveness, Security and Socio-Environmental Issues of Critical Raw Materials.

10 Stanley, C. J., Jones, G. C., Rumsey, M. S., Blake, C., Roberts, A. C., Stirling, J. A., ... & Lepage, Y. (2007). "Jadarite, LiNaSiB3O7 (OH), A New Mineral Species from the Jadar Basin, Serbia". *European Journal of Mineralogy*. 19(4): 575-580.

dori Nemačke, Italije i Sjedinjenih Američkih Država. Povrh toga, Pismo o namerama potpisali su generalni direktori Mercedes-Benca, Rio Tinta i InoBata.[11] Tako je podrška EU i drugih međunarodnih sila ovom rudarskom projektu postala zvanična, a interesi velikih sila i multinacionalnih korporacija povezani.

Otpor, međutim, nije jenjavao, a planovi za eksploataciju litijuma širom zemlje, ne samo u Jadru, i dalje nailaze na talase protesta. Iako su aktivisti sve više izloženi hapšenjima, zastrašivanju i nadzoru, uključujući pretnje smrću i praćenje njihovih telefona pomoću izraelskih tehnologija,[12] otpor nije oslabio. Borba lokalnih zajednica i njihovih saveznika, kako u Srbiji tako i šire, predstavlja osnovni izazov „zelenoj" tranziciji utemeljenoj na beskrajnom rastu, materijalnoj potrošnji i nemilosrdnom ekstraktivizmu, koja je po definiciji nepravedna. Time se koncept ekstraktivizma postavlja kao ključan za razumevanje ove dinamike.

Zašto ekstraktivizam, a ne samo rudarenje

Šta podrazumevamo pod ekstraktivizmom? Kakav je odnos između eksploatacije i ekstraktivizma? Drugim rečima, kada čin vađenja sirovina postaje logika poznata kao ekstraktivizam?

Koncept ekstraktivizma potiče iz Latinske Amerike, gde su seljačke i ruralne zajednice, starosedelački narodi, aktivisti, akademici, umetnici i mnogi drugi nastojali da opišu dugu istoriju kolonijalnog iskorišćavanja prirodnih resursa, prevashodno od strane zapadnih imperija. Ekvadorski ekonomista Alberto Akosta definisao je ekstraktivizam u klasičnom smislu kao „one delatnosti koje uklanjaju velike količine prirodnih resursa koji se ne obrađuju (ili se obrađuju samo u ograničenoj meri), posebno radi izvoza".[13] Istovremeno, razumevanje ekstraktivizma se proširilo, pa se pojam danas koristi ne samo za fizičku ili materijalnu eksploataciju, već i, na primer, za finansijski ili epistemički[14] ekstraktivizam. Štaviše, ekstraktivizam nije ograničen

11 Predsednik Republike Srbije (19.7. 2024). „Samit o kritičnim sirovinama Srbije."

12 Tesic, A. *Balkaninsight* (16.12.2024). Silent Spying: How Serbian Intelligence Hacks Activists' Phones – Without Them Knowing.

13 Acosta, A. (2013). "Extractivism and Neoextractivism: Two Sides of the Same Curse". *Beyond Development: Alternative Visions from Latin America* 1: 61-86.

14 Starosedelački narodi Latinske Amerike govore o epistemičkom ekstraktivizmu kao o iskorišćavanju ne samo njihovog znanja već i samih njihovih načina razmišljanja, njihovog kulturnog nasleđa i njihovih kosmologija. Videti: Grosfoguel, R. (2019). "Epistemic Extractivism: A Dialogue with Alberto Acosta, Leanne Betasamosake Simpson, and Silvia Rivera Cusicanqui". U: de Sousa Santos, B. & Meneses, M. (eds.), *Knowledges Born in the Struggle: Constructing the Epistemologies of the Global South*. London: Routledge, 203-218.

na kolonijalne sile. Masovno povećanje rudarenja i drugih oblika eksploatacije resursa u Latinskoj Americi od kasnog XX veka često su sprovodile same nacionalne države, u bliskoj saradnji sa transnacionalnim kapitalom i međunarodnim institucijama.[15] Ekstraktivizam je tako postao dominantni razvojni model koji promovišu i levo i desno orijentisane vlade, bilo progresivne ili neoliberalne politike.

Mada je ekstraktivizam bio centralan i u Sovjetskom Savezu i u Jugoslaviji, od ranog XXI veka, „robni bum" se širi u planetarnim razmerama. Tako je ekstraktivizam postao temeljni stub globalnog kapitalizma. Termin „totalni ekstraktivizam" koristi se za opisivanje toga kako „tehnokapitalistički svetski sistem neguje grabežljivu glad za celokupnim životom, odnosno totalnu potrošnju ljudskih i neljudskih resursa, koja destruktivno rekonfiguriše Zemlju".[16] Dakle, ekstraktivizam nije samo čin vađenja resursa. To je skup ontoloških praksi i načina razmišljanja koji se suštinski oslanjaju na nasilje u mnoštvu različitih oblika, bilo da je reč o nasilju protiv ljudskih ili vanljudskih zajednica i ekosistema.

Ipak, dok je uništavanje životne sredine kroz „tradicionalne" oblike ekstraktivizma dugo bilo prihvaćeno kao cena koju treba platiti za razvoj, eksploatacija KS predstavlja „ozelenjavanje" ekstraktivizma. Zeleni ekstraktivizam se više ne vidi kao nespojiv sa održivošću, već kao neophodan uslov za njeno ostvarivanje.[17] Ne može se dovoljno naglasiti značaj ovakvog pomaka u percepciji. Reč je o direktnoj posledici složenog „greenwashing-a" od strane multinacionalnih korporacija i njima sklonih političkih snaga u potrazi za novim investicionim prilikama koje treba obojiti u zeleno. Dominantne zapadnjačke strategije za borbu protiv klimatske krize zadržavaju iste obrasce potrošnje kao i privrede zasnovane na fosilnim gorivima, umesto da traže sistemsku promenu koja bi raščlanila krajnje potrošački i imperijalni način života.[18]

Ono što se hegemonijski označava kao zelena tranzicija suštinski zavisi od nezajažljivog širenja ekstraktivizma: od KS do niskougljenične infrastrukture. Time zeleni ekstraktivizam prevazilazi svoju klasičnu defi-

15 Svampa, M. (2015). "Commodities Consensus: Neoextractivism and Enclosure of the Commons in Latin America". *South Atlantic Quarterly* 114(1): 65-82.

16 Dunlap, A. & Jakobsen, J. (2020). *The Violent Technologies of Extraction: Political Ecology, Critical Agrarian Studies and the Capitalist Worldeater*. London/New York: Palgrave Macmillian, 1.

17 Voskoboynik, D. M. & Andreucci, D. (2022). "Greening Extractivism: Environmental Discourses and Resource Governance in the 'Lithium Triangle'". *Environment and Planning E: Nature and Space* 5(2): 787-809.

18 Brand, U. & Wissen, M. (2013). *The Imperial Mode of Living*. London/New York: Verso Books.

niciju kroz legitimizaciju rudarenja, eksploatacije i razaranja, provlačeći još i moralnu poruku: ko god se protivi zelenom ekstraktivizmu smatra se ometačem borbe protiv klimatske krize.

Održivo rudarenje u Evropi?

Reči bivše direktorke srpske filijale Rio Tinta verno oslikavaju logiku zelenog ekstraktivizma: „Svako ko je zainteresovan za zelenu tranziciju, svako ko je zainteresovan za naš put ka elektrifikaciji – a to ne podrazumeva samo električna vozila, već i obnovljivu energiju – trebalo bi da bude saveznik projekta Jadar."[19] Rio Tinto, kao i druge rudarske kompanije, insistirao je da može da obezbedi najviše standarde zaštite životne sredine. Ekstraktivizam je ipak obojio rudarenje u zeleno: uz razvoj novih tehnologija se očekuje da će uticaji na životnu sredinu biti minimalni. Na taj način, ekstraktivizam postaje ne samo „zeleniji" već i „pametniji" sa automatizacijom i robotizacijom rudarenja. Takve tvrdnje su u oštroj suprotnosti sa masovnim talasom deregulacije i „pojednostavljivanja" zakonodavstva EU. Strategije kao što je CRMA, zajedno sa različitim nacionalnim inicijativama, imaju za cilj ubrzanje implementacije projekata koji se smatraju strateškim.

Dugogodišnja uverenja o superiornim ekološkim standardima EU ovako gube svoju validnost. U martu 2025. godine, Evropska komisija je izabrala listu od 47 „strateških projekata" za eksploataciju i preradu KS unutar EU, nakon čega je usledila lista od 13 projekata izvan EU. Strateški projekti trebalo bi da ojačaju njenu kontrolu nad lancima snabdevanja sirovinama i verovatno će imati koristi od ubrzanih procedura i deregulacije. Liste uključuju najkontroverznije projekte rudarenja litijuma kao što su Jadar u Srbiji, Barozo u Portugaliji ili Cinovec u Češkoj. Naravno, žurba da se otvore novi rudnici unutar EU i u zemljama partnerima nije povezana samo sa proklamovanom zelenom tranzicijom već i sa povećanim bezbednosnim pritiscima i militarizacijom. „[N]ovi strateški projekti značajno doprinose zelenim i digitalnim tranzicijama Evrope, istovremeno podržavajući evropsku odbrambenu industriju i vazduhoplovne industrije", piše Evropska komisija u saopštenju za javnost.[20]

Trenutni sistem, u kojem se bogate zemlje globalnog Severa oslanjaju prevashodno na rudarenje u zemljama globalnog Juga, nije ni pravedan ni održiv. Evropska unija troši 25–30% svetske proizvodnje meta-

19 Nova S (2024). GOST: Marijanti Babić, Glavna Zastupnica Rio Tinto.

20 European Commission (25.3.2025). Commission Selects 47 Strategic Projects to Secure and Diversify Access to Raw Materials in the EU.

la, dok čini samo 6% svetske populacije.[21] Premeštanje proizvodnih kapaciteta bliže imperijalnom „jezgru" i u partnerskim zemljama kroz ,,onshoring" (engl. vraćanje proizvodnje u matičnu zemlju) i „nearshoring"[22] (engl. izmeštanje proizvodnje u geografski bliže zemlje), kao što se vidi pre svega u EU i SAD, nije pokušaj ispravljanja nepravdi ili dekolonizacije ekstraktivizma na globalnom Jugu, već geopolitička trka ka dnu i nova ekspanzija multinacionalnog kapitala. Otvaranje novih rudnika u Evropi ne bi značilo zatvaranje rudnika na drugim mestima. Proces dekarbonizacije koji bi se oslanjao isključivo na niskougljenične tehnologije, a pri tome ostao u okvirima paradigme beskonačnog privrednog rasta, zahtevao bi neviđene količine KS. Rudarske korporacije zato i planiraju da prošire postojeće rudnike i otvore nove gde god je to moguće. Projekcije postaju još sumračnije kad se u obzir uzmu ogromne količine materijala potrebne za militarizaciju, digitalizaciju i širenje veštačke inteligencije i data centrima.

Konkretni politički predlozi za postizanje klimatskih ciljeva uz minimalno rudarenje već postoje. Neophodna je regulacija potražnje kroz politike smanjenja rasta zasnovane na principu dovoljnosti: strategije koje se usredsređuju na smanjenje prekomerne potrošnje i nastoje da pravedno zadovolje ljudske potrebe unutar ekoloških granica.[23] Reciklaža i cirkularnost igraju ključnu ulogu, no cirkularnost se ne može postići bez pozamašnog smanjenja prekomerne potrošnje, posebno najbogatijih, najviše potrošačkih i delova društva koji najviše zagađuju. Energetika i transport, dva sektora privrede sa najintenzivnijim emisijama, ovde se postavljaju kao žarišne tačke. Prema Međunarodnoj agenciji za energiju, više od 80% potražnje za litijumom 2040. godine poticaće od električnih vozila, najpre privatnih automobila.[24] Prelazak sa individualnog vlasništva nad automobilima ka sistemskim rešenjima poput javnog i aktivnog prevoza mogao bi značajno da smanji tu potrebu. U SAD bi se potražnja za litijumom mogla umanjiti za čak 92% do 2050. godine u poređenju sa scenarijima koji polaze od najvećeg rasta potrošnje, i to smanjenjem zavisnosti od automobila.[25]

---

21 Friends of the Earth Europe (2023). Mining the Depth of Influence: How Industry Is Forging the EU Critical Raw Materials Act; Marin, D. et al. European Environmental Bureau (2023). Sacrifice Zones for Sustainability? Green Extractivism and the Struggle for a Just Transition.

22 Riofrancos, T. (2023). "The Security–Sustainability Nexus: Lithium Onshoring in the Global North". *Global Environmental Politics* 23(1): 20-41.

23 Seas at Risk (2021). Breaking Free From Mining: A 2050 Blueprint for a World without Mining – on Land and in the Deep Sea, 5.

24 International Energy Agency (21.5.2024). Critical Minerals Data Explorer.

25 Riofrancos, T. et al. (2023). Achieving Zero Emissions with More Mobility and Less Mining.

Reč je, dakle, ne o pukim promenama u ponašanju već o široj transformaciji ka manje energetski i materijalno intenzivnoj privredi. Takva transformacija smanjila bi zavisnost od energije i materijala, a time povećala samodovoljnost i bezbednost.

Izlazak iz začaranog kruga zelenog ekstraktivizma

Klimatska kriza opisana je kao kriza mašte, jer je naizgled nemoguće zamisliti sistem koji ne bi bio zasnovan na beskonačnom privrednom rastu, a samim tim i na stalnoj eksploataciji. Ključni aspekt alternative mora biti oslobađanje od imperativa ekstraktivizma. U Latinskoj Americi, antiekstraktivistički i postekstraktivistički pokreti imaju dugu tradiciju.[26] Aktivisti, starosedelački narodi i njihovi saveznici artikulišu drugačija rešenja koja naglašavaju važnost vrednosti kao što je ,,buen vivir" (špan. dobar život) i blagostanje izvan destruktivne logike ekstraktivizma. Istovetno, nude i puteve ka oslobođenju od eksploatatorskog odnosa prema prirodi i ka istinskoj *transformaciji*, umesto puke tranzicije.

Nažalost, delovi klimatskog pokreta teško su zauzeli kritičku poziciju prema zelenom ekstraktivizmu. Zajednice ni približno nisu ravnopravne čak ni unutar Evrope, a kamoli između EU i ostatka kontinenta. Rudarski projekti često se planiraju u perifernim oblastima i na zemljištima starosedelaca, kao što je to slučaj u oblasti Sapmi na severu Evrope. Upravo zajednice koje su najugroženije planiranim projektima rudarenja snose najmanju odgovornost za klimatsku krizu. Danas zapadne zemlje napuštaju čak i ove nesistemske zelene politike zasnovane na tehnološkim rešenjima. Obećanje zelene tranzicije gotovo je u potpunosti zamenila retorika geopolitičkog rivalstva, militarizacije i privrednog rasta zasnovanog na digitalizaciji. Klimatske politike zasnovane na rastu ne samo da nikada nisu mogle da reše klimatsku krizu, već su sada svakako sahranjene usponom krajnje desnice.

Suočene sa novim talasom zelenog ekstraktivizma, zajednice se organizuju duž ose globalni Sever-Jug kroz mreže solidarnosti koje insistiraju na suprotstavljanju ekstraktivizmu gde god to bilo. Upravo ovaj otpor predstavlja glavnu prepreku nekontrolisanoj ekspanziji kapitala i ekstraktivizma. Ipak, suviše često ove zajednice su prepuštene same sebi, ili njihovu borbu prisvajaju desničarski demagozi i oni koji poriču klimatske promene.

---

26 Acosta, A. et al. (2016). "Post-Growth and Post-Extractivism: Two Sides of the Same Cultural Transformation". *Alternautas* 3(1).

Za to su bar delimično odgovorne i klimatske i ekološke organizacije koje ne uspevaju da zauzmu jasan stav protiv destruktivnih projekata rudarenja (bez obzira na to šta treba da se kopa), kao ni protiv ugrožavanja životne sredine i demokratskog učešća.

Kako se onda suprotstaviti logici zelenog ekstraktivizma? Prvi korak je napuštanje obmanjujućih termina kao što su „obnovljivi izvori energije" ili „energetska tranzicija". Energetski izvori nisu obnovljivi: zahtevaju sirovine koje moraju biti izvađene negde, najčešće u zemljama globalnog Juga, ali i gde god je to moguće. I ne odvija se nikakva energetska tranzicija u smislu zamene jednog izvora energije drugim. Naprotiv, ukupna potrošnja energije raste. Drugi korak je podrška zajednicama na prvoj liniji fronta. Samo kroz otpor zelenom ekstraktivizmu biće moguća drugačija budućnost.

mirko nikolić
Institut za kulturu i obrazovanje, Univerzitet Sodertorn

PROMENA SISTEMA ILI PROSTO PROMENA MOTORA?

Nakon intenzivnih padavina u maju 2014. godine, velike poplave pogodile su Balkan, posebno Bosnu i Hercegovinu i Srbiju. Dolina reke Jadar u zapadnoj Srbiji bila je potpuno potopljena. Uzvodno od doline urušila se napuštena jalovišna brana rudnika antimona Stolice, oslobodivši 70.000-100.000 m^3 deponovanog otpada koji se izlio u vodotoke i taložio duž rečnih obala.[1] Ukupna šteta od poplava u Srbiji procenjena je na 1.525 milijardi evra.[2]

Slika 1. Poplava u dolini reke Jadar, 27. mart 2025. Foto: Stefan Kostić.

1 Nišić, D. et al. (2024). "Review of the Failure at the Flotation Tailings Storage Facility of the 'Stolice' Mine (Serbia)." *Appl. Sci.* 14.
2 UN Serbia, EU, World Bank (2014). Poplave u Srbiji 2014.

Kasnije je utvrđeno da su poplave povezane sa klimatskim promenama.[3] Širi region Balkana se zagreva iznad svetskog proseka, pogođen jakim sušama i toplotnim talasima, kao i ekstremnim neprilikama poput poplava i oluja. „Dok je uočeno povećanje prosečne globalne temperature 1,1°C, Srbija je već na 1,8°C, a leti čak 2,6°C."[4]

Dolina u kojoj se sastaju reke Jadar i Korenita danas je mesto gde velika rudarska kompanija Rio Tinto Group pokušava da pokrene ogromni projekat eksploatacije i prerade litijuma i borata, što nailazi na snažan otpor. Istorija Rio Tinta počinje eksploatacijom pirita i bakra u Andaluziji, Španija, sedamdesetih godina XIX veka. Dvadesetih godina prošlog veka kompanija je krenula sa širenjem, prvo u južnu Afriku, a zatim u Australiju, jugoistočnu Aziju i Ameriku. Od spajanja sa australijskom kompanijom CRA 1962. godine i formiranja Rio Tinto-Zinc Corporation, postala je jedna od najvećih rudarskih kompanija na svetu. Tokom tog procesa, kompanija i njene podružnice optužene su za kršenje međunarodnog prava, povrede prava starosedelačkih naroda, antisindikalizam, zagađenje životne sredine i druge prekršaje.[5] Aktivisti nastavljaju da prijavljuju i suprotstavljaju se negativnim društveno-ekološkim efektima poslovanja Rio Tinta u Arizoni, Australiji, Gvineji, Madagaskaru, Mongoliji i Srbiji.[6]

Projekat u dolini Jadra nailazi na protivljenje lokalnih zajednica i njihovih saveznika širom sveta, zbog nedostatka informacija, planirane ,,relokacije" stanovnika i predviđenih negativnih posledica po biodiverzitet, zemljište i vodu. Rio Tinto Group je otvorio svoju lokalnu podružnicu u Srbiji 2001. godine, a mineral jadarit otkriven je u Jadru 2004. godine.[7] Već u istraživačkoj fazi zabeleženi su negativni uticaji, koji se smatraju samo delom mogućih uticaja u slučaju izgradnje rudnika.[8] Međutim, uticaji aktivnosti kompanije i njenih filijala na Jadar daleko prevazilaze efekte operacija u samoj dolini. Naime, grupa već

3 Stadtherr, L. et al. (15.4.2016). Record Balkan Floods of 2014 Linked to Planetary Wave Resonance. *Sci. Adv.* 2.

4 Ministarstvo zaštite životne sredine, Republika Srbija (2024). Program prilagođavanja na klimatske uslove za period 2023-2030, 6.

5 Moody, R. (1991). *Plunder!* London: PARTiZANS; London Mining Network (1.4.2021). Rio Tinto Alternative Timeline; London Mining Network. (February 2000). Cut and Run: How Britain's Top Two Mining Companies Have Wrecked Ecosystems Without Being Held Accountable; West, R. (1972). *River of Tears. The Rise of the Rio Tint-Zinc Corporation Ltd*. London: Earth Island Limited.

6 London Mining Network (31.3.2025). Investor Alert: MIND THE GAP! Rio Tinto Versus Reality.

7 Balkan Green Energy News (20.9.2024). Jadar Project Timeline: a Full Overview of the Most Controversial Investment in Serbia's Recent History.

8 Đorđević, D., Tadić, J.M., Grgur, B. et al. (2024). "The Influence of Exploration Activities of a Potential Lithium Mine to the Environment in Western Serbia". *Scientific Reports* 14.

skoro šest decenija eksploatiše ugalj u velikim razmerama, što ih prema bazi podataka Carbon Majors stavlja na 46. mesto među svim entitetima – državnim ili privatnim – po kumulativnim emisijama fosilnih goriva od 1854. godine. Prema ovim procenama, Rio Tintu se može pripisati 0,34% ukupnih emisija fosilnih goriva tokom ovog perioda.[9] U periodu 1988-2015, Rio Tinto je bio odgovoran za 0,7% globalnih emisija fosilnih goriva, što ga rangira na 24. mesto.[10] Važno je napomenuti da ovi izveštaji obuhvataju samo fosilna goriva i proizvodnju cementa, ali ne i druge proizvode, na šta ću se kasnije vratiti. Rio Tinto je prodao svoju imovinu u industriji uglja 2018. godine, pa stoga može tvrditi da je njihova duga istorija u fosilnim gorivima okončana.

Kao što smo videli, čak i bez rudnika, dolina Jadra doživljava ozbiljne ekološke promene usled klimatske krize. Pored katastrofalnih poplava iz maja 2014. godine, dolina je pretrpela nove poplave 2020, 2023. i 2025. godine. Ovaj bioregion, čija privreda počiva na ratarstvu, malim i srednjim poljoprivrednim imanjima, sve češće pogađaju suše, a prognoze ukazuju da će se situacija dodatno pogoršati tokom ovog veka.[11]

Kompanija trenutno tvrdi da je ,,energetska tranzicija u srcu naše poslovne strategije".[12] U Godišnjem izveštaju za 2024. godinu, ,,klimatske promene" se pominju 160 puta, dok su se deceniju ranije pominjale samo 10 puta.[13] Stoga se može uočiti promena u komunikaciji koja odražava širi industrijski trend gde se rudarske kompanije usmeravaju na energetsku tranziciju zasnovanu na ogromnoj količini sirovina. U ovakvom obliku ,,tranzicije", predviđa se da će potražnja za sirovinama, uključujući litijum, porasti za red veličine kako bi se zadovoljile potrebe niskougljeničnih tehnologija.[14] Primera radi, projekat ,,Jadar" se eksplicitno reklamira kao deo napora za ublažavanje klimatskih promena.

Kompanija tvrdi da je posvećena temeljnoj dekarbonizaciji. Da bismo razumeli stvarno stanje, neophodno je sagledati ceo lanac vrednosti kompanije, uključujući ,,direktne" (u samom procesu) i ,,indirektne" emisije (povezane sa kupovinom energije) kao i drugim emisija-

9 Carbon Majors (2023). Rio Tinto.
10 CDP (6.7.2017). CDP Carbon Majors Database: Methodology Report 2017.
11 Videti: Digitalni atlas klime Srbije.
12 Rio Tinto (2025). Annual Report 2024.
13 Ibid., Rio Tinto (2015). Annual Report 2014.
14 Whitmore, A. *War on Want* (25.3.2021). Material Transition. Exploring Supply and Demand Solutions for Renewable Energy Minerals; Bolger, M. et al. European Environmental Bureau. (5.10.2021). "Green Mining" Is a Myth: The Case for Cutting EU Resource Consumption.

ma ,,nizvodno" i ,,uzvodno" od samih operacija kompanije.[15] Ovo je značajno jer su osnovni proizvodi Rio Tinta po prihodu gvožđe i boksit/aluminijum, čija je prerada izuzetno energetski intenzivna. Prema izveštaju kompanije za 2024. godinu, emisije Opsega 1 i 2 iznose 30,7 Mt CO_2-eq, dok ,,indirektne" emisije Opsega 3 dosežu 574,6 Mt CO_2-eq.[16] Ova razmera emisija Opsega 3 iznosi oko 1,5% trenutnih svetskih emisija povezanih sa energijom.[17] Shodno tome, najveći deo emisija kroz lanac vrednosti kompanije potiče od takozvanih ,,indirektnih" emisija, u proporciji sličnoj onoj kod kompanija za fosilna goriva, čije najveće emisije ne nastaju u ekstrakciji, već u samoj ,,upotrebi" goriva. Važno je napomenuti da ovaj iznos emisija Opsega 3 svrstava Rio Tinto u sam vrh ne samo rudarstva, već i u ligu velikih proizvođača fosilnih goriva.[18] Dok je Rio Tinto poslednjih godina uspeo da smanji svoje emisije od kupovine struje (Opseg 2), emisije Opsega 3, kao i same operativne emisije Opsega 1, ostale su nepromenjene od 2020. godine.[19] Neki od velikih proizvođača fosilnih goriva i neke velike rudarske firme obećale su smanjenje emisija Opsega 3, ali Rio Tinto se do sada suzdržao od toga, uprkos pritiscima akcionara. Kompanija navodi da ima ,,ograničen direktan uticaj" na svoje kupce i umesto toga se odlučuje da postane njihov ,,partner" kako bi im ,,pomogla da postignu ciljeve što pre."[20]

Ova realnost Rio Tinta pokazuje zašto je analitički pogrešno jednostavno razdvajati industriju fosilnih goriva na jednu, a ,,tranzicione minerale" na drugu stranu. Činjenica je da su gvožđe, bakar i aluminijum među najeksploatisanijim mineralima,[21] a njihova ekstrakcija proizvodi ogromne količine otpada, kao i emisije gasova staklene bašte. Ovi materijali bili su motori „velikog ubrzanja"[22] i, pored postojećih namena, predviđa im se rast potražnje zbog potreba niskougljeničnih tehnologija. Danas sama industrija gvožđa/čelika emituje oko 7% globalnih emisija povezanih sa energijom, dok aluminijum čini oko

15 Za više informacija o Protokolu o gasovima staklene bašte i njegovoj klasifikaciji emisija u Scope 1, Scope 2 i Scope 3, videti: https://ghgprotocol.org/

16 Rio Tinto (2025), 58.

17 Ritchie, H., Roser, M. OurWorldinData.org (January 2024). CO_2 emissions.

18 Primera radi, uporediti sa: Equinor Sustainability Data Hub (2025). Climate; TotalEnergies (2025). Sustainability & Climate 2025 Progress Report.

19 Ibid, 74.

20 Ibid, 58.

21 Visual Capitalist (15.11.2023). All the Metals We Mined in One Visualization.

22 Steffen, W, Broadgate, W, Deutsch, L, Gaffney, O., Ludwig, C. (April 2015). "The Trajectory of the Anthropocene: The Great Acceleration." *The Anthropocene Review* 2(1): 81–98.

2% globalnih emisija gasova staklene bašte.[23] Analize Međunarodne agencije za energiju (engl. *IEA*) procenjuju da ove dve industrije ,,nisu na pravom putu" da ispune scenarije neto nultih emisija do 2050. godine.[24] Iako Rio Tinto tvrdi da je poslovanje kompanije usklađeno sa ciljem od 1,5°C, njihovi ,,osnovni scenariji" za potrebe strategije predviđaju porast globalne temperature od 2,1° i 2,5°C do 2100. godine.[25] Industrije aluminijuma i gvožđa/čelika stoga možda neće omogućiti održavanje temperature ,,znatno ispod 2°C iznad predindustrijskog nivoa", kako je određeno Pariskim sporazumom.

Čelik se uglavnom koristi u građevinarstvu, dok se aluminijum primenjuje u građevinarstvu, elektronici, saobraćaju i industriji pakovanja. Neke od ovih primena se koriste u niskougljeničnim tehnologijama, no mnoge, ako ne i većina, jesu suvišne ili jednostavno štetne u svetu koji se ubrzano zagreva. Koliko se gvožđa, boksita/aluminijuma i bakra iz rudnika Rio Tinta zaista koristi na eko-socijalno pravedne načine, a koliko doprinosi rasipnoj i destruktivnoj potrošnji?

Većina scenarija za ublažavanje klimatskih promena koje predlažu agencije privatnog sektora i neka međuvladina tela zasniva se na ,,baznim scenarijima" koji polaze od ekscesa ekstraktivističkog modernog doba. Dominantni tranzicioni modeli za saobraćajni sektor zasnivaju se na zameni motora sa unutrašnjim sagorevanjem električnim vozilima sa baterijama, koja proizvode manje emisija, ali zahtevaju više minerala i metala. Ove niže-ougljenične tehnologije bez sumnje imaju ulogu u eko-socijalno pravednoj tranziciji, koja bi trebala da obezbedi univerzalan pristup energiji, hrani i vodi. Međutim, ključno pitanje je da li profitom vođena ekstraktivna industrija može podržati ovu epohalnu misiju. Težnja ka reprodukovanju neobuzdanog kapitalističkog vida saobraćaja, koji je na svetske puteve dopremio oko 1,3 milijardu automobila, predstavlja kockanje sa kobnim društveno-ekološkim posledicama. Upravo takvu vrstu ,,tranzicije" trebalo je da hrani i perpetuira litijum iz Rio Tintovog projekta ,,Jadar".

Kako emisije gasova staklene bašte nastavljaju da rastu, kapitalistička tranzicija zasnovana na pukoj zameni dominantnih tehnologija možda dolazi prekasno i nedovoljno. Efikasnost ovih profitablnih rešenja

23 World Economic Forum (28.9.2023). "Steel Industry Net-Zero Tracker." In: *Net-Zero Industry Tracker* 2023, 54-65; International Aluminium (2024). "Aluminium Sector Greenhouse Gas Emissions for 2023".

24 Kuepers, M. et al. (2023). International Energy Agency Iron & Steel. Tracking Clean Energy Progress; Simon, R., Vass, T. (2023). International Energy Agency Aluminium Tracking Clean Energy Progress.

25 Rio Tinto (2025), 44.

takođe treba sagledati šire od jedne kompanije. Primer može pružiti pažljivija analiza Rio Tintovog ,,izlaska" iz uglja, završenog u periodu 2014-18. Čini se da praktično svi prodati rudnici i dalje rade, sa planiranim datumima zatvaranja koji se kreću od 2026. godine, preko tridestetih, pa čak i do četrdesetih godina XXI veka.[26] Mnogi od ovih rudnika podnose zahteve ili planiraju proširenja, uprkos pravnim izazovima koje postavjaju ekološke grupe i zajednice. Godine 2018, Rio Tinto je takođe prodao dva razvojna projekta rudnika uglja: jedan je naknadno otkazan (formalno stavljen ,,pod reviziju") od strane novog vlasnika,[27] dok je drugi dobio odobrenja ali se suočava sa sudskim sporom.[28] Projekat u Zimbabveu, prodat 2014. godine, koji se smatra jednom od „ugljeničnih bombi", još uvek je u pokušaju realizacije.[29] U procesu prodaje svojih operacija uglja, Rio Tinto je prikupio skoro 9 milijardi USD,[30] i do danas zadržava ,,uslovni prihod od provizija iz ovih prodaja", koje i dalje donose prihod.[31] Dakle, iz klimatske perspektive, ugalj iz nekadašnjih rudnika Rio Tinta nije ostao u zemlji, on i dalje izlazi na površinu, hrani industriju čelika i termoelektrane.

Pokret za klimatsku pravdu insistira na ,,klimatskom dugu" bogatih zemalja prema najugroženijim narodima i područjima. Iz ove perspektive, velike rudarske kompanije sa svojim dubokim ugljenim tragom, umesto lidera post-fosilne tranzicije, zapravo su dužnici prema klimatski pogođenim zajednicama, čovečanstvu i planeti. Ovaj dug se ne može izmiriti neobuzdanom eksploatacijom i prodajom sve većih količina materijala za novije, ,,čistije" i ,,odgovornije" proizvode. Klimatska kriza nije počela 2018. godine, niti Pariskim sporazumom. Počela je sa velikom industrijalizacijom, vođenom od strane država i kompanija, kao i njihovih zajedničkih poduhvata. Ovi entiteti prevashodno snose odgovornost da nadoknade gubitke i štetu, već nastalu kao i buduću. Za razliku od kvartalnih ili godišnjih poslovnih vremenskih okvira, emitovane emisije ostaće sa nama veoma dugo. Kako procenjuju Hansen i saradnici, ,,oko jedne trećine antropogenih emisija CO_2 ostaje u atmosferi nakon 100 godina... a jedna petina nakon

26 Bivši rudnici uglja kompanije Rio Tinto u kojima su imali udeo: Hail Creek Open Cut; Clermont Open Cut; Kestrel Coal; Hunter Valley Operations, Mount Thorley Warkworth, Port Waratah coal Port; Bengalla Joint Venture (ranije 40% je držao Rio Tinto); Benga Coal Mine in Mozambique.

27 Valeria Coal Mine.

28 ABC (21.7.2025). Queensland Land Court Begins Hearing Conservation Group Challenge Against Proposed $1 Billion Coal Mine.

29 Sengwa Coal Mine.

30 Hume, D. *Financial Times* (27.3.2018). Rio Tinto Completes Coal Exit with Kestrel Mine Sale.

31 Rio Tinto (2025), 160.

1000 godina… u praktičnom smislu 500–1000 godina jeste ‘zauvek’, jer je dovoljno dugo da ledeni pokrivači reaguju, a to je mnogo ljudskih generacija.”[32]

Do sada viđeni rezultati ,,energetske tranzicije” koju predvode korporacije i podržavaju države (pre svega globalnog Severa), sa svojim strategijama ,,neto nultih emisija”, ,,ciljevima”, ,,ambicijama” i ,,obećanjima”, jasno pokazuju da ona nije adekvatna za zaštitu čovečanstva od katastrofalnog zagrevanja. Projekat ,,Jadar” sa svojim milionima tona litijum-karbonata ne bi pomogao dolini Jadra i Balkanu da se suoče sa ubrzanom eskalacijom klimatske krize, niti bi pomogao najugroženijim zajednicama i ekosistemima širom globalnog Juga, koji su najmanje doprineli klimatskoj krizi, a pogođeni su njenim najsurovijim posledicama. Upravo te zajednice, njihova znanja i vizije sa periferija Juga i Severa utiru put ka eko-socijalno pravednim tranzicijama izvan ekstraktivizma. One nas uče da je potrebna promena sistema, a ne samo zamena motora automobila.[33]

Slika 2. Dolina Jadra posle izlivanja reke početkom 2022. godine. Foto: Stefan Kostić

32 Hansen, J. et al. (2007). “Dangerous Human-Made Interference with Climate: A GISS ModelE Study”. *Atmospheric Chemistry and Physics* 7(9).

33 I. K. *Mašina* (5.4.2024). Aktivisti poručili akcionarima Rio Tinta i ministarstvu: Nismo zona za žrtvovanje!.

Ivana Stepanović
Institut za napredne studije Kuseg (iASK)

NARATIVI NA DRUŠTVENIM MREŽAMA O EKSPLOATACIJI LITIJUMA U SRBIJI

Na prvi pogled, protesti protiv eksploatacije litijuma u Srbiji odavali su nacionalistički karakter, sa parolama o neokolonijalizmu i zapadnjačkoj eksploataciji. Međutim, dublja analiza koja obuhvata digitalnu etnografiju i ispitivanje narativa na društvenim mrežama otkriva složeniju priču. Generacija Z, koja je na čelu protesta, prevodi ekološke i političke narative na jezik mimova digitalnih platformi, otvarajući nove puteve za transnacionalni aktivizam i prekograničnu solidarnost. Primeri multimedijalnih poruka na Instagramu, X-u i TikToku ukazuju da je pitanje eksploatacije litijuma smešteno u širi kontekst globalnih kriza poput klimatskih promena i nezajažljivog tehnološkog napretka. Lokalna borba brzo postaje deo veće slagalice na makronivou. Ovaj rad istražuje suprotstavljene višeslojne nacionalističke i transnacionalne narative, kao i ključnu ulogu društvenih mreža u održavanju otpora.

Srpski kriptonit: od nacionalističkih parola do transnacionalnih kritika

Jedinstveni srpski mineral jadarit predstavljan je kao istorijska prilika za Srbiju koja obećava prosperitetnu budućnost i zelenu tranziciju. Ovaj čudesni element često se upoređuje sa kriptonitom iz sage o Supermenu iz DC Comics-a zbog neobično slične formule. Priča o uspehu počiva na velikim makroekonomskim tvrdnjama o monetarnoj dobiti. Ministar finansija Siniša Mali izjavio je da bi litijum mogao godišnje dodati 10-12 milijardi evra proizvodnji i doprineti „oko 16% BDP-a", što su ponovili visoki državni zvaničnici kao dokaz prilike koja se javlja jednom u generaciji.[1]

1 Politika (28.7.2024). Mali: Litijum bi podigao BDP za 10–12 milijardi evra, vodićemo transparentnu politiku.

Na nivou Evropske unije, Brisel ovo partnerstvo predstavlja kao put ka „novim domaćim industrijama“, „visoko-kvalitetnim radnim mestima” i dubljoj integraciji jedinstvenog tržišta uz visoke ekološke i društvene standarde.[2]

Međutim, većina građana Srbije odbacuje ovakvu postavku, tvrdeći da rudarstvo povlači za sobom razaranje životne sredine i da prava održivost leži u tradicionalnoj poljoprivredi i skromnom životu. Njihove tvrdnje zasnivaju se na recenziranim naučnim istraživanjima. Na osnovu terenskih ispitivanja, studije su zabeležile zagađenje u vidu povišene koncentracije bora, arsena i litijuma nizvodno, pa tako predviđaju nepovratnu štetu po životnu sredinu.[3]

Paralela sa kriptonitom je dvostruka jer ovaj mineral konotira ne samo nadljudsku moć oličenu u Supermenu, već i strah od nuklearnog oružja i tehnološke moći.[4] Jadarit biva ispripovedan kroz sličan ambivalentni jezik. Nalik litijum-boratu, i jadarit obećava baterije i budućnost čiste energije. Ipak, njegovo iskopavanje zahteva dubinsko rudarstvo, veliku potrošnju vode i uništavanje životne sredine.

Ekološki ustanak koji je započeo 2021. godine kasnije se sjedinio sa studentskim protestima protiv korupcije, a ubrzo je privukao i poljoprivrednike i radnike. Predvođen od strane generacije Z, protest je izmestio bitku oko narativa o eksploataciji litijuma na društvene mreže, gde su oni preoblikovani u mimove. Na prvi pogled, protesti protiv eksploatacije litijuma u Srbiji odjekuju tradicionalnom nacionalističkom retorikom. Pozivaju na odbranu teritorije, prirodnih resursa i identiteta. Ovaj narativ predstavljen je u objavama na društvenim mrežama koje sadrže heštegove poput #NeDamoJadar ili #SrbijaNijeNaProdaju. Takve parole nadovezuju se na istorijsko sećanje Srbije na stranu eksploataciju, NATO bombardovanje i nerešena nacionalna pitanja poput Kosova. Veze sa NATO bombardovanjem i „okupacijom“ Kosova često se naglašavaju strateškom upotrebom heštegova, mimova i drugih tekstualnih i vizuelnih elemenata objava na društvenim mrežama. Širi narativ konfigurisan je kao borba protiv neokolonijalnog prodora stranih korporacija i njihovih domaćih pomagača.

---

2 European Commission (19.7.2024). EU and Serbia Sign Strategic Partnership on Sustainable Raw Materials, Battery Value Chains and Electric Vehicles.

3 Đorđević, D., Tadić, J.M., Grgur, B. et al. (2024). “The Influence of Exploration Activities of a Potential Lithium Mine to the Environment in Western Serbia”. *Scientific Reports* 14.

4 Szasz, F. M. & Takechi, I. (2007). “Atomic Heroes and Atomic Monsters: American and Japanese Cartoonists Confront the Onset of the Nuclear Age, 1945–80”. *The Historian* 69(4): 728–752.

Pažljivija analiza narativa na društvenim mrežama otkriva koegzistirajuću transnacionalnu kritiku kako u levičarskim tako i u desničarskim porukama. Ovo je posebno vidljivo kada aktivisti sučeljavaju stanje Srbije sa globalnim primerima, uključujući sukobe oko litijuma u Čileu, Argentini ili Portugalu. Ono što proishodi jeste odbacivanje kako strane kontrole tako i same paradigme transnacionalnog zelenog kapitalizma, koji teži postizanju dekarbonizacije putem izmeštanja ekološke degradacije na ranjivije regione. Protestanti tvrde da Zeleni plan EU eksternalizuje ekološke troškove. Navedena kritika implicira da ekstraktivistička logika kolonijalizma istrajava dok se rudarstvo širi na evropske periferije.

Ovaj dvojni okvir narušava binarnu podelu na nacionalističko i globalističko opredeljenje. Umesto toga, njime se otkriva kako lokalni ustanci protiv rudarstva doprinose širim kritikama klimatske nepravde. Glavni argument protiv eksploatacije litijuma jeste da se zelena tranzicija zasniva na žrtvovanju periferije zarad centra, čime ne uspeva da se uhvati u koštac sa globalnim ekološkim izazovima. Aktivisti prenose poruku da logika rasta ne može doprineti rešavanju problema klimatskih promena.

Kao posledica toga, neuobičajeno je visoka ekološka svest u Srbiji o eksploataciji litijuma. Čini se da veliki broj srpskih građana razume da su izuzetno visoki ekološki troškovi tehnologije koja se napaja litijumskim baterijama, od električnih vozila i sistema veštačke inteligencije do sitnih uređaja. Moglo bi se reći da otpor dovodi u pitanje širu ideologiju tehnološkog solucionizma i napretka zasnovanog na rastu. Naposletku, protesti objedinjuju različite elemente, od ekološkog ustanka do borbe protiv korupcije, pa čak i antiratnog delovanja u Gazi. Oni predstavljaju „transnacionalni aktivizam kao oblik politike sukoba koja prevazilazi granice savremene nacionalne države, prelivajući se preko državnih teritorija”.[5]

Mimovi, multimedija i hibridni aktivizam

Digitalne platforme odigrale su ključnu ulogu u antieksploatacionom pokretu. Vršile su višestruke funkcije, služeći kao infrastruktura za komunikaciju, mobilizaciju i vidljivost, ali i kao mesta sećanja. Platforme poput Tvitera/X-a, Instagrama, TikToka i Redita omogućile su

5 Milan, C. (2025). “The Transnationalization of Political Contention in Europe and Its Wider Neighbourhood During the Political Backlash: An Introduction”. In: Milan, C. & Buzogány, A. (eds.), *Contentious Politics in the Transnational Arena: Political Contention in Europe and its Wider Neighbourhood*. London: Palgrave MacMillan, 2.

aktivistima da šire ažurne informacije u realnom vremenu i zaobiđu cenzuru glavnih medija. Koriste se za koordinaciju decentralizovanih protesta kroz iznenadna okupljanja i blokade puteva, isticanje glasova pogođenih zajednica i nezavisnih stručnjaka, kao i dalju artikulaciju narativa kroz multimedijalni sadržaj.

Navedena konfiguracija predstavlja primer onoga što Trere naziva medijskim hibriditetom kao otporom: totalna komunikativna praksa koja se kreće fluidnim granicama između fizičkog i digitalnog, starog i novog, korporativnog i alternativnog.[6] Na ovaj način, hibridnost pretvara uska grla u zaobilaznice, jer se komunikacija može preusmeriti preko javnosti, od ulica do objava i nazad. Takođe, učvršćuje se trajnost i verodostojnost, jer aktivizam na više platformi otežava brisanje narativa i omogućava lako premeštanje istih na druge medije.

Digitalni aktivizam je u velikoj meri uslovljen algoritmičkim sistemima.[7] Vidljivost je neravnomerna, zavisna od pokazatelja angažovanosti, i često oblikovana logikom platformi koja pogoduje senzacionalističkom sadržaju. Aktivisti se suočavaju sa izazovima kako bi održali otpor u prezasićenoj ekonomiji pažnje.[8] Kako je aktivizam ugrađen u onlajn potrošačku kulturu, jača stapanje između aktivističkih i influenserskih praksi, a novi hibridni oblici otpora nikada nisu potpuno lišeni težnje ka profitu.[9] Aktivizam je nesigurniji, budući da su granice između rada, zabave i društvenog delovanja podložne stalnoj promeni, dok se algoritmi uporno rekonfigurišu. Protestanti moraju neprekidno da se prilagođavaju promenljivoj dinamici platformi i da razumeju promene u algoritmima.[10] U digitalnom aktivizmu neretko se previde faktori neplaćenog digitalnog rada, izvlačenja podataka i nadzora.[11]

Otpor eksploataciji litijuma poprimio je hibridni estetski karakter — spajajući kreativne parole sa mimovima, video zapisima, protestnim pesmama i vizuelnom umetnošću. Ova kulturna dimenzija obavlja

---

6 Treré, E. (2019). "Nomads of Cyber-Urban Space: Media Hybridity as Resistance". In: Mortensen, M., Neumayer, C. & Poell, T. (eds.), *Social Media Materialities and Protest: Critical Reflections*. London: Routledge, 42–56.

7 Treré, E. (2018). "From Digital Activism to Algorithmic Resistance". In: Meikle, G. (ed.), *The Routledge Companion to Media and Activism*. London: Routledge, 367–375.

8 Goldhaber, M. (2006). "The Value of Openness in an Attention Economy". *First Monday* 11(6).

9 Alperstein, N. (2021). "Social Influencers, Content Creators, and Network Mediators in Social Movements." In: *Performing Media Activism in the Digital Age*. London: Palgrave Macmillan.

10 Glatt, Z. (2022). "Precarity, Discrimination and (In)Visibility: An Ethnography of 'The Algorithm' in the YouTube Influencer Industry". In: Costa, E., Lange, P., Haynes, N., Sinanan, J. (eds.), *The Routledge Companion to Media Anthropology*. London: Routledge, 546–559.

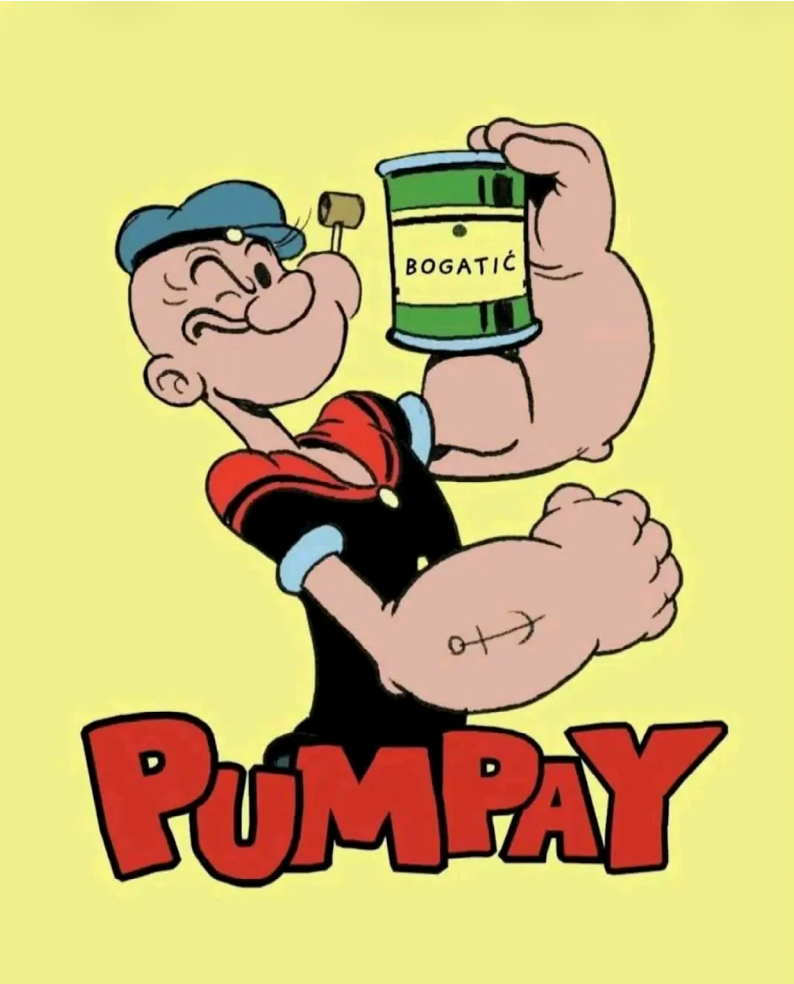
11 Fuchs, C. (2021). *Social Media: A Critical Introduction*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

važne političke funkcije poput emocionalnog izražavanja, transmedijskog pripovedanja, kolektivne memorije i formiranja identiteta.

Mimovi obuhvataju elemente platformskog jezika kao što su emodži-ji, filteri i efekti veštačke inteligencije. Višeslojne slike i video zapisi sposobni su da prenesu složene političke poruke kao i emocije. Narativi se održavaju na više platformi i u različitim formatima, obezbeđujući kontinuitet, trajnost i lako prevođenje u parole fizičkih protesta. Jezik mimova na društvenim mrežama podstiče transnacionalni aktivizam jer sadržaj ne zavisi nužno od lokalnog jezika. Takvi vizuelni elementi pomažu u stvaranju osećaja zajedničke svrhe i pripadnosti među zajednicama na društvenim mrežama, lokalno, regionalno i globalno.

Digitalni elementi koji zaobilaze lokalni jezik pomažu da se priča o otporu eksploataciji litijuma u Srbiji prenese preko granica. Engleski heštegovi poput #YesToLifeNoToMining, #EyesOnSerbia, #StopRioTinto i #SerbiaIsNotForSale šire mogućnost otkrivanja sadržaja; viralni zvuci i AI filteri podstiču širenje kratkih video zapisa, a umetnička dela nastala ljudskim radom ili veštačkom inteligencijom kruže kao mimovi koji privlače međunarodnu pažnju. Heštegovi obično odgovaraju vizuelnim elementima i natpisima u sadržaju mimova. Na primer, srpski hešteg #NeceteKopati često prati slike idiličnog seoskog života postavljene naspram opšteprihvaćene razornosti rudarstva. Ovi narativi prepliću blage tonove nacionalizma i transnacionalne solidarnosti, kritikuju korupciju i kapitalizam, te slave život u skladu sa netaknutom prirodom.

U središtu ove ikonografije otpora nalazi se seoski lik: zemljoradnik kao moralni svedok i kontrast „prljavoj industriji“. Istaknut primer je Zlatko Kokanović iz Jadarske doline, mlekar i vodeći aktivista protiv projekta Rio Tinta, koji se često ističe kao glasnogovornik zemljoradničkog načina života. Mimovi pretvaraju „srpskog seljaka” u superheroja koji se bori i protiv međunarodnih kompanija i protiv pokvarenih lokalnih elita; jedan ustaljeni obrazac poigrava se sa likom Popaja (Slika 1), čija snaga nakon pojedenog spanaća postaje metafora za „zdravu” moć proisteklu iz zemlje, hrane i zajednice. Ova idealizacija suprotstavlja etiku brige obećanjima industrijalizacije: zaštita srpske životne sredine, tradicije i identiteta postavljena je unutar šire kritike ekstraktivizma i kapitalističke eksploatacije. Humor i prerade iz pop-kulture čine poruku razumljivom i van Srbije, dok junak-zemljoradnik sažima jednostavan stav: plodna polja umesto jalovišta.

Slika 1. Mim sa Popajem koji simbolizuje otpor rudarenju litijuma u Srbiji

Zajedno uzeti u obzir, ovi narativi mimova obavljaju višestruke uloge. Na prvom nivou, političke poruke su prilagođene, pojačane i preoblikovane u igru, čime su lako dostupne i razumljive široj publici. Na drugom nivou, poruke pokreću lokalno stanovništvo na proteste, uključuju međunarodnu javnost i pomažu u prikupljanju sredstava, pravnoj podršci i stvaranju medijskog pritiska. Na trećem nivou, deluju kao podsticaj emocija i pomažu u izgradnji i održavanju mreža zajednica otpora. Uloga algoritama je takođe višeslojna, jer oni istovremeno nameću pravila vidljivosti koja zahtevaju dodatni trud, a pritom omogućavaju veću međusobnu povezanost.

Zaključak: ka pravičnoj ekološkoj budućnosti

Ova studija pokazuje da antilitijumski pokret u Srbiji mobilizuje hibridnu medijsku ekologiju u kojoj se ekološki, antikorupcijski i antikolonijalni zahtevi prevode u oblike mimova i šire preko platformi i granica. Ono što na prvi pogled izgleda kao čisto nacionalistički otpor, zapravo

je dvostruko kodirano: lokalne osobenosti (teritorija, hrana, selo, briga o zemlji) isprepletene su sa transnacionalnim kritikama zelenog ekstraktivizma i ideologije ekonomskog rasta i bezuslovnog tehnološkog napretka. Figura kriptonita/jadarita kristalizuje ovu dvosmislenost jer obećava napredak, dok istovremeno signalizira opasnost. Uporedo s tim, ikonografija seoskog junaka oličena u Popaju i drugim mimovima u duhu #NeceteKopati uspostavlja moralni kontrast između plodnih polja i jalovišta. U praksi, medijski hibriditet čini pokret otpornim: kada je jedan kanal pod pritiskom, poruke se preusmeravaju, pamte i ponovo oživljavaju na drugom mestu.

Istovremeno, vidljivost ne garantuje ishode koji vode ka društvenoj promeni. Sistemi preporuka zasnovani na veštačkoj inteligenciji, zajedno sa ekonomijom pažnje, ograničavaju domet i kontinuitet, a narativi sa društvenih mreža ne prevode se lako u politiku, pošto vladajuće elite često ignorišu javno mnjenje čak i kada otpor pobedi u bitci za narativ.

Primer Srbije pokazuje da hibridni aktivizam može održati ovo pitanje u žiži pažnje, povezati lokalnu borbu sa svetskim kontekstom i preispitati vladajući diskurs o rudarstvu kroz građanske inicijative. Dok se evropska energetska tranzicija ubrzava, Jadar dejstvuje kao pokazatelj trenda, što će reći da društvene mreže nisu samo odraz sukobljenosti, već predstavljaju infrastrukturu otpora koja lokalno nezadovoljstvo može pretvoriti u međunarodnu solidarnost i, kada se poveže sa pravnim, regulatornim i izbornim sredstvima, potencijalno u istinski uticaj na institucije.

Aleksandra Bulatović
Institut za filozofiju i društvenu teoriju

OTPORNOST ZAJEDNICE I BORBA PROTIV PROJEKTA JADAR

Uvod

Fokus ovog teksta je na razumevanju mehanizama društvene otpornosti u kontekstu borbe protiv projekta Jadar, kroz analiziranje načina na koji zajednice balansiraju između ekonomskih obećanja i stvarnih ekoloških i društvenih troškova. Težište razmatranja je na strategijama kolektivnog delovanja, institucionalnim i pravnim praksama, kao i na ulozi naučne ekspertize u legitimizaciji lokalnog otpora. Ovaj slučaj pruža važnu lekciju o složenosti savremenih infrastrukturnih projekata i ulozi lokalnih zajednica u oblikovanju politika koje utiču na životnu sredinu, društveni razvoj i održivu ekonomiju.

Otpornost kao društveni fenomen

Otpornost zajednica predstavlja sposobnost kolektiviteta da prepoznaje, reaguje i adaptira se na spoljne pretnje i krizne situacije, pri čemu ona prevazilazi pasivnu sposobnost preživljavanja. Ona uključuje aktivno transformisanje društvenih resursa, normi i struktura kako bi zajednica očuvala svoje interese i kapacitete za buduće delovanje. U ovom smislu, otpornost nije statična karakteristika, već dinamičan proces koji se razvija kroz iskustva, učenja i kontinuiranu interakciju sa spoljnim okruženjem.

Teorijski pristupi otpornosti naglašavaju različite aspekte ovog fenomena. Perspektiva društvenog kapitala ukazuje na to da zajednice sa visokim stepenom međusobnog poverenja, solidarnosti i saradnje pokazuju veću sposobnost kolektivnog delovanja. Takav simbolički kapital omogućava brzu mobilizaciju u kriznim situacijama i efikasno korišćenje lokalnih resursa, što je naročito važno kada zajednica stoji pred ekološkim, ekonomskim ili društvenim pritiscima. Sa druge strane, teorija ekološke pravde ističe da marginalizovane grupe često snose disproporcionalne posledice odluka javnih vlasti i investitora o infrastrukturnim i ekološkim projektima (npr. izgradnja rudnika,

energetskih postrojenja ili deponija), kao i posledice nedostatka adekvatnih regulatornih i zaštitnih mehanizama. U tom smislu, otpornost se manifestuje kao kolektivna mobilizacija radi očuvanja lokalnih resursa, zaštite zdravlja i očuvanja životne sredine, ali i kao zahtev za učešćem zajednice u procesima odlučivanja o projektima koji direktno utiču na njihov životni prostor.

Sociološki pristup posmatra otpornost kao multidimenzionalni društveni fenomen koji uključuje kolektivnu mobilizaciju, inovacije u društvenom delovanju i participaciju zajednice u donošenju odluka.[1] Ovaj pristup naglašava da otpornost nije samo reakcija na eksterne pretnje, već i proaktivna sposobnost zajednice da artikuliše svoje interese, oblikuje društvene procese i doprinosi oblikovanju politike koja utiče na njihov životni kontekst.

Otpornost se razvija kroz različite dimenzije koje se međusobno prepliću. Organizacijska dimenzija ogleda se u sposobnosti zajednice da se strukturira kroz formalne i neformalne mreže, uključujući građanske inicijative i lokalne odbore. Društvena dimenzija odnosi se na povezanost članova zajednice, međusobno poverenje i solidarnost, što omogućava zajednici da se koordinisano suoči sa krizom. Kognitivna dimenzija otpornosti podrazumeva sposobnost zajednice da prepozna rizike, analizira dostupne informacije i donosi informisane odluke. Politička dimenzija, naposletku, uključuje sposobnost zajednice da utiče na donošenje odluka, artikuliše svoje interese prema nadležnim institucijama i koristi mehanizme javnog pritiska kako bi osigurala zaštitu svojih prava i resursa.

Projekat Jadar, koji predviđa otvaranje rudnika litijuma i borata u dolini Jadra u zapadnoj Srbiji, izazvao je značajnu pažnju zbog potencijala za ekonomski razvoj, ali i zbog ozbiljnih ekoloških i društvenih implikacija. Nosilac projekta, kompanija Rio Tinto, ističe značaj eksploatacije jadarita, minerala bogatog litijumom, ključnog za proizvodnju baterija i razvoj obnovljivih izvora energije.[2]

Evropska komisija je 2025. godine klasifikovala projekat kao jedan od strateški značajnih van teritorije EU, što je trebalo da olakša njegovu realizaciju i omogući da se odvija pod posebanim međunarodnim i

1 Bulatović, A., Pavićević, O. (2018). „Otpornost, dobrobit i društveni kapital: sadejstva i kolizije". *Kultura polisa* XV(35): 542.

2 Danas (3.7.2025). Zašto je odluka o projektu Jadar doneta bez obrazloženja?

regulatornim nadzorom.[3] Međutim, projekat je naišao na snažan i dugotrajan otpor lokalne zajednice, civilnog društva, kao i naučne zajednice. Zabrinutost zajednica odnosi se na potencijalne ekološke, društvene i kulturne troškove eksploatacije. Među najvažnijim rizicima ističu se zagađenje podzemnih i površinskih voda, degradacija poljoprivrednog zemljišta, narušavanje biodiverziteta i ugrožavanje tradicionalnih životnih praksi. Ove posledice direktno pogađaju ekonomsku osnovu lokalnih zajednica, koje zavise od poljoprivrede i stočarstva, dok istovremeno ugrožavaju socijalnu koheziju i kulturni identitet regiona.[4]

Ova situacija oslikava dilemu održivog razvoja, u kojoj se interesi globalnih i nacionalnih aktera, motivisanih ekonomskim i strateškim ciljevima, sukobljavaju sa pravom lokalnih zajednica na participaciju u odlučivanju i očuvanje životnog prostora. Sukob između obećanog ekonomskog potencijala i stvarnih društvenih i ekoloških troškova postavlja pitanja ne samo o održivosti projekta, već i o kapacitetu zajednica da razviju otpornost prema eksploatatorskim modelima razvoja.

Otpornost zajednica u dolini Jadra manifestuje se kroz više međusobno povezanih dimenzija: organizovanje lokalnih inicijativa i javnih protesta, formiranje mreža saradnje sa nacionalnim i međunarodnim akterima civilnog društva, angažovanje eksperata i naučnika radi dokumentovanja ekoloških i socijalnih rizika, kao i korišćenje pravnih i institucionalnih mehanizama za osporavanje projektnog procesa. Takav pristup osvetljava koncept otpornosti zajednica, shvaćen kao sposobnost lokalnih kolektiva da prepoznaju i artikulišu pretnje, mobilišu raspoložive resurse i aktivno oblikuju društvene okvire delovanja, čime se čuvaju njihovi interesi, životna sredina i identitetski integritet.[5]

Projekat Jadar: sukob ekonomskih interesa i ekološko-društvenih posledica

Projekat Jadar ističe se kao strateški poduhvat sa značajnim ekonomskim potencijalom za Srbiju i šire, naročito u kontekstu ener-

3 Balkans Al Jazeera (4.6.2025). Jadar u Srbiji među strateškim projektima Evropske unije; Kreni-Promeni (2025). EK podržala propali projekat Jadar koji se neće desiti u Srbiji.

4 Reuters (5.6.2025). Serbian Farmers Vow to Oppose Rio Tinto Lithium Project Even After EU Labels it Strategic; Vreme (6.6.2025). Podgrevanje projekta Jadar: strategija EU i otpor u Srbiji.

5 Pavićević, O., Bulatović, A., Ilijić, Lj. (2019). *Otpornost: asimetrije makro-diskursa i mikro procesa*. Beograd: Institut za kriminološka istraživanja, 10.

getske tranzicije i globalnog tržišta litijuma. Kompanija Rio Tinto procenjuje da eksploatacija jadarita može zadovoljiti značajan deo potreba Evropske unije za litijumom, dok bi istovremeno kreirala nova radna mesta i doprinosila ekonomskom rastu kroz poreze, investicije i indirektnu podršku lokalnoj privredi.[6] Ovaj ekonomski argument služi kao primarni motivator državnih i međunarodnih aktera za podršku projektu.

Suprotno ekonomskim potencijalima, lokalne zajednice i civilno društvo ukazuju na višestruke rizike i troškove koji se ne mogu zanemariti. Prvo, ekološki troškovi eksploatacije jadarita uključuju zagađenje podzemnih i površinskih voda, eroziju zemljišta, gubitak biodiverziteta i trajne promene u ekosistemu doline Jadra. Takve promene direktno utiču na poljoprivredu, stočarstvo i kvalitet života stanovništva, čime dolazi do ugrožavanja lokalne ekonomije.[7] S druge strane, društveni i kulturni troškovi obuhvataju narušavanje lokalnih zajednica, moguće migracije stanovništva, smanjenje socijalne kohezije i gubitak kulturne i prirodne baštine.[8]

Tenzija između ekonomskog potencijala i društveno-ekoloških troškova postavlja pitanje održivog razvoja i pravičnog donošenja odluka. Fenomen društvene otpornosti, omogućava sagledavanje načina na koje zajednice prepoznaju pretnje, mobilizuju resurse i oblikuju kolektivne strategije delovanja.[9] U slučaju doline Jadra, otpornost se ogleda kroz organizovane proteste, pravne inicijative, angažovanje eksperata i naučnih istraživanja, kao i kroz umrežavanje sa nacionalnim i međunarodnim akterima civilnog društva.

Primena koncepta društvene otpornosti u ovom kontekstu pokazuje da lokalne zajednice ne reaguje pasivno na pretnje, već aktivno oblikuju okvir u kojem se projekat realizuje, insistirajući na održivim rešenjima koja balansiraju ekonomski razvoj i zaštitu životne sredine, uključujući poljoprivrednike, studente, ekološke aktiviste i grupe poljoprivrednika iz više sela. Ova raznovrsnost aktera pokazuje kako kolektivna otpornost prevazilazi pojedinačne interese i stavlja naglasak na zajednički odgovor na ekološke i društvene pretnje.

6 Rio Tinto (2021). Rio Tinto Commits Funding for Jadar Lithium Project.

7 Reuters (5.6.2025). Serbian Farmers Vow to Oppose Rio Tinto Lithium Project Even After EU Labels it Strategic.

8 Bulatović, A., Pavićević, O. (2018). *op.cit.*, 541; Nova (15.8.2025) Ko je potpisao saglasnost za projekat Rio Tinta?

9 Bulatović, A., Pavićević, O. (2018), *op.cit.*, 532.

Otpornost se razvija kroz interakciju makro-diskursa (državne i korporativne politike) i mikro-procesa (lokalne akcije i inicijative), što omogućava zajednicama da artikulišu svoje interese u kompleksnom političko-ekonomskom okruženju.[10]

U ovom kontekstu, borba protiv projekta Jadar može se posmatrati kao proaktivna praksa društvene otpornosti, u kojoj se lokalni, regionalni i međunarodni akteri koordinisano angažuju kako bi oblikovali odluke koje utiču na budućnost zajednica i prirodnog okruženja.

Oblici društvene otpornosti

Društvena otpornost se manifestuje kroz različite oblike kolektivnog delovanja i organizacije koji omogućavaju zajednicama da se efikasno suoče sa krizama, pritiscima ili eksploatacijom resursa. Ovi oblici otpornosti obuhvataju organizovanu mobilizaciju, političko delovanje, prakse međusobne podrške kao i korišćenje naučnih i medijskih resursa za jačanje argumentacije i legitimiteta zajednice.

Jedan od ključnih oblika otpornosti jeste organizovana mobilizacija građana, koja se u slučaju doline Jadra ogleda kroz proteste, performanse i javne kampanje. Protest Eko straže 10. avgusta 2024. godine predstavlja primer kako lokalne zajednice mogu brzo reagovati na pretnje koje projekat Jadar nosi po životnu sredinu i društveni život. Ovaj događaj nije bio izolovan, već deo kontinuirane mobilizacije koja uključuje različite društvene grupacije: poljoprivrednike, studente, ekološke aktiviste i lokalne građane. Organizovana mobilizacija omogućava zajednici da artikuliše svoje zahteve, poveća vidljivost problema i stvori pritisak na političke i ekonomske aktere uključene u projekat.

Drugi oblik otpornosti je međusobna podrška među članovima zajednice, koja se posebno manifestuje u kriznim trenucima kada aktivisti i građani bivaju izloženi pretnjama ili represiji. Organizovanje protesta 1. septembra 2024. u znak podrške aktivistima Eko straže, koji su prethodno bili privođeni i izloženi pritiscima, demonstrira sposobnost zajednice da reaguje kolektivno, očuva koheziju i moral članova, te javno izrazi neslaganje sa neadekvatnim postupcima državnih institucija. Ova praktična solidarnost ne samo da jača zajednicu iznutra, već šalje i jasan signal spoljnim akterima da pokušaji zastrašivanja neće biti uspešni.

10 Pavićević, O., Bulatović, A., Ilijić, Lj. (2019). *op. cit*., 62.

Treći oblik otpornosti je političko i pravno delovanje, koje uključuje korišćenje formalnih mehanizama za zaštitu prava zajednice. Aktivnosti poput predaje preko 100.000 potpisa Evropskoj komisiji, inicirane od strane organizacije Eko straža, ilustruju kako zajednice koriste institucionalne kanale za artikulaciju svojih interesa i za zaštitu ekoloških resursa.[11] Takav oblik otpornosti pokazuje da se zajednice ne oslanjaju isključivo na proteste, već kombinuju direktno delovanje sa strateškim korišćenjem pravnog i političkog okvira.

Četvrti oblik otpornosti je upotreba naučnih i medijskih resursa. Kritičke studije uticaja projekta Jadar koje su iznele institucije poput Biološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu pružaju stručnu i empirijsku legitimaciju zajedničkim zahtevima.[12] Korišćenje medija i naučnih dokaza ne samo da informiše širu javnost, već doprinosi i stvaranju argumentacije kojom zajednica brani svoje interese, čime se povećava njen politički i moralni uticaj na donošenje odluka.

Ovi oblici otpornosti su međusobno povezani i međusobno se osnažuju. Organizovana mobilizacija povećava vidljivost i efekat praktične solidarnosti, dok pravno i naučno delovanje jača legitimitet protesta i snagu argumentacije zajednice. U slučaju projekta Jadar, kombinacija samoorganizacije, solidarnih mreža i strateškog javnog delovanja omogućava lokalnom stanovništvu da deluje efikasno čak i u situacijama kada institucije ne funkcionišu adekvatno, što se jasno videlo u neadekvatnim reakcijama nadležnih organa na pretnje i pritiske upućene aktivistima Eko straže.

Institucionalna represija i pretnje aktivistima

Otpornost zajednica se najjasnije manifestuje u trenucima kada su njeni članovi suočeni sa direktnom represijom institucija koje bi, prema zakonima i društvenim normama, trebalo da štite njihove interese. U kontekstu projekta Jadar, lokalni aktivisti bili su izloženi različitim oblicima institucionalnog pritiska koji uključuju privođenja, pretres, saslušanja i javne pretnje, a sve u okvirima koje ne opravdava pravni sistem. Takvi postupci ne samo da ugrožavaju bezbednost aktivista i njihovih porodica, već i direktno podrivaju poverenje zajednice u sposobnost institucija da štite prava građana.

---

11 N1 Info (28.3.2025). Eko straža predala preko 100.000 potpisa EU da se Jadar izuzme iz strateških projekata.

12 Novi magazin (6.9.2024). „Odustajanje od rudnika optimalna mera“: Šta su zaključci Biološkog fakulteta za projekat Jadar.

Digitalni mediji i specijalizovani portali postali su dodatna arena za delegitimizaciju lokalnog otpora. Specifičan primer ovakvog pritiska predstavlja događaj kada je Više tužilaštvo u Beogradu, na čelu sa Nenadom Stefanovićem, glavnim tužiocem, i Brankom Stamenkovićem, rukovodiocem posebnog Odeljenja za visokotehnološki kriminal u okviru Višeg tužilaštva, iniciralo privođenja i saslušanja aktivista zbog krivičnog dela nasilnog ugrožavanja ustavnog poretka. Ovi postupci, iako formalno pravno regulisani, u praksi su se manifestovali kao sredstvo zastrašivanja i inhibicije građanske participacije.[13] Kulminacija ovih aktivnosti bila je objava pretnji ubistvom dvadesetoro aktivista, upućenih sa fiktivnog Fejsbuk profila, što je izazvalo ozbiljan strah i destabilizovalo društveni prostor lokalnih zajednica. Neadekvatna reakcija nadležnih organa, uključujući izostanak policijske zaštite i neutvrđivanje stvarnih izvršilaca pretnji, dodatno je osnažila percepciju institucionalne neodgovornosti i rizika za aktiviste. Pored formalnih oblika pritiska, u javnom prostoru su se pojavili i digitalni instrumenti stigmatizacije; primer je sajt Kopaćemo.com koji je objavljivio spisak označen kao „registar ekoloških terorista", mereći i medijski diskreditujući aktiviste i njihove podržavaoce.[14] Takve prakse doprinose stvaranju atmosfere straha i dodatno erodiraju poverenje u institucionalne mehanizme zaštite.

Uprkos svim izazovima, zajednica je demonstrirala različite oblike otpornosti. Protest 1. septembra 2024. godine, organizovan u znak podrške oslobođenim aktivistima, predstavlja primer kako društvena solidarnost može neutralisati učinak zastrašivanja i očuvati unutrašnju snagu grupe. Ovaj događaj pokazuje da otpornost zajednica ne funkcioniše samo kroz formalne mehanizme zaštite, već i kroz kolektivnu sposobnost da se prepozna pretnja, organizuje odgovor i artikuliše javno neslaganje sa institucionalnim zloupotrebama. Pored protesta, zajednica je demonstrirala otpornost kroz različite oblike organizovanja i solidarnosti. Članovi su širili proverene informacije o projektu i njegovim posledicama putem društvenih mreža, javnih tribina i lokalnih medija, smanjujući prostor za dezinformacije. Podnosili su žalbe i tužbe protiv nezakonitih postupaka, pružali pravnu, psihološku i materijalnu podršku ugroženim članovima, i razvijali mreže međusobne koordinacije koje su omogućavale efikasnu razmenu informacija i brzu reakciju.

13 Balkan Green Energy News (1.9.2024). Zaoštravaju se podele u Srbiji oko planova za rudarenje litijuma.

14 Slobodna Evropa (2.9.2024). Udruženje „Kopaćemo" napravilo spisak „eko terorista" u Srbiji.

Kroz medijske nastupe, pisma i javne tribine artikulisali su neslaganje sa zloupotrebama, jačajući međusobnu povezanost i otpornost zajednice.

Povezujući ovaj empirijski slučaj sa teorijskim okvirima otpornosti, jasno je da institucionalna represija funkcioniše kao izazov koji testira kapacitete zajednice. Efektivna otpornost zavisi od sposobnosti zajednice da kombinuje socijalnu solidarnost, organizovanu mobilizaciju, političko delovanje i korišćenje naučnih i medijskih resursa. U slučaju doline Jadra, aktivisti i lokalni građani su uspeli da održe vidljivost svojih zahteva, očuvaju kolektivnu sigurnost i pruže argumente za međunarodnu i pravnu podršku, što predstavlja primer multidimenzionalnog odgovora na institucionalnu represiju.

Ovaj slučaj takođe osvetljava širi problem institucionalne neefikasnosti i zloupotrebe moći, pokazujući kako pretnje i zastrašivanje aktivista mogu biti instrument u rukama pojedinih nadležnih tela koja formalno deluju unutar pravnog sistema. U tom kontekstu, otpornost zajednica se pokazuje kao ključni mehanizam očuvanja društvenih prava, participacije i kontrole nad ekološkim i političkim procesima, što je naročito značajno u situacijama kada institucije ne ispunjavaju svoju zaštitnu funkciju.

Zaključak

Projekat Jadar je složen društveni fenomen sa ekonomskim, ekološkim i društvenim implikacijama. Otpornost zajednica u dolini Jadra ne manifestuje se samo kroz javne proteste, već i kroz solidarnost, mobilizaciju i suočavanje sa represijom. Aktivizam različitih aktera pokazuje da lokalne zajednice imaju sposobnost da artikulišu svoje interese i štite prava i životnu sredinu, uprkos pritiscima i institucionalnim zloupotrebama. Borba protiv projekta Jadar predstavlja primer otpornosti i kolektivne snage građanskih zajednica u savremenom društvu.

Primena ovog koncepta u kontekstu doline Jadra jasno pokazuje kako otpornost zajednica funkcioniše u praksi. Lokalni otpor prema projektu Jadar, koji predviđa eksploataciju litijuma i borata u zapadnoj Srbiji, manifestuje se kroz različite oblike društvenog delovanja. Masovni ekološki protesti koji su počeli da se održavaju 2021. godine, demonstriraju sposobnost zajednice da organizuje široku koaliciju lokalnih stanovnika, poljoprivrednika, studenata i ekoloških aktivista. Ove akcije nisu samo simbolične; one potvrđuju sposobnost zajednice da artikuliše svoje zahteve i utiče na javni diskurs. Otpor-

nost se dodatno ogleda kroz solidarnost i zaštitu aktivista, posebno vidljivu tokom protesta 1. septembra 2024. godine, organizovanog u znak podrške aktivistima koji su bili na udaru formalne represije.

Takve akcije ukazuju na sposobnost zajednice da reaguje na direktnu represiju i pretnje nadležnih institucija, potvrđujući višestruki karakter otpornosti.

U ovom okviru otpornost zajednica nije samo reakcija na konkretne ekološke i društvene izazove, već i izraz šireg društvenog procesa u kome građani aktivno učestvuju u oblikovanju uslova života. U tom smislu, otpornost se može razumeti kao sklop organizacionih, socijalnih i političkih kapaciteta zajednice, koji omogućavaju građanima da aktivno štite svoje interese i lokalne resurse. Takva praksa samoorganizovanja i participacije postaje ključna za očuvanje kohezije i prava građana u uslovima krize ili institucionalne slabosti.

Aleksandar Pavlović
Institut za filozofiju i društvenu teoriju

DVE TEZE O PROJEKTU JADAR

U ovom tekstu ukratko ću obrazložiti dve teze ili tvrdnje o projektu Jadar. Prva tvrdnja se zasniva na naučnoj argumentaciji, i glasi da je dijalog o projektu Jadar – na koji navodno ponovo pozivaju srpske vlasti – zapravo završen zaključkom srpske naučne zajednice da ovaj projekat, u ovom obliku, ne treba sprovoditi jer nije u javnom interesu. Druga teza je istorijska i moralna, i glasi da su na prostoru koji obuhvata budući rudnik krajem 1941. godine nemačke nacističke jedinice streljale nekoliko hiljada seljaka iz istih onih sela koja sada treba iseliti da bi se tu vadio litijum, te da je nedopustivo praviti rudnik na prostoru stratiša i iseljavati potomke žrtava.

Dijalog o projektu Jadar je završen naučnim zaključkom da projekat ne treba sprovoditi

U suštini, smatram da je dijalog zapravo završen, i to tako što je naša naučna zajednica jasno pokazala da projekat Jadar ovde i sada ne treba sprovesti jer će doneti više štete nego koristi Srbiji. U prilog ovome naveo bih pre svega naučni skup „Projekat Jadar: šta je poznato?", održan u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti 6. i 7. maja 2021. godine – koji je u celosti dostupan onlajn,[1] a naknadno objavljen i kao zbornik radova.[2] Ovaj skup sadrži mnoštvo kvalitetnih i relevantnih podataka i daje, po mom mišljenju, najbolju priliku na osnovu koje sam mogao, kao građanin i laik za pitanja rudarstva i tehnologije proizvodnje litijuma, da donesem informisani sud koji glasi: u ovom trenutku i pod ovim okolnostima, projekat Jadar je vrlo rizičan i doneće Srbiji više štete nego koristi i stoga ga ne treba sprovesti.

1 Srpska akademija nauka i umetnosti (2021). Snimak naučnog skupa „Projekat Jadar – šta je poznato?".

2 Stevanović, V., Šolaja, B. i Radmilović, V. (prir.) (2021). *Projekat Jadar – šta je poznato?*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

„Istina i činjenice" o projektu Jadar

Kako to retko u Srbiji biva, u SANU su se pod istim krovom okupili i imali glas predstavnici raznih opcija, među kojima: Vesna Prodanović iz kompanije Rio Tinto i Marija Alimpić[3] iz udruženja „Zaštitimo Jadar i Rađevinu", Zorana Mihajlović, tada potpredsednica Vlade Republike Srbije i ministarka rudarstva i energetike, te stručnjaci iz niza srpskih institucija koji su o projektu Jadar govorili iz tehnoloških, ekoloških, medicinskih i drugih uglova. Prvenstvo je imala Zorana Mihajlović, koja je istakla ogroman ekonomski potencijal i značaj ovog projekta: „Niko nema pravo da odustane od projekta koji može biti veoma važan za budućnost Srbije na osnovu tvrdnji koje nemaju uporište u činjenicama, a koje svakodnevno slušamo... jer je u javnosti prisutno mnogo neistina, zabluda i poluinformacija, koje se koriste za protivljenje projektu". „A istina i činjenica", nastavlja tadašnja ministarka, „je da je to nalazište jadarita jedno od najvećih u Evropi... proračunate vrednosti 56 milijardi dolara... Uticaj na bruto društveni proizvod direktno 3% samo iz procesa rudarenja. U procesu proizvodnje litijumskih baterija – jer cilj nije samo rudarenje i eksploatacija litijuma – preko 8%, moguće proizvodnje električnih vozila, između 11 i 15%."[4] Najviši državni zvaničnici se, dakle, u osnovi slažu da moramo iskoristiti ovu istorijsku šansu: „Ili ćemo iskoristiti istorijsku šansu da Srbiju učinimo liderom u proizvodnji proizvoda od trenutno jednog od najtraženijih metala XXI veka, ili će naše buduće generacije biti samo posmatrači modernog svetskog razvoja".[5]

Problem je u tome što biti lider u proizvodnji neke rude ne donosi nužno korist ako se obavlja u neuređenoj zemlji koja ne štiti svoje interese i ne maksimalizuje dobit od ovog procesa. Tako, recimo, Demokratska Republika Kongo poseduje gotovo sve svetske rezerve koltana ili tantaluma, retkih sirovina koje se koriste u pravljenju pametnih telefona, računara i električnih vozila. Ipak, uprkos ovom prirodnom bogatstvu, njegova eksploatacija nije zemlji donela nikakve koristi – česti su sukobi oko kontrole teritorije, ratovi, a analize pokazuju da u rudnicima koltan vade ručno čak i sedmogodišnja deca za nadnicu od jednog dolara. Drugim rečima, Kongo ima još ređi i skuplji metal od Jadra, ali slabu, korumpiranu državu, labave i neefikasne zakone i propise i

3 Alimpić, M. (2021). Izlaganje na skupu „Projekat Jadar – Šta je poznato?", Srpska akademija nauka i umetnosti.

4 Mihajlović, Z. (2021). Izlaganje na skupu „Projekat Jadar – Šta je poznato?". U: Stevanović, V., Šolaja, B. i Radmilović, V. (prir.), *Projekat Jadar: šta je poznato?*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 27.

5 Ibid., 28.

nikakvu kontrolu, i stoga ima ogromnu štetu a gotovo nikakvu korist za državu i mlade generacije, koje zapravo rade u rudnicima. Držim da je Srbija u nešto boljem položaju i da sedmogodišnja seoska deca iz Draginca neće umesto u školi završiti u rudniku, niti da bi Rađevci i Jadrani – uprkos svojim poslovičnim nesuglasicama – zaratili zbog jadarita. Ali Srbija je ipak daleko od uređene zemlje sa snažnim institucijama i vođstvom koje osigurava zaštitu njenih vitalnih finansijskih, ekoloških i nacionalnih interesa. Stoga, iako je smisleno pretpostaviti da bi proizvodnja litijumskih baterija, a naročito električnih vozila, mogla doneti značajne prihode Srbiji, činjenica je da kod nas ne postoje te fabrike niti, koliko je poznato, neke značajne inicijative za njihovo pokretanje. Kako to pravimo računicu o milijardama koje ćemo zaraditi, a ništa od ovoga još nemamo?[6]

Činjenice i argumenti koje su do sada izneli nosioci vlasti u Srbiji, prema tome, ne deluju naročito utemeljeno i uverljivo. Na rečenom skupu u SANU, međutim, brojni naučnici i univerzitetske ličnosti iznosili su i drugačije istine i činjenice, od koji ću ovde navesti samo nekoliko. Akademik Vladimir Stevanović, predsednik Akademijskog odbora za životnu sredinu, na otvaranju skupa upozorio je da „bez obzira što se deklarativno najavljuje da će sve biti ekološki bezbedno, prečišćeno i takva voda puštena u vodotoke i vazduh ostati čist, ostaje čitav niz pitanja koji sve to dovodi u sumnju, pre svega zbog toga jer je od početka projekat bio nedovoljno transparentan... devastacija površinskih i prirodnih resursa se za sada još uvek ne može sagledati jer su podaci iz različitih izvora kontradiktorni".[7] I niz drugih izlagača, poput Petra Bulata, smatraju da prosto ne znamo dovoljno o čitavom projektu, te da „bez detaljnih informacija o tehnologiji koju investitor planira da primeni nije moguće sagledati sve posledice po zdravlje lokalnog stanovništva".[8]

U najkraćem, stručno mišljenje koje su izneli Srpska akademija nauka i umetnosti, Akademija inženjerskih nauka, Biološki fakultet i niz eminentnih naučnika i stručnjaka, glasi da projekat Jadar treba obustaviti zbog rizika po zdravlje ljudi i životnu sredinu, a skromne materijalne koristi.

---

6 Pavlović, A. *Peščanik* (8.5.2021). Dolina Jad(r)a.

7 Stevanović, V. (2021). „Uvodna reč". U: Stevanović, V., Šolaja, B. & Radmilović, V. (prir.), *Projekat Jadar: šta je poznato?*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 20.

8 Bulat, P. (2021). „Mogući uticaji rudnika, ekstrakcije i deponije projekta Jadar na zdravlje lokalnog stanovništva". U: Stevanović, V., Šolaja, B. i Radmilović, V. (prir.), *Projekat Jadar: šta je poznato?*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 215.

To se jasno vidi iz ključnih dokumenata i studija o projektu Jadar koji su dostupni javnosti, kao što su pominjani Naučni skup SANU Projekat Jadar: Šta je poznato[9] i istoimena publikacija SANU iz 2021. godine,[10] Prostorni plan za realizaciju projekta Jadar koji je naručila kompanija Rio Tinto,[11] Saopštenje Biološkog fakulteta u Beogradu od 6.9.2024,[12] međunarodni rad Đorđević i dr. iz jula 2024.[13] itd. Nakon ovog razmatranja, kao ključne argumente i zaključke identifikujem sledeće: „realizacija projekta [Jadar bi] vodila ka masivnoj devastaciji prostora, trajnoj promeni karaktera predela, degradaciji biodiverziteta, zemljišta, šuma, površinskih i podzemnih voda, raseljavanju stanovništva, prestanku održivih i isplativih poljoprivrednih aktivnosti i uspostavljanju scenarija permanentnog rizika po zdravlje. Vrhunski, svetski prepoznatljivi stručnjaci zaključuju da bi projekat Jadar trebalo obustaviti." (dopis SANU/AINS)[14]

Zbog očekivanih ireverzibilnih promena u pojedinim ekosistemima, kao i rizika od značajnog ugrožavanja živog sveta Jadra, Drine i nizvodnih vodotokova, optimalna i osnovna mera za sprečavanje negativnih posledica na stanje biodiverziteta na ovom području je odustajanje od planirane eksploatacije i prerade minerala jadarita (saopštenje Biološkog fakulteta u Beogradu),[15] i:

„Nalazište litijuma u zapadnoj Srbiji ne treba eksploatisati zbog ekoloških rizika, jer je to jedino nalazište na svetu gde je planirana eksploatacija litijuma u naseljenom i plodnom poljoprivrednom području, a najvažnije je to što će sigurno uništiti jedan od samo tri vodonosna područja u Srbiji." [16]

Sve to daje osnovanu sumnju u opravdanost projekta, a to je dovoljno da zaključimo da ovaj projekat ne treba sprovoditi. Prema tome, poziv

9 Glas Javnosti (6.5.2021). Uživo: SANU– Rasprava o projektu Jadar Rio Tinto.

10 Stevanović, V., Šolaja, B. i Radmilović, V. (prir.) (2021). Projekat Jadar – šta je poznato? Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

11 Republika Srbija: Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture (2019). Prostorni plan područja posebne namene za realizaciju projekta eksploatacije i prerade minerala jadarita „Jadar". Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.

12 Bulajić, J. Nova.rs (6.9.2024). Biološki fakultet o projektu „Jadar" i „Rio Tintu": Zašto smo još 2020. predložili da se odustane od rudnika litijuma.

13 Đorđević, D., et al. (2024). "The Influence of Exploration Activities of a Potential Lithium Mine to the Environment in Western Serbia." *Sci Rep 14.*

14 Vukosavić, S. i dr. *Prvi prvi na skali* (6.9.2024). Poziv visokoškolskim ustanovama i naučno istraživačkim institutima Republike Srbije kojim iniciraju sazivanje naučnih veća za razmatranje pitanje ekploatacije litijuma.

15 Bulajić, J. Nova.rs (6.9.2024) *op. cit.*; videti i: Katranovski M. i dr. (prir.) (2025). Projekat Jadar: mogući štetni uticaji na živi svet i zdravlje čoveka. Beograd: Biološki fakultet.

16 Đorđević, D., et al. (2024). *op. cit.*

vlasti na dijalog je zakasneo i licemeran, neiskren i demagoški; cilj mu je samo da zavara građane i zamuti vodu oko pitanja na koje, kako vidimo iz naučne argumentacije, zapravo već postoji jasan, odričan odgovor.

Druga tvrdnja glasi: planirani prostor budućeg rudnika je mesto stratišta hiljada seljaka streljanih 1941. godine, i stoga se ne sme narušavati i raseljavati.

Evo šta mislim pod ovim – prostor koji obuhvata budući rudnik je prostor na kom su krajem 1941. godine Nemci streljali nekoliko hiljada seljaka iz tačno ovih sela koja sada treba iseliti da bi se tu vadio litijum. Naime, kao što pokazuje Vukmirović u knjizi *Od slobode do stratišta*,[17] iako je Vojska Kraljevine Jugoslavije kapitulirala 17. aprila 1941. godine, a kralj Petar II Karađorđević i vlada povukli su se u izbeglištvo, narod jadarskog kraja organizovao je otpor. Već 21. aprila 1941. godine, u selu Donji Dobrić, preostali vojnici Kraljevine Jugoslavije pružili su otpor Nemcima, ubivši jednog i ranivši dvojicu vojnika. Pod komandom potpukovnika Veselina Misite, ustaničke snage su 31. avgusta 1941. oslobodile Loznicu – čime je ona postala prvo veće oslobođeno mesto u okupiranoj Evropi. U danima između 3. i 6. septembra vođene su žestoke borbe za Banju Koviljaču, koje su završene pobedom ustanika. U isto vreme, Valjevski partizanski odred oslobodio je rudnik Stolice, a 4. septembra zajedničkim snagama partizana i četnika oslobođen je Krupanj. Tokom rane jeseni 1941. godine, čitavo područje Podrinja i Jadra bilo je slobodno od okupatora.

Nemci su ubrzo shvatili da su im snage na terenu preslabe. Adolf Hitler 16. septembra naređuje slamanje ustanka, imenujući generala Franca Bemea za komandanta svih nemačkih trupa u Srbiji. Beme je dobio pojačanje – zloglasnu 342. pešadijsku diviziju, premeštenu iz Francuske. U svojoj naredbi od 25. septembra 1941. Beme je poručio oficirima: „Vaš zadatak je da osvetite mrtve iz 1914. godine. Za celu Srbiju mora se stvoriti zastrašujući primer koji će pogoditi celo stanovništvo."[18] Prve jedinice 342. divizije, pod komandom generala Valtera Hinhoferea, stigle su u Šabac 24. septembra. Dva dana kasnije, oko 5.000 građana je pohapšeno i pešice, trčećim korakom, sprovedeno do improvizovanog logora u Jarku – svako ko bi zastao bio je ubijen. To je bila uvertira u krvave zločine koji su usledili. Ofanziva na slobodnu teritoriju Jadra i Cera počela je 28. septembra, a 10. oktobra

17 Vukmirović, Đ. (2021). *Od slobode do stratišta*: *ustanak i nemački zločini u Jadru 1941. godine.* Loznica: Udruženje građana „Memorijal Draginac"/Biblioteka Vukovog zavičaja Loznica.

18 Purić, T. *Politika* (30.10. 2021). Od šabačkog „marša smrti" do stratišta u Dragincu.

ceo kraj je zatvoren u obruč. Đorđe Vukmirović u ovoj studiji daje i poimenični popis svih žrtava nacističkog terora; od 13. do 19. oktobra 1941. godine u selima jadranske doline – Dragincu, Koreniti, Velikom Selu, Cikotama, Varoš Lešnici, Tekerišu, Badnju i drugima – ubijeno je 2.499 ljudi. Najviše ih je stradalo u Dragincu, gde je 14. oktobra streljano 1.379 osoba. Time je Draginac postao simbol stradanja naroda Jadra. U selo su 11. oktobra ušla dva bataljona 342. nemačke divizije. Dva dana kasnije, mnogi seljaci okupili su se da dobiju dozvole za slobodno kretanje, ali su zadržani kao taoci nakon što su ustanici napali nemačke trupe i srušili most na Jadru. Odmazda za nemačke gubitke bila je masovno streljanje talaca u Dragincu i okolnim selima – Jarebicama, Joševi, Siminom Brdu, Filipovićima, Cikotama, Koreniti i Velikom Selu.

Ako sada pogledamo prostorni plan projekta Jadar, vidimo da područje predviđeno za rudnik obuhvata isti prostor i većinu mesta gde su vršena streljanja (videti tabelu ispod):[19]

1. ПОЛАЗНЕ ОСНОВЕ

1.1. ОБУХВАТ И ОПИС ГРАНИЦА ПОДРУЧЈА ПРОСТОРНОГ ПЛАНА

Подручје Просторног плана обухвата површину од 293,91 km^2, на територији јединица локалне самоуправе:

- града Лознице - целе катастарске општине (К.О.): Руњани, Липница, Брадић, Брњац, Велико Село, Јаребице, Драгинац, Симино Брдо, Цикоте, Шурице, Ступница, Слатина, Коренита, Горње Недељице, Доње Недељице, Грнчара и Шор;
- општине Крупањ – целе катастарске општине (К.О.): Костајник, Дворска, Брезовице, Красава и Церова.

Табела 1: Обухват и површина подручја Просторног плана

Јединица локалне самоуправе	Површина обухваћеног дела територије ЈЛС (km^2)	%
Град Лозница	194,81	66,28
Општина Крупањ	99,10	33,72
Укупно	**293,91**	**100**

Prema tome, prostor tzv. Prostornog plana područja posebne namene je isti onaj prostor na kome su počinjeni užasni zločini nemačkih kaznenih ekspedicija prema lokalnom stanovništvu. Ovo područje, zaista, jeste područje posebne namene, natopljeno krvlju i leševima seljaka čiji potomci i danas na njemu žive.

19 Uz to, ako uzmemo da je ukupna površina opštine Loznica 608 km2, dolazimo do zaključka da će gotovo polovina opštine biti zahvaćena rudnikom.

Da zaključim: srpska naučna zajednica je uverljivo pokazala niz rizika po životnu sredinu i zdravlje ljudi koje nosi sprovođenje projekta Jadar u sadašnjem obliku; ovi zaključci se ne sviđaju sadašnjem srpskom režimu koji, pozivom na nekakav novi dijalog, zapravo pokušava da zamuti vodu i izmeni većinsko mišljenje građana Srbije koji su kontinuirano protiv realizacije ovog projekta.[20] Pored toga, teren na kom je previđen rudnik je prostor velikog stradanja lokalnog stanovništva u Drugom svetskom ratu, i zbog toga je iz istorijskih i moralnih razloga nedopustivo narušavati ga i iseljavati potomke hiljada žrtava sa prostora natopljenog krvlju i posutog kostima njihovih predaka.

20 Vukadinović, Đ. *Nova srpska politička misao* (28.4.2025). Litijum i srpsko javno mnjenje.

BIOGRAFIJE

Aleksandra Bulatović je istraživačica koja se bavi teorijama ljudskih prava, etikom i nekonvencionalnom bezbednošću, a pitanje pravde predstavlja nit koja povezuje njena istraživanja. Poseban interes ima za koncept humane bezbednosti, koji naglašava pravo na optimalan kvalitet života i obuhvata širok spektar etičkih pitanja na nivou javnih politika, društvenih odnosa i vrednosti. Dugogodišnje učešće u ekološkim i građanskim inicijativama usmerilo je njen rad na zaštitu prostora, zajedničkih dobara i demokratskih vrednosti, i utvrdilo ovu oblast kao jedno od njenih ključnih istraživačkih polja, produbljujući njeno razumevanje problema projekta Jadar i njegovih uticaja na zajednice i okolinu. Zalaže se za pravedno, solidarno i demokratsko društvo u kojem su glasovi lokalnih zajednica i javni interes u središtu odluka koje se tiču zajednice.
aleksandra.bulatovic@ifdt.bg.ac.rs

Nina Đukanović je istraživačica koja ispituje odnos između ekstraktivizma, ekološke pravde i različitih shvatanja održivosti i zelene tranzicije. U svom trenutnom istraživanju fokusira se na etnografsko proučavanje otpora rudarenju litijuma u Srbiji, u sklopu doktorskih studija na Univerzitetu u Oksfordu. Takođe je naučna saradnica u think-tank-u Association for International Affairs (AMO), gde se bavi geopolitičkim aspektima kritičnih sirovina. Angažovana je i u nekoliko međunarodnih i regionalnih aktivističkih mreža, uključujući i neformalni kolektiv Group on Green Extractivism in the Balkans (GGEB).
nina.djukanovic@ouce.ox.ac.uk

Zoran Erić je istoričar umetnosti, kustos i naučni saradnik na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu. Doktorirao je na Fakultetu za medije, Bauhaus univerziteta u Vajmaru. Polje njegovog istraživanja uključuje dodirne tačke između urbane sociologije, humane geografije, teorije umetnosti i političke ekologije.
zoran.eric@ifdt.bg.ac.rs

Kristijan Flores Fernandez je čileanski pravnik sa 18 godina profesionalnog iskustva u oblasti prava životne sredine, energetskog prava i ljudskih prava, kako u javnom tako i u privatnom sektoru. Između 2021. i 2025. godine bio je doktorski istraživač na Odseku za geografiju i Integrativnom istraživačkom institutu za transformacije sistema interakcije čoveka i životne sredine (IRI THESys) na Univerzitetu Humbolt u Berlinu. Njegova istraživanja su fokusirana na političku ekonomiju i prostorne dimenzije društveno-ekoloških i energetskih tranzicija, usvajajući kritičku i institucionalnu perspektivu.
cg.flores.fernandez@gmail.com

Veronika Zukareli Freire je istraživačica saradnica na Maks Plank institutu za geoantropologiju (Jena, Nemačka) i istraživačica asistentkinja na IRES-CONICET/UNCA (Katamarka, Argentina). Njena istraživanja se fokusiraju na poljoprivredne prakse i njihovu istorijsku i savremenu važnost u andskim i cirkumandskim regionima severozapadne Argentine. Razvija projekat „Drevni agrosistemi kao kulturno nasleđe: prošla i sadašnja rešenja za klimatske promene u aridnim i polusušnim sredinama", koji podržava fondacija Aleksandar fon Humbolt. Cilj ovog projekta jeste proširenje i isticanje uloge prošlih i sadašnjih agrarnih pejzaža kao kulturnog nasleđa i njihovih ekosistemskih usluga. Ovaj pristup teži da prepozna i promoviše održivije načine života u svetlu klimatskih promena i rastuće ekstraktivističke delatnosti u regionu.
zuccarelli@gea.mpg.de

Ingo Gentes je nezavisni naučnik i asistent u nastavi, diplomirao je političke i društvene nauke na Slobodnom univerzitetu (FU) u Berlinu, Nemačka. Ima obimno iskustvo u primenjenoj nauci, publikovanju, obukama i savetodavnim uslugama u vezi sa integrisanim upravljanjem vodnim resursima, upravljanjem, pravima autohtonih naroda i regulisanjem konflikata iz nekoliko zemalja Latinske Amerike i Kariba. Radio je sa regionalnim institucijama, vladinim organima, privatnim sektorom, društvenim čelnicima i civilnim organizacijama, obavljajući menadžerske, istraživačke i koordinacione zadatke. Ovo iskustvo je ojačalo njegov konstruktivan pristup evaluacijama, koji se zasniva na razumevanju izazova, prioriteta, podsticaja i dostignuća relevantnih aktera.
ingo.gentes@gmx.net

mirko nikolić je post-doktorski istraživač u Školi za kulturu i obrazovanje na Univerzitetu Sodertorn. mirko deluje između umetnosti i ekoloških humanističkih studija, i istražuje intersekcije ekološke i klimatske pravde iz rodne, klasne i multispecijske perspektive. Publikacije se bave kritičkim analizama ekstraktivizma, materijalističkom filozofijom, političkom ekologijom. U 2025. je objavio zbirku poezije koja dokumentuje anti- i post-ekstraktivne borbe na Balkanu, severnoj Evropi i šire.
mirko.nikolic@sh.se info@mirkonikolic.com

Olga Nikolić je naučna saradnica na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju. Doktorirala ja filozofiju na Filozofskom fakultetu na Univerzitetu u Beogradu. U svojim istraživanjima primenjuje fenomenološki metod na teme iz oblasti filozofije obrazovanja, društvene i političke filozofije.
olga.nikolic@ifdt.bg.ac.rs

Aleksandar Pavlović (Loznica, 1976) je viši naučni saradnik u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu. Doktorirao je u oblasti Studija jugoistočne Evrope na Univerzitetu u Notingemu. Glavne oblasti interesovanja su mu kulturna istorija Balkana, srpsko-albanski odnosi i tradicionalno balkansko društvo. Objavio je knjige *Imaginarni Albanac* (Beograd: IFDT, 2019) i *Epika i politika* (Beograd: XX vek, 2014), i priredio *Kosovo – Serbia: A Different Approach* (Belgrade/Prishtina 2022), *Rethinking Serbian-Albanian Relations: Figuring out the Enemy* (New York: Routledge 2019), *Politics of Enmity* (IFDT: Belgrade/Donat Graf, 2018) i druge. Povremeno piše za Peščanik, ResPublicu i Beton.
aleksandar.pavlovic@ifdt.bg.ac.rs

Pablo Policer (MIT) je vanredni profesor političkih nauka na Univerzitetu u Kalgariju. Njegova istraživanja se fokusiraju na latinoameričku politiku, posebno na presek bezbednosti i upravljanja kroz prizmu kompleksnih sistema. Bio je nosilac Kanadske istraživačke katedre za latinoameričku politiku (2005–2015) i obavljao je funkciju direktora Centra za latinoameričke studije (2015–2020). Autor je knjige *Uspon i pad represije u Čileu*, dobitnice nagrade Kanadskog udruženja za političke nauke u oblasti komparativne politike.
policzer@ucalgary.ca

Mariana Rikito je doktorantkinja na Univerzitetu u Amsterdamu i mlađa istraživačica na CES-UC. Mariana trenutno istražuje i piše o spornom polju „energetske tranzicije", ispitujući debate o ekstraktivizmu, ekofeminizmu, ontološkom pluralizmu i društveno-ekološkim alternativama.
mariana.riquito@gmail.com

Horhe Roulends je antropolog sa doktoratom iz geografije (EHESS). Radi kao nezavisni istraživač i bavi se društveno-ekološkim pitanjima u Latinskoj Americi, sa posebnim fokusom na starosedelačke narode, rudarstvo, vodu i životnu sredinu. Trenutno koordinira istraživanja o društveno-ekološkim uticajima krupnog rudarstva, karakterizaciji teritorijalne upotrebe u starosedelačkim zajednicama i proučavanju odnosa između ljudi i životinja.
jorge.rowlands@gmail.com

Ivana Stepanović je naučna istraživačica na Institutu za napredne studije Kuseg i akademska koordinatorka UNESCO Katedre za upravljanje kulturnim nasleđem i održivost u Mađarskoj. Doktorirala je antropologiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Njena istraživanja fokusiraju se na digitalnu etnografiju, filozofiju tehnologije, onlajn aktivizam i ekološki uticaj tehnologije. Njena knjiga *Influencers, Online Alliances, and Reconciliation in Southeast Europe: #Balkans*, objavljena u izdavačkoj kući Routledge, istražuje ulogu društvenih mreža u podsticanju pomirenja među postratnim društvima.
ivana.stepanovic@gmail.com

Ova publikacija je realizovana u partnerstvu sa Fondacijom Hajnrih Bel. Stavovi i mišljenja izneti u njoj su stavovi autora/ki i ne odražavaju nužno stavove Fondacije Hajnrih Bel.

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
BEOGRAD
Srbija | Crna Gora | Kosovo

CHCI